

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ
INSTITUTAS

ŠIUOLAIKINĖS POLITIKOS STUDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

YOANNA KOLEVA

II kurso studentė

**„ŠITOS TEMOS – NELIEČIAME“: LIETUVOS ŽURNALISTŲ
(SAVI)CENZŪROS PATIRTYS IR PROFESINĖ TAPATYBĖ**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė: Dr. Inga Vinogradnaitė

Vilnius, 2026

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Koleva Y. „Šitos temos – neliečiame“: Lietuvos žurnalistų (savi)cenūros patirtys ir profesinė tapatybė: Šiuolaikinės politikos studijų magistro programa, magistro darbas / Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovė dr. I. Vinogradnaitė. – Vilnius, 2026. – 68 p.

Reikšminiai žodžiai: (savi)cenūra, savicenzūra, cenzūra, žurnalistika, profesinė tapatybė, redakcijų kultūra, nuomonės klimatas, „tylos spiralė“, vartų saugojimas (gatekeeping), žodžio laisvė, emocinis darbas.

Šiame magistro darbe nagrinėjama (savi)cenūra kaip plačiai paplitęs, tačiau empiriškai menkai „iš vidaus“ ištirtas reiškinys Lietuvos žurnalistų profesinėje kasdienybėje. Darbo problema siejama su neatitikimu tarp formaliai garantuojamos spaudos laisvės demokratinėje sistemoje ir žurnalistų praktikoje pasikartojančių nutylėjimo, temų vengimo bei neformalių „tabu protokolų“, galinčių riboti viešajam interesui svarbios informacijos cirkuliaciją ir keisti žurnalistikos demokratinės misijos ribas. Tyrimo tikslas – atskleisti, kaip Lietuvos žurnalistai patiria, reflektuoja ir racionalizuoja (savi)cenūros situacijas, ir kaip šios patirtys veikia jų profesinę tapatybę. Empirinė dalis grindžiama kokybine strategija: giluminiais pusiau struktūruotais interviu ir fenomenologine prieiga; duomenys rinkti ir analizuoti 2025–2026 m. Analizėje derinamos mikro–mezo–makro perspektyvos, redakcinių filtrų ir vartų saugojimo logikos, nuomonės klimato bei tylos spiralės dinamika, o (savi)cenūra aptariama ir kaip profesinės savikontrolės ir emocijų reguliavimo praktika.

TURINYS

ĮVADAS	4
1. TEORINĖ DALIS.....	12
1.1 Savicenzūra kaip sociopsichologinis barjeras: mikro lygmuo	12
1.2 Žiniasklaidos laukas ir struktūrinė savicenzūra: makro lygmuo	13
1.3 Socialinė baimė ir auditorijos spaudimas: tylos spiralės teorija.....	16
1.4 Redakcija kaip vartai: organizaciniai filtrai ir vartų saugojimo teorija	18
1.5 Įkūnytas patyrimas ir emocinis darbas: fenomenologinė–afektinė savicenzūros analizė	19
2. TEORIJŲ TAIKYMAS TYRIME.....	21
3. METODOLOGIJA	24
4. EMPIRINĖ ANALIZĖ	28
4.1. Savicenzūros ribos: nuo profesinės atrankos iki sąmoningo nutylėjimo	30
4.2. Struktūriniai filtrai: nuosavybė, reklama, reitingai ir temų „neįvykimas“	34
4.3. Auditorijos sankcijos ir socialinis flak: reputacinė baimė kaip kasdienis veiksnys.....	40
4.4. Redakcijos vartai: nerašytos taisyklės, „teisingi“ šaltiniai ir teksto likimas	43
5. SAVICENZŪRA KAIP IŠGYVENTAS PATYRIMAS: AFEKTINĖ FENOMENOLOGIJA	46
5.1. Laikiškumas ir sedimentacija: savicenzūra kaip „prieš–dabar–po“	47
5.2. Įkūnytas emocinis darbas: somatinė atmintis ir afektų mazgai	49
5.3. Vidinis redaktorius: racionalizacijos, legalizacijos ir sąžinės dialogas.....	53
6. Savicenzūra, vidinė refleksija ir profesinės tapatybės kaina	54
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	58
SUMMARY	62
LITERATŪROS SĄRAŠAS	65

IVADAS

„Diskursas tarnauja panašiai kaip spygliuota viela, per kurią teka elektros srovė – tik ne žmogaus kūnui, o žmogaus protui. Jis atskiria teritoriją, į kurią negalima patekti, nuo teritorijos, iš kurios negalima išeiti.“¹ Ši citata pasirodo fantastiniame Viktoro Pelevino romano *Empire V* siužete apie slaptą vampyrų kastą, valdančią pasaulį per glamūrą ir diskursą – kalbą, vaizdinius ir malonumo ekonomiką. Diskursas rašytojo konstruojamame pasaulyje funkcionuoja kaip nematoma architektūra, skirstanti mintis į tas, kurios patenka į leistinos reikšmės registrą, ir tas, kurios skaudžiai atsitrenkia į „elektrinę vielą“. Nors fantastinis Pelevino vampyrų pasaulis atrodo tolimas, elektrinės spygliuotos vielos logika – kai kontrolė persikelia į vidų ir veikia per „leidžiamų“ minčių ribas – iki neįtikinamo atpažįstama šiuolaikinėje žiniasklaidos realybėje – visame pasaulyje, ir Lietuvoje. Jastramskio et al kolektyvinės monografijos tyrimas konstatuoja: savicenzūrą kaip darbui įtakos turintį veiksnių pripažįsta beveik trys ketvirtadaliai – 73,8 proc. Lietuvos žurnalistų, o beveik trečdalis – 30,6 proc. – žurnalistų pripažino patiriantys didelę arba labai didelę savicenzūros įtaką.² Šis skaičius galutinai nušauna iliuziją, kad savicenzūra yra atsitiktinė, pavienė tylos akimirka, netyčia išstinkanti žurnalistą.

Skirtingai nei Pelevino alegorijoje, kur galia sutelkta viename mitiniame centre – vampyrų figūroje; žiniasklaidos lauke ji veikia kaip tinklas, išsikerojęs politinių ir ekonominių interesų lauke, taip pat saugumo rizikų ir auditorijos sankcijų režime – veikiant per nuomonės klimata, kuriame „leistinos“ kalbos ribos brėžia ne tik redakcijos vartai, bet ir reputacinė baimė, užsukanti „tylos spiralę“³. Kiti monografijoje pateikiami duomenys rodo, kad reikšminga dalis – maždaug keturi iš dešimties žurnalistų įvardija politikų ir kitų valdžios atstovų įtaką darbui. Komercinis lygmuo veikia dar atkakliau: daugiau nei pusė mini verslo ir reklamos įtaką redakciniams ir profesiniams sprendimams. Greta to redakcijų darbą struktūruoja nuolatinė konkurencinės skubos logika, formuojanti publikavimo tempą ir pačią darbotvarkę – ką redakcija pasirenka rodyti, kokių momentu rodo, ir kaip žinią rėmina. Galiausiai saugumo dėmuo šį tinklą susiaurina iki instinkto: patirtos grėsmės – prievarta, sekimas, bauginimas, grasinimai – perkelia nutylėjimą iš „redakcinio pasirinkimo“ į egzistencinę išlikimo logiką.⁴ Ten, kur šie sluoksniai susikabina, „viela“ ima veikti nuosekliai: elektra „nutrenktos“ mintys

¹ Viktor Pelevin, *Empire V: Apysaka apie tikrąjį antžmogį*, vert. Jurgis Gimberis (Vilnius: Jotema, 2009), 70.

² Deimantas Jastramskis (moksl. red.), *Žurnalistika Lietuvoje: žurnalistų laisvė, saugumas ir įtakos* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024), 54.

³ Elisabeth Noelle-Neumann, „The Spiral of Silence: A Theory 1. of Public Opinion“, *Journal of Communication* (Spring 1974), 43-45.

⁴ Jastramskis, „Žiniasklaidos organizacijos nuosavybės struktūros įtaka...“, 46-48, 55.

suformuoja refleksą, ir ilgainiui ima nutrūkti dar užuomazgos stadijoje. Sąmonė išmoksta apeiti spygliuotą vielą, nes rizika tampa numanoma ir nuolat kartojama.

Šiame darbe (savi)cenzūra suprantama kaip sąmoningas ir savanoriškas faktinės, teisinga laikomos informacijos nutylėjimas, kai formalių kliūčių ją atskleisti nėra.⁵ Šis apibrėžimas svarbus, nes sureguliuoja fokusą ir išryškina skirti tarp dažnai susiliejančių (savi)cenzūros ir profesionalumo sąvokų. Etiniai redakciniai sprendimai – šaltinio apsauga, žalos prevencija, profesinių standartų laikymasis – priklauso atsakomybės logikai; savicenzūra prasideda lūžio akimirkoje, kai informacija pripažįstama reikšminga, tačiau jos viešinimo kaina pasirodo per didelė. Būtent čia (savi)cenzūros mechanizmas nebeišsitenka turinio dilemų rėmuose: jis persimeta į žurnalisto laikyseną, formuodamas profesinės tapatybės mazgą. Šiame virsme – (savi)cenzūra – ribodama tai, kas pasakoma ar nutylima, transformuoja vaidmenį, kurį žurnalistas sau priskiria, o kartu leidžia matyti, kaip lėtai persitvarko ir pačios žurnalistikos funkcijos supratimas visuomenėje. Normatyviniame demokratijos modelyje žurnalistika konceptualizuojama kaip „ketvirtoji valdžia“, kurios pamatinis imperatyvas – „sarginio šuns“ funkcija: saugoti viešąjį interesą, stebėti valdžią ir užtikrinti jos atskaitomybę.⁶

Šis idealas remiasi prielaida, kad nepriklausoma žiniasklaida kolektyviai atlieka kritinį vaidmenį – Izraelio mokslininkas Daniel Bar-Tal demokratijos veikimą sieja su nevaržomu informacijos srautu ir laisva visuomenės prieiga prie informacijos, kurie ne tik stiprina „kritinio mąstymo vertę“, bet ir palaiko skaidrumą, informuotą sprendimų priėmimą bei atvirą viešąjį dialogą.⁷ Tam žiniasklaida turi būti bent iš dalies apsaugota tiek nuo politinės kontrolės, tiek nuo komercializacijos.⁸ O kai viešajam interesui svarbi informacija yra filtruojama (savi)cenzūros, visuomenės diskusija apsiriboja tuo, kas pateko į viešąjį lauką – taip savicenzūra gali tapti ne mažesne grėsme demokratijai nei tiesioginė cenzūra – nes tuomet ji „blokuoja reikšmingą informaciją, skurdina viešąją diskusiją ir prisideda prie moralinės degradacijos“.⁹

Todėl empirinėje darbo dalyje, pokalbiuose su žurnalistais aiškėjantys redakcijose cirkuliuojantys *tabu* protokolai – „šitų temų neliečiam“, „čia geriau nelįsti“, „paliekam“ –

⁵Daniel Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon: Conception and Research,“ *Advances in Political Psychology* 38, Suppl. 1 (2017), <https://doi.org/10.1111/pops.12391>.

⁶Jenifer Whitten-Woodring ir Patrick James, „Fourth Estate or Mouthpiece? A Formal Model of Media, Protest and Government Repression,“ *Political Communication* (2012), 2, <https://doi.org/10.1080/10584609.2012.671232>.

⁷Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon,“ S56.

⁸Whitten-Woodring ir James, „Fourth Estate or Mouthpiece?“, 2-4

⁹Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon,“ S39-41.

traktuojami kaip profesinės tapatybės įtampos taškai, žymintys situacijas, kuriose žurnalisto profesinė laikysena priversta reguliuotis, ir tuomet žurnalistas ima veikti ne tik kaip informuojantis „sarginis šuo“, bet kartu – kaip savo paties rizikos vadybininkas, sveriantis reputacinę kainą ir galimus konfliktus. Kartu nepastebimai perrašomas „profesinis“ žodynas: kas laikoma „atsakinga“, „įmanoma“ ir „protinga“ sakyti, o kas dar prieš sakinį paliekama anapus elektrinės spygliuotos tvoros. Taip pat, šiame darbe sąmoningai taikau du žymėjimus: terminas *(savi)cenzūra* vartojamas pabrėžiant cenzūros ir savicenzūros sąveiką bei jų kontinuumą. Tuo tarpu savicenzūra vartojama tais atvejais, kai analizuojamas operaciškai apibrėžtas reiškiny – individualus ar profesionaliai internalizuotas sprendimas riboti turinį be tiesioginio formalaus draudimo.

2025 m. vėlyvam rudeniiui slenkant į žiemos pradžią, žodžio laisvės klausimas Lietuvoje paradoksaliai aktualizavosi LRT atveju – organizacijoje, kurios misija yra viešasis interesas, bet kurios statusas neišvengiamai įrašo ją į galios santykius. Iš pradžių Valstybės kontrolės auditas fiksavo valdymo, pirkimų ir turinio prieinamumo spragas, o vėliau Seime tam tikros politinės jėgos tą ėmė naudoti, kaip argumentą, grindžiant poreikį „sutvarkyti“ visuomeninį transliuotoją: atsirado sprendimai, palietę institucinės autonomijos mechanizmus: finansavimo įšaldymas, ilgalaikių pajamų mechanizmo korekcijos ir siūlymai keisti vadovo atleidimo procedūrą (mažesnis balsų slenkstis, slaptas balsavimas).¹⁰ Šalininkai šiuos pakeitimus argumentavo skaidrumo ir atskaitomybės poreikiu, tačiau dalis žurnalistų organizacijų ir tarptautinių institucijų perspėjo, kad tokios procedūrinės korekcijos gali atverti kelią politiniam spaudimui ir silpninti nepriklausomumo saugiklius.¹¹ Ši įtampa dvigubina efektą – vienu metu ji paverčia žodžio laisvę viešos polemikos objektu, ir kartu veikia kaip iš anksto jaučiamas foninis spaudimas, koreguojantis temų pasirinkimą bei tono ribas.

Tačiau šiandien *(savi)cenzūrą* stiprina ne vien politinis ar ekonominis spaudimas, bet ir auditorijos priešiškus, skaitmeninės sankcijos, kultūriniai karai, politinio korektiškumo normos bei nuolatinė reputacinio organizuoto spaudimo („flak“) grėsmė.¹² Daugelis Lietuvos ir regiono tyrimų apie žiniasklaidos laisvę pagrįstai analizuoja struktūrinius veiksnius –

¹⁰ Benas Gerdžiūnas, „Politicians take aim at LRT – what’s happening?“, LRT, 2025 m. lapkričio 27 d., žiūrėta 2026 m. sausio 9 d., <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/2758064/politicians-take-aim-at-lrt-what-s-happening>.

¹¹ „Council of Europe warns of ‘risks to LRT’ over politicisation attempts“, LRT, 2025 m. lapkričio 26 d., žiūrėta 2026 m. sausio 9 d., <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/2757273/council-of-europe-warns-of-risks-to-lrt-over-politicisation-attempts>.

¹² Edward S. Herman ir Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York: Pantheon Books, 1988), 38.

nuosavybės koncentraciją, politinę įtaką, reklamos rinką, reguliavimo aplinką, saugumo rizikas. Tačiau čia lieka akla zona: žurnalistų vidinė patirtis. Žinome, kur ir kaip spaudžia laukas, bet gerokai mažiau žinome, kaip šis spaudimas virsta vidine logika – baime, gėda, „apsidraudimu“, racionalizacijomis, tylos įpročiu ir savęs perkalibravimu.

Akademiniėje literatūroje esama tyrimų savicenzūrą gvildenančių įvairiais kampais. Norvegų tyrėjų redaguota studija *Journalist Safety and Self-Censorship* rodo, kad žodžio laisvės ribos šiandien slenka per nematomus spaudimo įrankius – skaitmeninę stebėseną, sisteminių priekabiavimą, neapykantos kampanijas, saugumo įstatymų plėtrą ir ekonominį spaudimą.¹³ Tokiose sąlygose veikia ne „klasikinė“ cenzūra, o tylos režimas: pasitraukiama todėl, kad temą tirti per brangu.

Šioje perspektyvoje savicenzūros sąvoka tampa ambivalentiška: ji apibrėžiama ir kaip kasdienė profesinė atranka, ir kaip baimės diktuojamas nutylėjimas. Skiriama plačioji savicenzūra – kaip neišvengiama redakcinio filtro dalis, ir siauroji – kai informacija nepublikuojama dėl realių ar numanomų sankcijų, diktuojamų galios centrų.¹⁴ Greta to aptariamos viešojo savicenzūra – kai ribos internalizuojamos dar iki formalaus draudimo, ir privačioji – kai žurnalistas balansuoja tarp viešojo intereso ir asmeninės ar etinės atsakomybės. Kritinė riba pasiekama tuomet, kai šis balansas ima formuotis ne profesinių argumentų, o grėsmės akivaizdoje: nutylėjimas tampa ne „redagavimu“, o saugumo reakcija. Tyrimai pabrėžia, kad vengimas publikuoti informaciją dažnai kyla ne iš redakcinės logikos, bet iš baimės patirti fizinį smurtą, reputacinį sunaikinimą, ekonomines sankcijas ar ilgalaikį psichologinį spaudimą. Taip formuojasi vadinamasis „šaldantis efektas“, kai tylėjimas atrodo racionalesne strategija nei viešas kalbėjimas.¹⁵ Dėl to savicenzūros tyrimai nuolat balansuoja tarp išmatuojamų struktūrų ir sunkiau fiksuojamų vidinių motyvų – to, kas vyksta žurnalistų sąmonėje, kai viešas interesas susiduria su asmenine kaina.

Būtent šią „vidinio mechanizmo“ problemą ryškiai išskleidžia Marju Himma-Kadakas ir Signe Ivask, analizuodamos Estijos atvejį – šalies, kuri formaliai patenka į spaudos laisvės reitingų viršūnes, tačiau empirinėje medijų kasdienybėje vis stipriau jaučia priešiško spaudimo įtakas.¹⁶ Tyrimas parodė, kad nors dauguma žurnalistų deklaruoja aukštą autonomiją ir

¹³Journalist Safety and Self-Censorship, sud. Anna Grendahl Larsen, Ingrid Fadnes ir Roy Krovel (London and New York: Routledge, 2021), 1-2. 1. <https://doi.org/10.4324/9780367810139>.

¹⁴Journalist Safety and Self-Censorship, 3-5.

¹⁵*Ibid.*, 5-6.

¹⁶ Himma-Kadakas, Marju, ir Signe Ivask. „Journalists under attack: self-censorship as an unperceived method for avoiding hostility.“ *Central European Journal of Communication* 15, nr. 3 (32) (2022), 362–363, [https://doi.org/10.51480/1899-5101.15.3\(32\).2](https://doi.org/10.51480/1899-5101.15.3(32).2).

saugumą, tačiau autorės fiksuoja neatitikimą tarp įsitikinimo „mes laisvi“ ir praktikos „esame atsargesni nei pripažįstame“. Šis neatitikimas tyrime pavadinamas „neįsisąmoninta savicenzūra“ (*unperceived self-censorship*, USC), pasireiškiančia žurnalistai riboja temas, bet patys to neįvardija kaip savicenzūros.¹⁷ Interviu fragmentai tokių situacijų kainą, atsiskleidžiančią profesinės kasdienybės lygmeniu: respondentams patariama atsisakyti tam tikrų temų „dėl psichologinės gerovės“, o kai kurie pripažįsta, kad ši patirtis išmokė juos „kalbėti vis mažiau ir mažiau“.¹⁸ (Savi)cenzūra šiuo atveju atsiranda kaip išmoktas elgesys, kuriame „mažiau sakyti“ tampa stabilumo, o kartais ir išlikimo forma. Šitaip savicenzūra ima veikti kaip difuziškas, sunkiai apibrėžiamas mechanizmas.¹⁹

Greta saugumo ir sankcijų režimų savicenzūrą formuoja ir normų laukas – politinio korektiškumo ir moralinių *tabu*. Šią dimensiją konceptualiai artikuliuoja Lietuvos mokslininkas Gintaras Aleknonis, įvardydamas politikorektiškumą, kaip subtilią „naujosios cenzūros“ formą, kai žodžio ribos nustatomos ne per įstatymus, o per socialines normas ir visuomenės priimtinumo ribas.²⁰ Šią logiką išskleidžia ir Dekker ir Duyvendak Nyderlandų spaudos tekstų analizė, kurioje matoma žurnalistų dvilypė įtampa tarp siekio nevirsti stigmatizacijos įrankiu ir baimės būti apkaltintiems nutylėjimu.²¹ Savicenzūra tokiu atveju gali pasireikšti renkantis saugesnius, stereotipizuotus formuluočių rėmus, kurie leidžia apsidrausti. Tai svarbu, nes primena: savicenzūra yra ne vien draudimas sau pačiam kalbėti, bet ir būdas kalbėti taip, kad suvaldytum rizikas – net jei tai kuria informacijos iškraipymus.

Lietuvos kontekste (savi)cenzūros analizė atsiremia į konceptualų konfliktą, atveriantį klausimą: kur baigiasi cenzūra ir prasideda savicenzūra. Aleknonis teigia, kad atkūrus nepriklausomybę cenzūra neišnyko, tik pakeitė veikimo būdą ir subjektą: vietoj tiesioginio draudimo atsiranda informacijos atranka, hierarchija, triukšmo lygis ir matomumo architektūra.²² Jo „naujosios cenzūros“ samprata leidžia viešąją erdvę matyti kaip sistemą, kurioje formaliai galima sakyti daug, bet realiai – būti išgirstam selektyviai. Skaitmeninėje erdvėje ši selekcija tampa dar sunkiau apčiuopiama: informacija gali būti nustumiama į paraštes, išnykti paieškos rezultatų hierarchijose.²³

¹⁷Himma-Kadakas ir Ivask, „Journalists under attack“, 360–365.

¹⁸Himma-Kadakas ir Ivask, 373.

¹⁹*Ibid.*, 102.

²⁰Gintaras Aleknonis, *Naujoji cenzūra* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 13.

²¹Mischa J. T. Dekker ir Jan Willem Duyvendak, „Journalists’ Apprehension of Being Politically Correct: A Source of Racial Stereotyping of Street Harassment Perpetrators in the Press“, *Journalism Studies* 25, nr. 4 (2024): 389–391, <https://doi.org/10.1080/1461670X.2024.2312412>.

²²Aleknonis, *Naujoji cenzūra*, 7–11.

²³Aleknonis, 38.

Vis dėlto Alvydas Noreika šią koncepciją kritikuoja, siūlydamas išlaikyti analitinį tikslumą: Aleknonis, jo teigimu, painioja cenzūrą su (savi) cenzūra.²⁴ Jei redakcija nutyli svarbias žinias, dažniausiai tai nėra instituciškai įtvirtintas draudimas, o vidinis žurnalistų sprendimas – savicenzūra. Noreika perstato galios ašį, teigdamas, kad „tikrasis Aleknonio naujosios cenzūros subjektas yra ne žiniasklaida, bet verslas“²⁵: spaudimas kyla iš reklamos, savininkų interesų, prognozuojamų finansinių pasekmių, todėl žurnalistai „savo iniciatyva“ prisitaiko. Jo išvada griežta ir šiame darbe metodologiškai svarbi: cenzūra apibrėžiama kaip instituciškai įtvirtintas draudimas, o savicenzūra – kaip vidinis ribojimas, kylantis iš numatomų sankcijų; supainiojus šias plotmes prarandamas analitinis tikslumas. Ši polemika tuo pačiu užduoda kryptį: savicenzūrą verta tyrinėti kaip vidinį sprendimą, kuris vis dėlto gimsta ne vakuume, o struktūriškai suformuotoje matomumo ir priklausomybių scenoje.^{26,27}

Šią „vidinio sprendimo struktūrinėje scenoje“ logiką Lietuvos tyrimuose ypač konkretina Aurelijos Juodytės disertacija apie manipuliacinius scenarijus naujienų vadyboje. Juodytė naujienų gamybą apibrėžia kaip intensyvų socialinės sąveikos ir vertybių lauką, kuriame formuojasi ne tik galutinis produktas, bet ir patys profesiniai sprendimai.²⁸ Ji empiriškai fiksuoja manipuliacines praktikas, kurios dažnai kyla iš rutinos, spaudimo ir ribotų išteklių, o savicenzūros artumą parodo per informacijos nutylėjimą, užsakomosios žurnalistikos praktikas ir pačių respondentų vartojamą „verslo cenzūros“ įvardijimą.²⁹ Svarbiausia čia ne vien „kas vyksta“, o kaip tai pateisinama: Juodytė konstatuoja paradoksą, kad savicenzūra pačių žurnalistų sąmonėje neretai suvokiama kaip normatyvus profesinis elgesys, o manipuliacija priimama reliatyviai ir pateisinamai.³⁰

Struktūrinį šios rutinos foną empiriškai pagrindžia Medijų pliuralizmo stebėsena (MPM). Lietuvos ataskaita rodo ryškų disbalansą: rinkos pliuralizmas vertinamas kaip didelės rizikos sritis, o žiniasklaidos koncentracijos rizika itin aukšta.³¹ Ši grandis svarbi ir profesinės misijos

²⁴ Alvydas Noreika, „Žiniasklaidos cenzūra ir savicenzūra: ko neįvertino tyrinėtojas“, Logos (2022), 107–108, <https://doi.org/10.24101/logos.2022.33>.

²⁵ Noreika, „Žiniasklaidos cenzūra ir savicenzūra.“, 115.

²⁶ Aleknonis, 7–11, 37–38.

²⁷ Noreika, „Žiniasklaidos cenzūra ir savicenzūra.“, 115–116.

²⁸ Aurelija Juodytė, „Manipuliaciniai scenarijai naujienų vadyboje: žurnalistų profesinių vertybių tyrimas“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2011), 263.

²⁹ Juodytė, „Manipuliaciniai scenarijai...“, 263–268.

³⁰ *Ibid.*, 267–268.

³¹ Deimantas Jastramskis ir Aukšė Balčytienė, Medijų pliuralizmo stebėsena skaitmenizacijos amžiuje: medijų pliuralizmo stebėsena skaitmenizacijos amžiuje Europos Sąjungoje ir šalyse kandidatėse 2023-aisiais metais. Šalies ataskaita: Lietuva (San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Centre for Media Pluralism and Media Freedom, 2024), 8–14.

klausimui: savininkų artimi ryšiai su valdžios atstovais didina tikimybę, kad tiek savininkai, tiek jiems pavaldūs žurnalistai natūraliai pažeidžiamesni, kalbant apie savicenzūros taikymo riziką, ir gali rečiau imtis „sarginio šuns“ funkcijos („watchdog reporting“).³²

Šioje apžvalgoje ryškėja bendras paveikslas: (savi)cenzūra veikia kaip daugiasluoksnis procesas, kuriame persidengia grėsmių patirtys, normų spaudimas, ekonominės priklausomybės ir matomumo architektūra. Mikro lygmenyje ji gali veikti per sąmoningą nutylėjimą, kai individo sprendimas atsiremia į numanomų sankcijų skaičiavimą³³, arba neįsisąmoninta praktika, kurią maskuoja profesinis identitetas ir formali laisvės deklaracija.³⁴ Makro lygmenyje ją modeliuoja rinkos logika, nuosavybės struktūros, reklamos ir matomumo režimai, kurie verčia turinį ne tik atrinkti, bet ir nuolat pritaikyti taip, kad jis išliktų „leistinas“. ³⁵³⁶ Tuo pat metu tarptautiniai tyrimai rodo, kad savicenzūra nebūtinai reiškia tylą: ji gali virsti ir strateginiu kalbėjimu per saugius šablonus, kai baimė būti apkaltintam nutylėjimu lemia diskurso pasirinkimus.³⁷

Lietuvos kontekste, nepaisant turimų struktūrinių analizių ir konceptualių polemikų, išlieka aiški spraga: stokojama tyrimų, kurie leistų rekonstruoti, kaip šios struktūros virsta konkrečia vidine patirtimi ir sprendimu. Turime pakankamai duomenų apie rinkos ir nuosavybės rizikas, reklamos bei priklausomybių mechanizmus, saugumo foną ir matomumo architektūrą, tačiau gerokai mažiau žinome apie tai, kas vyksta „sprendimo procese“: kaip žurnalistai patys įprasmina ribą tarp profesinės pareigos ir savisaugos, kaip racionalizuoja nutylėjimą, kaip perkuria „profesionalumo“ apibrėžimą ir kaip šis virsmas susijęs su jų profesine tapatybe bei „sarginio šuns“ bei „ketvirtosios valdžios“ misijos ribomis. Todėl ši literatūros apžvalga leidžia konstatuoti, kad Lietuvoje trūksta gilumine, fenomenologine metodologija grįstų tyrimų, kurie atskleistų (savi)cenzūrą kaip subjektyviai patiriamą procesą – ne vien kaip struktūrinį rodiklį ar normatyvinį terminą, bet kaip vidinį mechanizmą, perrašantį profesinės tapatybės ir žurnalisto demokratinės misijos santykį.

Būtent čia atsiveria tyrimo problema: nors Lietuvos žiniasklaida veikia demokratinėje sistemoje, kurioje formaliai užtikrinama žodžio ir spaudos laisvė, tačiau žurnalistų praktikoje

³²Jenifer Whitten-Woodring ir Patrick James, „Fourth Estate or Mouthpiece? A Formal Model of Media, Protest and Government Repression,“ *Political Communication* (2012), 25, <https://doi.org/10.1080/10584609.2012.671232>.

³³Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon,“ S41-43.

³⁴Dekker ir Duyvendak, 360, 365, 374–376.

³⁵Aleknonis, 7-11, 37–38

³⁶Noreika, „Žiniasklaidos cenzūra ir savicenzūra,“ 115-116.

³⁷Dekker ir Duyvendak, 391-392.

plačiai paplitusi savicenzūra, kurios mechanizmai, vidinės patirtys ir poveikis profesinei tapatybei – ištirti nepakankamai.

Siekiant atsakyti į šį klausimą, empirinė darbo dalis grindžiama kokybine strategija: giluminiais pusiau struktūruotais interviu su Lietuvos žurnalistais ir fenomenologine prieiga, orientuota į patyrimo struktūras, prasmes ir reikšminius akcentus. Tai leis analizuoti, kaip Lietuvos aktualijų žurnalistai apibrėžia (savi)cenzūrą, kokiais metaforiniais bei naratyviniais resursais ją reflektuoja; identifikuojamos konkrečios savicenzūros situacijos ir jų politinis, ekonominis, kultūrinis bei redakcinis kontekstas; rekonstruojami emociniai, moraliniai ir profesiniai konfliktai savicenzūros momentu ir po jo; atskleidžiama, kaip redakcijų kultūra įrėmina ir (ne)įvardija savicenzūros praktikas. Galiausiai įvertinama, kaip (savi)cenzūros patirtys veikia profesinę tapatybę, o kartu ir normatyvinę žurnalistikos misiją demokratinėje visuomenėje, bei pasitikėjimą žurnalistika kaip institucija. Interviu duomenys šiame tyrime renkami ir analizuojami 2025–2026 m.

Tyrimo uždaviniai:

1. **Teorinė dalis.** Išanalizuoti cenzūros ir (savi)cenzūros sąvokas, suformuluoti operacinį savicenzūros apibrėžimą bei kriterijus, ir sukurti daugialygmenį (mikro–mezo–makro) teorinį karkasą (savi)cenzūrai analizuoti, integruojant pasirinktus autorius (Bar-Tal; Bourdieu; Herman & Chomsky; Noelle-Neumann; gatekeeping; Merleau-Ponty; Hochschild).
2. **Metodologinė dalis.**
 - 2.1 Suformuoti duomenų rinkimo instrumentus: atrankos kriterijus, imties logiką (prisotinimą), anonimiškumo ir etikos principus, bei parengti pusiau struktūruotų interviu klausimų gaires (žurnalistams ir redakcijų vadovams).
 - 2.2 Pagrįsti metodą, vidinę tyrėjos poziciją (insider), patikimumo ir ribotumų logiką.
3. **Empirinė dalis.**
 - 3.1 Surinkti ir paruošti empirinius duomenis – atlikti giluminius pusiau struktūruotus interviu, užtikrinant informuotą sutikimą, anonimiškumą ir duomenų apsaugą.
 - 3.2 Atlikti duomenų analizę, taikant atvirą teminį kodavimą ir epizodų (mikro-įvykių) analizę; identifiкуoti (savi)cenzūros epizodus, jų sprendimų logiką bei racionalizacijas (pvz., „profesionalumas“, „sveikas protas“, „etika“).

- 3.3** Rekonstruoti (savi)cenūros mechanizmus ir jų poveikį: išskirti struktūrinius filtras, redakcijos vartus ir auditorijos/nuomonės klimato sankcijas; aprašyti (savi)cenūrą kaip išgyventą patyrimą (laikiškumas, kūniška/afektinė mikrostruktūra, emocinis darbas) ir įvertinti poveikį profesinei tapatybei, pateikiant rezultatų sintezę (modelį) bei išvadas/praktines implikacijas.
- 3.4** Įvertinti (savi)cenūros poveikį profesinei tapatybei ir pasitikėjimui žiniasklaida, suformuojant rezultatų sintezę (mechanizmų modelį) ir išvadas / praktines implikacijas redakcijų infrastruktūrai.

Žvelgiant į darbo tikslą ir suformuluotus uždavinius, pirmoje dalyje išskleidžiamas teorinis karkasas, leidžiantis matyti (savi)cenūrą kaip mikro lygmens sprendimą, bet kartu – kaip lauko, vartų ir nuomonės klimato efektą. Antroje dalyje aprašoma tyrimo metodologija, atranka, duomenų rinkimo ir analizės principai. Trečioje dalyje pateikiama empirinė analizė, rekonstruojanti savicenzūrą kaip patiriamą reiškinį: kaip ji įsijungia, kaip normalizuojama ir kaip galiausiai atsispindi profesinėje tapatybėje. Išvadose apibendrinama, kokiais mechanizmais elektrinė viela, ar kitaip sakant – „tvora“ tampa ne tik išorine riba, bet ir vidiniu refleksu – tuo momentu, kai srovė, anksčiau „nutrenkusi“ mintį, išmoko ją apeiti dar prieš jai tampant sakiniu.

1. TEORINĖ DALIS

1.1 Savicenzūra kaip sociopsichologinis barjeras: mikro lygmuo

(Savi)cenūros sąvoka šiuolaikinėje akademinėje literatūroje balansuoja tarp dviejų polių: viena vertus, beveik nepastebimo kasdienio nutylėjimo dėl mandagumo ar „socialinio takto“, siekiant išvengti konflikto; kita vertus, nutylėjimo, kurį lemia baimė ir galios struktūrų diktuojamas paklusnumas. Šią vidinę sprendimo tylėti logiką mikro lygmeniu konceptualizuoja Izraelio socialinės psichologijos profesorius Danielis Bar-Tal. Jis savicenzūrą apibrėžia kaip sąmoningą ir savanorišką informacijos neatskleidimą tais atvejais, kai formaliai viskas leidžiama – kai nėra nei įstatymo, nei oficialaus draudimo.³⁸ Kitaip tariant, subjektas turi informaciją, laiko ją faktiška ir socialiai reikšminga, tačiau vis tiek nusprendžia tylėti. Bar-Tal sąmoningai riboja savicenzūros sąvoką iki faktinės informacijos nutylėjimo. Jo scheme savicenzūra prasideda tik tuomet, kai nutylimi faktai, laikomi tikrais ir svarbiais; nuomonės ar interpretacijos šios ribos neperžengia.³⁹ Taip savicenzūra tampa nebe idėjų slopinimu, o

³⁸Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon,“ S41-42.

³⁹*Ibid.*, 42-43.

selektyviu tikrovės kadravimu: nepatogūs faktai švelninami, perrėminami arba visai ištrinami iš matymo lauko.

Kad konkretus nutylėjimo atvejis apskritai būtų laikomas savicenzūra, Bar-Tal pabrėžia kelis esminius momentus: subjektas turi disponuoti nauja informacija, suvokti ją kaip patikimą ir reikšmingą, o sprendimas jos neatskleisti turi būti priimamas sąmoningai ir savanoriškai, nesant jokių formalių kliūčių. Savicenzūra čia nėra užmaršumas ar techninė klaida – tai reflektuotas pasirinkimas, daromas suprantant galimas pasekmes. Šis apibrėžimas aiškiai atskiriamas nuo institucinės cenzūros, kuri veikia per teisės aktus, reglamentus ir formalius draudimus. Tais atvejais, kai tylima dėl įstatymo ar tarnybinio nurodymo, Bar-Tal nekalba apie savicenzūrą – tai paklusimas formaliai prievartai.⁴⁰ Tačiau sprendimas tylėti niekada nekyla tuščioje vietoje. Bar-Tal parodo, kad savicenzūrą palaiko neformalių socialinių sankcijų laukas – reputacijos praradimo, stigmatizacijos, atstūmimo, delegitimacijos baimė. Greta to veikia ir lojalumo mechanizmai: noras apsaugoti savo grupę, kolegas, instituciją ar bendrą naratyvą. Informacija dažnai nutylima ne todėl, kad būtų klaidinga, o todėl, kad jos paviešinimo kaina atrodo per didelė.⁴¹ Visus šiuos motyvus jungia viena logika: savicenzūra išryškėja kaip naudos ir kaštų dilemos sprendimas. Kai tiesos pasakymo kaina subjektui ar jo aplinkai atrodo didesnė nei galimas laimėjimas, pasirenkama tyła. Nors savicenzūra skiriasi nuo formaliai įtvirtintos cenzūros, jos pasekmės panašios – blokuojamas informacijos srautas, siaurinamas viešosios diskusijos horizontas.

1.2 Žiniasklaidos laukas ir struktūrinė savicenzūra: makro lygmuo

Šiame skyriuje savicenzūros reiškinyje analizuojamas remiantis Pierre'o Bourdieu lauko teorija, kuri leidžia atskleisti struktūrinę žiniasklaidos lauko logiką, o institucinių filtrų mechanizmas papildomai konceptualizuojamas pasitelkiant Herman ir Chomsky propagandos modelį. Šių dviejų teorinių linijų sąsąuka leidžia aprašyti, kaip ekonominės ir organizacinės sąlygos ne tik apriboja redakcinius sprendimus „iš išorės“, bet ir ilginiui persikelia į profesinę praktiką kaip anticipacinė, iš anksto veikianti atranka.

„Struktūrinę savicenzūrą“ šiame darbe apibrėžiu kaip savicenzūros formą, kuri kyla iš žiniasklaidos lauko ekonominių ir organizacinių sąlygų ir pasireiškia ne kaip pavienė individuali intencija „nutylėti“, bet kaip profesionaliai internalizuota atranka: ką verta siūlyti,

⁴⁰*Ibid.*, 42-44.

⁴¹*Ibid.*, 47-52.

kaip formuluoti, ko geriau neliesti, kad tema būtų laikoma „praeinama“ redakcijoje ir rinkoje. Šis ribų internalizavimo procesas sietinas su Bourdieu aprašoma lauko doxa – nereflektyvių „savaime suprantamybių“ sistema, apibrėžiančia, kas lauke laikoma legitimu, vertingu ir priimtinu, ir su habitus – įkūnyta disponuojančių nuostatų sistema, kuri generuoja praktiką.⁴² Svarbu pabrėžti, kad doxa pati nėra savicenzūra: ji veikia kaip prielaida, kuri per habitus paverčia tam tikrus nutylėjimus „natūraliais“, o savicenzūra tampa konkrečia praktika – anticipaciniu prisitaikymu prie lauko sankcijų, lūkesčių ir hierarchijų dar iki formalaus draudimo ar tiesioginio nurodymo. *Doxa* yra lauko nerefleksyvos prielaidos, kurias žiniasklaidoje sudaro profesinis *habitus*⁴³: jausmas apie tai, kas yra „naujiena“, kas yra „šaltinis“, kas yra „objektyvus“ pranešimas.

Šios prielaidos nėra išreikštos taisyklėmis ir todėl negali būti tiesiogiai keičiamos per įstatymą ar baudą. Savicenzūra žiniasklaidos lauke – tai ne asmens sąmoningas sprendimas neslėpti informacijos, o lauko *doxa* sukeltas nerefleksyvus nutylėjimas, kuris yra *internalizuotas žurnalisto praktikoje*, o ne deklaruojamas.⁴⁴ Pačią žurnalistiką Bourdieu apibrėžia kaip specifinį socialinį lauką – struktūruotą galios, konkurencijos ir nelygių pozicijų erdvę, kurioje kiekvieno veikėjo galimybes lemia jo turimi kapitalai ir vieta lauko hierarchijoje.⁴⁵ Ekonominė konkurencija tarp žiniasklaidos priemonių, anot Bourdieu, realiai pasireiškia kaip konkurencija tarp pačių žurnalistų – dėl naujienos pirmumo, išskirtinumo, reputacijos ir matomumo.⁴⁶ Tai reiškia, kad kiekvienas sprendimas – ką rodyti, apie ką tylėti, kaip rėminti temą – tampa ne vien profesiniu, bet ir strateginiu aktu lauko viduje.

Laukas nėra neutrali terpė: tai konfliktinė struktūra, kurioje nuolat kovojama dėl matomumo, įtakos ir simbolinės galios. Todėl žurnalisto sprendimai čia gimsta ne abstrakčios laisvės sąlygomis, o iš konkrečios, struktūriškai apibrėžtos pozicijos. Vienu stipriausių šio lauko struktūrinių veiksnių Bourdieu įvardija auditorijos reitingus. Reitingai tampa universaliu matu, pagal kurį vertinama žiniasklaidos galia, ekonominis svoris ir simbolinis autoritetas⁴⁷. Nors žiniasklaida formaliai laikoma autonomišku lauku, Bourdieu pabrėžia jos heteronomiją – stiprią priklausomybę nuo ekonominio lauko: reklamos pajamų, savininkų interesų ir rinkos logikos, ką pats laukas priima kaip savaime suprantamą (*doxa*) – kas „įdomu“, „leidžiama“,

⁴²Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 164-168.

⁴³Habitus – Pierre'o Bourdieu sąvoka, žyminti socialiai suformuotą, įkūnytą praktinio suvokimo ir veikimo horizontą; dėl konceptualinio tikslumo terminas šiame darbe neverčiamas.

⁴⁴Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 168-172.

⁴⁵Pierre Bourdieu, *On Television*, trans. Priscilla Parkhurst Ferguson (New York: The New Press, 1998), 62-69.

⁴⁶Bourdieu, *On Television*, 41.

⁴⁷Bourdieu, *On Television*, 26-27, 41.

„tinkama“. Ši priklausomybė lemia, kas laikoma „aktualu“, „svarbu“ ir „verta eterio“⁴⁸. Supaprastinimas, anot Bourdieu, tampa norma tada, kai sudėtingos idėjos redukuojamos iki trumpų, greitai suvartojamų formų. Selekcija reiškia, kad ne visa socialinė tikrovė patenka į matymo lauką – pasirenkama tai, kas tinka sensacijos, konflikto ar vizualinio efekto logikai. Ekspozicija veikia per matomumo paskirstymą: kas patenka į ekraną, įgyja egzistencijos viešojoje erdvėje teisę, kas lieka už jo ribų – tampa nematoma. Būtent ši struktūrinė konfigūracija sudaro makro lygmens foną, kuriame individualūs žurnalistų sprendimai „kalbėti ar tylėti“ įgauna nebe vien asmeninę, bet sisteminę reikšmę – jie tampa vidine profesine nuostata. Žurnalistai ima iš anksto numatyti, kas „tiks formatui“, kas nekirs per reitingus, kas neprovokuos lauko sankcijų.⁴⁹ Taip lauko logika persikelia į paties žurnalistų sprendimų struktūrą – savicenzūra čia veikia kaip nematomos cenzūros internalizacija.

Panašią, tačiau politinės ekonomijos rakursu išplėtotą makrolygmens logiką formuluoja Edwardas S. Hermanas ir Noamas Chomsky, siūlydami vadinamąjį propagandos modelį. Jie teigia, kad masinė žiniasklaida veikia ne vakuume, o **pamatinių institucinių struktūrų ir santykių** (*basic institutional structures and relationships*) rėmuose ir, be kitų funkcijų, **aptarnauja bei propaguoja tų galingų visuomeninių interesų, kurie ją kontroliuoja ir finansuoja, darbotvarę**⁵⁰. Tai struktūrinė schema, aiškinanti, kaip kapitalo koncentracija, rinkos logika ir politinės jėgos filtruoja **žalią naujienų medžiagą** (*raw material of news*) dar iki individualaus žurnalistų sprendimo.

Modelio šerdyje – keli tarpusavyje susiję filtrai: nuosavybės struktūra ir aukštas įėjimo į rinką slenkstis, reklama kaip pagrindinis pajamų šaltinis, privilegijuotų oficialių šaltinių dominavimas, organizuotas „flak“ – neigiamos reakcijos ir sankcijos žiniasklaidai – bei ideologiniai rėmai, per kuriuos apibrėžiama, kas laikoma „normaliu“ ir „priimtinu“.⁵¹ Dalis temų atkreipta jau šiame lygmenyje: jei jos kelia riziką savininkų, reklamdavių ar politinių sąjungininkų interesams, jos nepasiekia redakcinių vartų arba lieka paraštėse.

Hermanas ir Chomsky pabrėžia, kad kontrolė paprastai nevyksta per grubią, tiesioginę intervenciją (*by crude intervention*), o veikiau per „teisingai mąstančio“ personalo (*right-thinking personnel*) atranką ir redakcinių rutinų internalizaciją. Žurnalistai išmoksta, kokios temos ir rėminimai dera su institucijos politika, ir įgyja savotišką profesinį instinktą, leidžiantį

⁴⁸*Ibid.*, 52-54.

⁴⁹Bourdieu, *Outline of a Theory*, 172-176.

⁵⁰Edward S. Herman ir Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York: Pantheon Books, 1988), 12.

⁵¹Herman ir Chomsky, *Manufacturing Consent*, 28-31.

iš anksto numatyti, ko geriau neliesti. „Objektyvumo“ (objectivity) norma čia veikia kaip strateginis ritualas: remiantis „autorizuotais“ šaltiniais ir vengiant pernelyg nukrypti nuo oficialios darbotvarkės, sumažinama konflikto ir „flak“ rizika⁵². Taip struktūriniai filtrai ne panaikina individualią valią, bet reikšmingai susiaurina jos veikimo lauką.

Sujungus Bourdieu lauko logiką ir propagandos modelį, žiniasklaidos struktūra ima ryškėti kaip daugiasluoksnė atrankos sistema. Makro lygmeniu kapitalo koncentracija, reklama, politinės sąjungos ir ideologiniai rėmai apibrėžia, kokios temos apskritai laikomos „rimtomis“ ir vertomis resursų. Mezo lygmeniu lauko konkurencija, reitingų spaudimas ir formato reikalavimai verčia rinktis „greitai suvirškinamas“ formas ir vengti per daug konfliktinių ar struktūriškai nepatogių klausimų. Mikro lygmeniu visa tai persikelia į žurnalisto kūną ir profesinę nuojautą: ką verta siūlyti, kur „nekišti nosies“, kada patylėti, kad „nesusikirstum su sistema“.

Empirinėje analizėje šios teorijos bus taikomos identifikuojant žurnalistų pasakojimus apie ekonominį spaudimą, savininkų interesų įtaką, reklamos užsakovų vaidmenį, oficialių šaltinių dominavimą, reitingų logiką, redakcines hierarchijas bei politinius ryšius. Bourdieu lauko samprata leis analizuoti, kaip žurnalistai suvokia savo poziciją galios, konkurencijos ir simbolinio kapitalo struktūrose, o propagandos modelis – kaip instituciniai filtrai dar iki individualaus sprendimo susiaurina temų matomumo lauką. Šių teorijų jungtis leis interpretuoti savicenzūrą kaip internalizuotą struktūrinės priklausomybės formą.

1.3 Socialinė baimė ir auditorijos spaudimas: tylos spiralės teorija

Elisabeth Noelle-Neumann „tylos spiralės“ teorijoje viešoji nuomonė yra viešumo licencija: tai tokia pozicija, kurią galima reikšti viešai nebijant socialinių sankcijų ir kuria galima remtis veikiant viešojoje erdvėje („viešai išsakoma nuomonė, kurią galima reikšti nebijant sankcijų ir kuria galima grįsti viešą veiksmą“ – *the opinion which can be voiced in public without fear of sanctions and upon which action in public can be based*)⁵³. Vadinasi, viešoji nuomonė čia veikia kaip norma ir riboženklis: ji apibrėžia saugų kalbėjimo koridorių, kuriame žodžiai neprieštarauja bendruomenės toleruojamai tvarkai.

Žurnalistą, kuriam viešumas yra – darbo aikštelė, vizitinė kortelė, kartu ir duona kasdienė – „tylos spiralės“ mechanizmas veikia dar intensyviau, nes viešoji sankcija čia tiesiogiai

⁵²Herman ir Chomsky, 17-19.

⁵³Elisabeth Noelle-Neumann, „The Spiral of Silence: A Theory 1. of Public Opinion,“ *Journal of Communication* (Spring 1974), 43.

persikelia į profesinius resursus: pasitikėjimą, matomumą ir priėjimą prie šaltinių. Spiralės variklis – izoliacijos baimė, socialinio atitrūkimo grėsmė, kurią Noelle-Neumann sufokusuoja į vieną centrinį **veikimo** motyvą: „nesiizoliuoti nuo kitų yra svarbiau nei nuosavas sprendimas“.⁵⁴ Ši aksioma įjungia savireguliacijos mechaniką: balsas, tonas ir net argumentų forma pradedami derinti ne pagal vidinį teisingumo jausmą, o pagal viešumo klimatą – trapų, bet realiai veikiančią jautrumo žemėlapi, kuris pasako, kur prasideda socialinės bausmės zona. Tam, kad ši spaudimą galima būtų „nuskaityti“, individas nuolat stebi aplinką per tai, ką Noelle-Neumann vadina „kvazistatistiniu organu“ – gebėjimu nuolat fiksuoti, kurios nuomonės dominuoja, kurios silpnėja, kaip intensyviai jos reiškiamos ir kur link krypta nuomonių „klimatas“ (Noelle-Neumann.⁵⁵ Ypač tai suintensyvėja konfliktinėse situacijose, kai aiškiai matomas susidūrimas tarp skirtingų pozicijų.

Tylos spiralės mechanizmą paleidžia viešai skambančių balsų asimetrija: kai tiek, kurie mano esantys „laiminčioje“ pusėje, kalba drąsiau ir aktyviau. Tie, kurie pastebi, kad jų nuomonė praranda pozicijas („losing ground“), linkę tylėti, nes didėja izoliacijos grėsmė.⁵⁶ Dėl to viena pozicija viešumoje ima dominuoti vis stipriau, o kita vis labiau nyksta iš viešojo lauko. Spiralė yra savaime besistiprinantis procesas: girdimumas gimdo dar didesnę girdimumą, o tylą – dar gilesnę tylą. Ši teorija tiesiogiai sieja viešąją nuomonę su sankcijų ir reputacijos logika. Kontrapozicija viešai dominuojančiam nuomonių klimatui – ar tai būtų redakcijos ir šaltinių „sava publika“, ar socialinių tinklų burbulai, ar plačioji auditorija – kainuoja: ji atneša socialinių sankcijų riziką, kuri viešumoje veikia kaip atgrasymo mechanizmas, nes turi kainą – atstūmimą, stigmatizavimą, delegitimaciją, visuomenės palaikymo („popular support“) praradimą. Dėl to savicenzūrą čia įjungia ne silpni argumentai, o numatomos socialinės pasekmės.

Masinė žiniasklaida šioje schemoje atlieka centrinį vaidmenį. Noelle-Neumann pabrėžia, kad visais klausimais, nepriklausančiais asmeninei kasdienei patirčiai, individas beveik visiškai priklauso nuo žiniasklaidos tiek faktų, tiek nuomonių „klimato“ vertinimo prasme.⁵⁷ Todėl medijos ne tik atspindi viešąją nuomonę, bet ir ją formuoja – jos sukuria tą aplinkos spaudimą („environmental pressure“), į kurią žmonės reaguoja kalbėdami, pritardami ar tylėdami.⁵⁸

⁵⁴Noelle-Neumann, „The Spiral of Silence“, 43-45.

⁵⁵Noelle-Neumann, „The Spiral of Silence“, 44-45.

⁵⁶*Ibid.*, 45-47.

⁵⁷*Ibid.*, 47-50.

⁵⁸*Ibid.*, 50-51.

Nors teorija sukurta dar iki socialinių tinklų, jos pagrindinės prielaidos ypač lengvai persikelia į skaitmeninį kontekstą. Skaitmeninė socialinė erdvė radikalizuoja visas tris spiralės ašis: nuolatinį „klimato“ sekimą, izoliacijos baimę ir reputacinių sankcijų grėsmę. Vieši „linčai“, organizuotos puolimo kampanijos, komentarų lavinos ir platforminis matomumas aktyvuoja sprogstamai – vienas neteisingai suvoktas ar prieštaraujantis dominuojančiai viešai nuomonei pasisakymas gali sukelti staigią reputacinę griūtį.

1.4 Redakcija kaip vartai: organizaciniai filtrai ir vartų saugojimo teorija

Vartų saugojimo teorijos ištakos siejamos su Kurto Lewino vartų metafora – idėja, kad įvairūs srautai – nuo maisto tiekimo iki informacijos – juda kanalais ir pereina per vartus, kuriuose sprendžiama, kas pereis toliau, o kas bus sustabdyta.⁵⁹ Davido Manningo White „Mr. Gates“ tyrimas šią logiką pirmasis pritaikė žiniasklaidai: analizuodamas vieno redaktoriaus sprendimus, jis parodė, kad iš tūkstančių eilučių naujienų medžiagos publikuojama vos nedidelė dalis, o atmetimo motyvai svyruoja nuo to, kad kažkam nėra vietos („no space“) iki įvardijimo tam tikrų informacijos fragmentų „propaganda“ ar tikinimu, kad yra tinkamesnė, geresnė istorijos ar naujienos linija („better story“).⁶⁰ Tai atskleidė, kad redaktorius veikia kaip vartai, nes faktiškai **nusprendžia**, kokia realybės versija pasiekia auditoriją.

Vėlesnė Shoemaker ir Vos, taip pat Shoemaker ir Reese tradicija vartų saugojimą („gatekeeping“) konceptualizuoja kaip daugiasluoksnį procesą, veikiantį per penkis tarpusavyje susijusius lygius.⁶¹ Individualiame lygyje svarbios žurnalisto nuostatos, patirtys, profesinis identitetas. Rutinos lygmenyje veikia naujienų atrankos kriterijai, darbų terminai, formatų ir laiko apribojimai. Organizaciniame lygyje – redakcijos struktūra, nuosavybės modelis, vidinė politika. Socialinių institucijų sluoksnį sudaro reklamdaviai, politinės ir ekonominės grupės, valstybės institucijos. Ir galiausiai šis socialinės sistemos lygmuo apima platesnę ideologiją ir politinę–ekonominę santvarką. Visa tai kartu lemia, jog „milijardai žinučių per dieną tampa šimtais, kurie realiai pasiekia auditoriją“ – **tai reiškia, atranka yra struktūrinė, ne vien subjektyvi.**

Šiuolaikinėje medijų aplinkoje prie redakcinių vartų prisideda auditorija ir algoritmai. Auditorija veikia kaip antrinis vartininkas – paspaudimų „patinka“, dalijimosi, komentavimo

⁵⁹David DeJuliis, „Gatekeeping Theory from Social Fields to Social Networks,“ *Communication Research Trends* 34, nr. 1 (2015), 8-10.

⁶⁰DeJuliis, „Gatekeeping Theory,“ 12-14.

⁶¹*Ibid.*, 16–18.

ir pranešimų apie turinį (report) mechanizmai perrūšiuoja turinio matomumą ir daro įtaką platformų sprendimams, ką rodyti dažniau, o kas algoritmiškai nusistumia į sklaidos periferiją.⁶² Toks skaitmeniškumo ir dėmesio ekonomikos diktuojamas vartų saugojimas veikia kartu su redakciniu: platformų politika, moderavimo taisyklės ir mokamas turinio iškėlimas sukuria papildomą filtrą, kuriame žurnalistai patys atsiduria „už vartų“ (the gated) – jų matomumas priklauso nuo to, ko jie tiesiogiai nebekontroliuoja.

1.5 Įkūnytas patyrimas ir emocinis darbas: fenomenologinė–afektinė savicenzūros analizė

Struktūrinės perspektyvos – lauko logika, instituciniai filtrai, vartininkystė, tylos spiralė – tiksliai parodo, kaip spaudimas cirkuliuoja organizacijose ir viešojoje erdvėje. Tačiau vien to neužtenka, jei norima suprasti savicenzūrą kaip gyvą veiksmą: kaip tas spaudimas įsirašo į žmogų laike ir kūne, kaip jis pasirodo balse, pauzėje, tonų pasirinkime, vidiniame „stop“. Todėl šiame skyriuje savicenzūra analizuojama per **išgyventą patyrimą**: mikro-pauzę, kūnišką atsitraukimą, pasirenkant „saugią“ formuluotę, nujaučian, kad žodis gali kainuoti per daug.

Merleau-Ponty laikiškumo logika leidžia pagauti tą savicenzūros momentą, kuris atrodo kaip „čia ir dabar“, bet iš tiesų yra tankus: kiekviena dabartis, anot autorės, savyje laiko artimą praeitį ir artimą ateitį, todėl sprendimas niekada nebūna izoliuotas nuo atminties atgarsio ir pasekmių anticipacijos.⁶³ Praktikoje tai reiškia: sprendžiant, ar sakyti, kaip sakyti, ar geriau nutylėti, veikia ne tik tai, kas vyksta „dabar“, bet ir tai, kas jau kartą buvo patirta, ir tai, kas numanoma kaip galimas tęsinys, persmelktas retencijų ir protencijų – patirties atgarsio ir pasekmių anticipacijos. Grėsmės ir konfliktai sąmonėje išsisaugo ne kaip „įvykis su data“, o kaip „būdas būti“ – sedimentuota laikysena arba į kūną įaugęs įprotis, kuriantis naujas reakcijas. Taip savicenzūra tampa ne vien „pasirinkimu“, o besikaupiančiu laike, susiprojektuojančiu refleksu.⁶⁴ Kūno plotmėje Merleau-Ponty leidžia savicenzūrą apmąstyti kaip situaciją, kurioje kūnas ir pasaulis nebeegzistuoja kaip atskiri objektai, sujungti funkciniais ryšiais. Kūnas yra pats santykis su pasauliu, todėl grėsmė pirmiausia patiriama ne kaip refleksyvus sprendimas, o kaip kūniška orientacija.⁶⁵ Šioje orientacijoje formuojasi ir

⁶² *Ibid.*, 34–36

⁶³ Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, trans. Colin Smith (London and New York: Routledge, 2002), 123.

⁶⁴ Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 121, 516.

⁶⁵ Merleau-Ponty, 433.

„tylos regionai“: tam tikros temos tarsi kviečia veikti, tačiau patyręs riziką subjektas nebegali į jas įsitraukti spontaniškai – judesį pakeičia sustingimas, atsitraukimas, vengimas.⁶⁶

Santykio su savimi plotmėje Merleau-Ponty padeda pagrįsti „vidinio redaktoriaus“ fenomeną: pasaulis nėra „ten“, jis yra ir „manyje“ kaip nuolatinis horizontas, pagal kurį orientuojosi⁶⁷. Refleksijoje subjektas save pasiekia tik atsitraukdamas nuo savęs – tarsi pažvelgdamas į save iš šalies.⁶⁸ Tai svarbu aiškinant, kodėl savicenzūra dažnai įvyksta dar prieš aiškų savęs įvardijimą: pirmiau pasirenkama tylą ar švelninimas, o tik paskui šis pasirinkimas „įrėminamas“ kaip profesionalumas, atsakomybė ar etika. Šitą dar labiau sutvirtina Merleau-Ponty mintis, kad „pirminės patirties“ suvokime sąmonė nėra nukreipta į save pačią: ji nukreipta į pasaulį, todėl savistaba atsiranda tik antrame žingsnyje.“ – esame atiduoti objektui ir susiliegame su kūnu, kuris dažnai „geriau informuotas“ nei refleksyvus „aš“⁶⁹. Čia atsiranda tiltas į neįsisąmonintą savicenzūrą: nutylėjimas gali būti atliktas anksčiau, nei jis pripažįstamas.

Afektų lygmenyje Merleau-Ponty emociją apibrėžia kaip įsitraukimą į situaciją, kurios subjektas negeba visiškai kontroliuoti, bet ir nenori iš jos pasitraukti. Tokiais atvejais pasirenkamas simbolinis veiksmas, leidžiantis „perdėlioti“ pasaulį nekeičiant pačios situacijos.⁷⁰ Ši logika savicenzūros reiškiniui pritaikoma, nes leidžia likti profesinėje erdvėje, sumažinus konfliktą – pasirenkant tylą, atsargesnį toną ar sušvelnintą teiginį. Afektas čia nėra vien individualus išgyvenimas. Galimas kito – auditorijos, redaktoriaus, šaltinio ar net anoniminio komentatoriaus – buvimas jau iš anksto keičia patirties struktūrą: emocinė reakcija formuojasi santykiyje su galimu vertinimu.

Šią fenomenologinę schemą verta papildyti emociniu–instituciniu pjūviu, kurį suteikia Hochschild emocinio darbo teorija. Jei Merleau-Ponty padeda aprašyti, kaip savicenzūra pasireiškia kūne ir laike, Hochschild parodo, kaip ji tampa profesiniu įpročiu: darbas reikalauja sužadinti arba nuslopinti jausmą tam, kad būtų išlaikytas tinkamas išorinis pavidalas ir sukurtas „teisingas“ poveikis kitiems.⁷¹ Tokiu režimu savicenzūra tampa ne tik informacijos atranka, bet ir jausmų vadyba – pasirengimu neperžengti ribos, kuri kainuotų santykius, nervus, reputaciją. Hochschild taisyklių jutimas („feeling rules“) leidžia empiriškai fiksuoti, kaip žurnalistai internalizuoja normas, ką „pridera“ jausti, sakyti, rodyti, o paviršinio ir giluminio

⁶⁶*Ibid.*, 120.

⁶⁷ Merleau-Ponty, 123.

⁶⁸ *Ibid.*, 499.

⁶⁹ *Ibid.*, 302.

⁷⁰ *Ibid.*, 124.

⁷¹ Arlie Russell Hochschild, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, 20th Anniversary ed. (Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 2003), 14.

vaidinimo skirtis padeda atskirti, ar žurnalistas tik „laiko veidą“, ar jau transformuoja vidų, kad savicenzūra taptų pateisinta ir natūrali.⁷² Ilgainiui šis emocinis darbas ima kainuoti: jis veikia ne tik gebėjimą atpažinti ir įvardyti jausmus, bet ir pačią jų patyrimo struktūrą. Nuolatinis jausmų reguliavimas silpnina spontanišką reagavimą – vietoje klausymo atsiranda savikontrolė. Tokiu būdu savicenzūra nebelieka pavienis sprendimas konkrečioje situacijoje, o įgauna laikišką, kaupiamą pobūdį: ji įsirašo į profesinę patirtį ir ima veikti iš anksto.

Žurnalistikoje ši logika yra ypač atpažįstama per „objektyvumo“ ir „neutralumo“ režimą: čia parduodama ne šypsena, o patikimumo „pavidalas“ – ramus tonas, distancija, „neužsidegimas“, neperėjimas į asmeniškumą. Tai reiškia, kad profesija reikalauja ne tik parašyti tekstą, bet ir suvaldyti afektą taip, jog jis neprasimuštų į viešą gestą (balso, ironijos, kaltinimo, panikos). Ši disciplina palaikoma ne vien individualia valia, bet per normas, kurias Hochschild vadina „feeling rules“ – standartai, nusakančiais, ką „pridera“ jausti, rodyti ir slėpti. Ilgainiui šios taisyklės gali būti internalizuojamos taip giliai, kad ima atrodyti natūralios. Čia svarbi paviršinio ir giluminio vaidinimo skirtis: paviršiniame vaidinime žmogus valdo išorę, bet neperrašo savęs, o giluminiame – perdirba vidinį santykį taip, kad „vaidinti“ taptų neberekalinga. Žurnalistų savicenzūros analizėje ši skirtis leidžia atskirti dvi būsenas: ar jis tik „laiko toną“, ar ilgainiui persitvarko taip, kad atsargumas ir švelninimas tampa automatiniais. Būtent čia savicenzūra virsta ne epizodu, o profesiniu įpročiu. Hochschild pabrėžia ir kainą: emocijų reguliavimas veikia ne tik gebėjimą atpažinti ir įvardyti jausmus, bet kartais ir pačią jų patyrimo struktūrą.⁷³ Kai savicenzūra tampa nuolatinio emocinio darbu, spontanišką reagavimą gali pakeisti savikontrolė; vietoje klausymo atsiranda nuolatinis savęs redagavimas.

2. TEORIJŲ TAIKYMAS TYRIME

Šiame tyrime teorijos taikomos kaip vieninga analitinė schema, skirta rekonstruoti (savi)cenzūrą per skirtingus lygmenis ir skirtingas jos formas – nuo sąmoningo sprendimo nutylėti iki profesionaliai internalizuotos atrankos, nuo redakcinių vartų iki reputacinių sankcijų, nuo struktūrinio spaudimo iki kūniško „stop“. Empirinės analizės pagrindinis vienetas yra pasakojimo epizodas – mikro įvykis: situacija, kurioje respondentas aprašo sprendimo eigą ir jo pasekmes. Fiksuojami momentai, kai pasirodo dvejonė, tono švelninimas, nutylėjimas ar atsitraukimas, temų nesiūlymas, pasitarimas su redaktoriumi, taip pat vėlesnis sprendimo paaiškinimas profesionalumo, etikos ar „sveiko proto“ kalba. Ši logika leidžia

⁷²Hochschild, *The Managed Heart*, 31-46.

⁷³*Ibid.*, 31-46

pamatyti savicenzūros vyksmo seką. Mikro lygmeniu, savicenzūrai atpažinti remiuosi Izraelio mokslininko Danielio Bar-Tal apibrėžimu: savicenzūra fiksuojama tais atvejais, kai respondentai nurodo turėję informaciją, kurią laiko patikima ir socialiai reikšminga, tačiau jos sąmoningai neatskleidė, nors formaliai nebuvo tiesioginio teisinio ar institucinio draudimo⁷⁴. Ši perspektyva tyrime veikia kaip kriterijų rinkinys, leidžiantis empiriškai atskirti savicenzūrą nuo profesinės atrankos, redakcinio sutrumpinimo, techninių ribojimų ar informacijos stokos. Kiekviename epizode, kuriame atpažįstamas nutylėjimas, rekonstruojama „kalbėti ar tylėti“ dilema kaip subjektyviai patiriamas kaštų ir naudos balansas: kokius profesinius, reputacinius, socialinius ar saugumo kaštus respondentas sieja su pavišiniu, kokie lojalumo motyvai (grupė, kolegos, redakcija, institucija) formuoja pasirinkimą, koku būdu „kaina“ tampa sprendimo ašimi.

Makro lygmens interpretacijai taikoma Pierre'o Bourdieu lauko teorija, papildyta Herman ir Chomsky propagandos modeliu. Interviu analizėje šios perspektyvos naudojamos identifikuojant pasakojimus apie ekonominį spaudimą, savininkų interesų įtaką, reklamos logiką, privilegijuotų oficialių šaltinių dominavimą, reitingų logiką, redakcines hierarchijas ir politinių jėgų santykį su žiniasklaida. Bourdieu lauko samprata leidžia interpretuoti, kaip žurnalistai suvokia savo poziciją konkurencijos, galios ir simbolinio kapitalo struktūrose, kaip jų praktikoje įsitvirtina „praeinamumo“ standartas, ir kaip lauko *doxa* bei *habitus* sukuria anticipacinę atranką – sprendimą, ką verta siūlyti, kaip formuluoti, ko geriau neliesti dar iki formalaus draudimo ar tiesioginio redakcinio įsikišimo. Propagandos modelis tyrime naudojamas fiksuojant institucinį filtravimą kaip stadiją prieš priimant sprendimą: nuosavybės, reklamos, šaltinių režimų, „flak“ rizikos ir ideologinių rėmų konfigūracija siaurina temų matomumo lauką dar iki individualaus pasirinkimo.

Mezo lygmens analizei taikoma vartų saugojimo⁷⁵ (gatekeeping) teorija, kaip organizacinis karkasas, leidžiantis lokalizuoti, kurioje naujienų gamybos grandyje (savi)cenzūra materializuojasi. Interviu medžiagoje bus nuosekliai identifikuojami epizodai, kuriuose ribojimas atsiranda temų siūlymo, redagavimo, publikavimo ar viešinimo etape: per rutinas, laiko ir formato apribojimus, hierarchinius sprendimus, nerašytas taisykles, perrėminimą, šaltinių atrankos režimus. Į šią pačią grandinę įtraukiami auditorijos ir platformų veiksniai: paspaudimų, komentary, moderavimo ir algoritminio matomumo logika, kuri veikia kaip papildomas vartų sluoksnis. Vartų saugojimo teorijos taikymas tyrime leidžia atskirti

⁷⁴Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon,“ S41-42.

⁷⁵DeJullis, „Gatekeeping Theory,“ 12-14.

individualų nutylėjimą nuo organizacinių ir platforminių filtrų bei tiksliai aprašyti, kaip sprendimas pereina per vartus – nuo autoriaus impulso iki redakcijos ar platformos patvirtinimo arba sustabdymo.

Auditorijos spaudimo ir reputacinių sankcijų režimui analizuoti taikoma Elisabeth Noelle-Neumann „tylos spiralės“ teorija. Interviu analizėje bus fiksuojamos nuorodos į izoliacijos baimę, reputacinių nuostolių grėsmę, delegitimaciją, viešas atakas, komentarus *linčus*, taip pat į nuolatinį „nuomonės klimato“ stebėjimą ir prisitaikymą prie viešumo priimtinumų ribų. Atskira analitinė linija skiriama skaitmeninio viešumo epizodams, kuriuose sankcijos įgauna greitį ir mastą: online puolimai, koordinuotos kampanijos, platforminis matomumas ir jo pažeidžiamumas. Tylos spiralės perspektyva tyrime leidžia aprašyti savicenzūrą kaip prisitaikymo mechanizmą, kai sprendimą struktūruoja ne vien redakcijos sąlygos, bet ir numanomas viešas sankcionavimas.

Patyriminiam pjūviui taikoma Merleau-Ponty fenomenologija ir Hochschild emocinio darbo teorija. Šios perspektyvos tyrime naudojamos kaip schema, parodanti, kaip struktūrinis spaudimas pereina į vidinę sprendimų mechaniką – į mikro-pauzę, kūno orientaciją, tono discipliną, vidinį „stop“, o vėliau ir į racionalizaciją. Epizodų analizėje Merleau-Ponty schema naudojama išskaidyti patyrimą į pasikartojančius komponentus⁷⁶: (1) laikiškumą (anticipacija → mikro-pauzė → atgarsis / sedimentacija), (2) kūnišką orientaciją (įtampa, sustingimas, „saugus“ formuluotės pasirinkimas, vengimas), (3) santykį su savimi (vidinis „stop“, „vidinis redaktorius“ kaip savivaldos forma), (4) afektinę mikrostruktūrą (baimė, gėda, pyktis, nuovargis kaip organizuojantys veiksniai), (5) racionalizaciją (kaip po veiksmo sukuriamą kalbą, paverčianti sprendimą viešai priimtina logika). Hochschild teorija šį skaidymą papildė emocinio darbo parametrais: (1) kokios jausmų taisyklės („feeling rules“) veikia redakcijoje ir profesinėje aplinkoje, (2) kaip pasireiškia emocijų valdymo režimas (slopinimas, tono laikymas, veido kontrolė), (3) ar savivalda labiau primena paviršinę adaptaciją ar giluminę adaptaciją, (4) kaip institucinės patirtys formuoja emocinės atminties discipliną – kokie konfliktai „nusėda“ kaip pamokos ir vėliau automatiškai reguliuoja elgseną.⁷⁷ Šitaip savicenzūra tyrime tampa empiriškai aprašoma ne vien kaip sprendimas dėl turinio, bet ir kaip profesinis emocijų bei laikysenos režimas.

Bendroji taikymo logika yra integruota: kiekvienas analizuojamas epizodas, priklausomai nuo turinio, gali būti koduojamas per kelis lygmenis ir kelis mechanizmus vienu

⁷⁶ Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 121, 516.

⁷⁷ Hochschild, *The Managed Heart*, 31-46.

metu. Bar-Tal kriterijai leidžia tiksliai identifikuoti savicenzūros „branduolį“; Bourdieu ir Herman–Chomsky perspektyvos leidžia suprasti, kokios struktūrinės sąlygos tą branduolį nuolat reprodukuoja; gatekeeping lokalizuoja sprendimo vietą naujienų gamybos grandinėje; Noelle-Neumann leidžia konceptualizuoti auditorijos sankcijų ir nuomonės klimato spaudimą; Merleau-Ponty ir Hochschild leidžia parodyti, kaip šie mechanizmai internalizuojami į patyrimą ir vėliau racionalizuojami profesionalumo kalba. Tokia schema užtikrina, kad savicenzūra šiame tyrime būtų aprašoma vienu metu kaip atpažįstamas empirinės medžiagos reiškiny, kaip struktūriškai modeliuojama praktika ir kaip išgyventas patyrimas, turintis savo laiko, kūno ir emocijų logiką.

3. METODOLOGIJA

Tyrimo prieiga ir tyrėjos pozicija

Šis tyrimas grindžiamas kokybine, interpretacine tyrimo paradigma, kurios tikslas – ne statistiškai apibendrinti savicenzūros reiškinį, o rekonstruoti, kaip jis patiriamas, įprasminamas ir reflektuojamas pačių žurnalistų profesinėje kasdienybėje. Kadangi tyrimo objektas – (savi)cenziūra – yra vidinis, dažnai neįsisąmonintas procesas, vien kiekybinių metodų norint jį ištirti visapusiškai – nepakanka. Todėl pasirinkta fenomenologinė prieiga, leidžianti analizuoti ne tik tai, kas vyksta, bet ir kaip tai išgyvenama.

Tyrimo autorė pati priklauso žurnalistų profesinei bendruomenei, todėl užima vadinamąją vidinės tyrėjos (insider researcher) poziciją. Akademinių etikos požiūriu ši pozicija yra reikšminga, nes ji gali turėti tiek privalumų, tiek rizikų tyrimo validumui. Viena vertus, vidinis lauko pažinimas suteikia galimybę tiksliau suprasti redakcines praktikas, nerašytas profesines taisykles, galios santykius ir (savi)cenziūros mechanizmus, kurie iš išorės stebėtojui dažnai lieka nematomi. Kita vertus, ši pozicija gali kelti pavojų natūralizuoti tam tikras praktikas arba nesąmoningai projektuoti asmenines patirtis į tyrimo duomenų interpretaciją. Siekdama metodologinio skaidrumo ir laikydamasi akademinių etikos principų, tyrimo autorė sąmoningai reflektuoja savo poziciją ir visoje analizėje skiria asmeninę profesinę patirtį nuo empirinių tyrimo duomenų. Interviu medžiagos interpretacija grindžiama ne nuojausmais, o sisteminga duomenų analize bei teoriniu karkasu, suformuotu teorinėje darbo dalyje. Tyrėjos refleksijos ir interpretaciniai sprendimai bus nuosekliai fiksuojami analizės metu, siekiant išvengti nekritinio asmeninės patirties perkėlimo į tyrimo rezultatus.

Papildomai pabrėžtina, kad (savi)cenziūros tema yra jautri ne tik psichologiškai, bet ir profesiskai (statusas, karjera, reputacija). Todėl tyrėjos „insider“ pozicija šioje temoje yra dvilypė: ji leidžia geriau suprasti „tylias“ normas, tačiau kartu reikalauja griežtesnės ribos tarp

(a) to, kas „atrodo savaime suprantama“ lauko viduje, ir (b) to, kas analitiškai gali būti įvardijama kaip savicenzūros normalizavimas.

Tyrimo metodas: giluminiai pusiau struktūruoti interviu

Pagrindiniu duomenų rinkimo metodu pasirinkti pusiau struktūruoti giluminiai interviu, leidžiantys atskleisti individualius (savi) cenzūros patyrimus, sprendimų logiką, baimes, nutylėjimo mechanizmus ir jų sąsajas su struktūrine žiniasklaidos aplinka. Šis metodas pasirinktas todėl, kad (savi) cenzūra dažnai nėra tiesiogiai artikuliuojama, dalis sprendimų yra reflektuojami tik pasakojimo eigoje, o tyrėjui svarbu ne tik tai, ką žurnalistas sako, bet ir kaip jis pasakoja – kur sustoja, kur abejoja, kaip racionalizuoja savo sprendimus.

Interviu procesas vyko pagal iš anksto parengtas temines klausimų gaires, apimančią profesinę patirtį, sprendimų „rašyti / nerašyti“ situacijas, patirtą ekonominį, politinį, redakcinį ir auditorijos spaudimą, saugumo jausmą, reputacines grėsmes bei (savi) cenzūros refleksiją. Interviu klausimų gidas buvo sudarytas remiantis teorinėje darbo dalyje išskirtomis (savi) cenzūros analizės ašimis. Klausimai buvo struktūruoti teminiais blokais, judant nuo neutralių, aprašomųjų profesinio konteksto klausimų prie jautrių, tačiau esmingų (savi) cenzūros, spaudimo, baimės, kompromisų ir profesinės tapatybės refleksijų. Klausimų konstrukcija sąmoningai orientuota į patirties pasakojimus – siekiant rekonstruoti ne nuomones apie (savi) cenzūrą, bet konkrečias situacijas, sprendimų logiką ir emocinį jų išgyvenimą. Atskirai buvo sudaryti du klausimynai – žurnalistams ir redakcijų vadovams (prodiuseriams, redaktoriams), atsižvelgiant į jų skirtingas profesines pozicijas ir sprendimų atsakomybės lygmenis.

Svarbu ir tai, kad interviu metu tyrėja sąmoningai paliko erdvės „neįsisąmonintai (savi) cenzūrai“ iškilti pačioje kalboje: kai respondentai (savi) cenzūrą pervadina „profesionalumu“, „sveiku protu“ ar „atsakomybe“, tokios vietos buvo fiksuojamos kaip analitiškai reikšmingos, nes jos rodo normalizavimo mechanizmą, o ne vien „nuomonę apie terminą“.

Tyrimo dalyvių atranka ir imtis

Tyrimo taikyta tikslinga atranka (purposeful sampling), orientuota į aktualijų ir naujių lauko žurnalistus, kurių profesinė veikla susijusi su politiškai, socialiai ir instituciškai jautriomis temomis. Tyrimo dalyviais buvo pasirinkti žurnalistai, dirbantys arba neseniai dirbę politinės, socialinės, kriminalinės ir kitokių aktualijų žurnalistikos srityse. Būtent šiose srityse (savi) cenzūros dilemos pasireiškia aštriausiai, nes žurnalistai tiesiogiai susiduria su politine, ekonomine, institucine ir auditorijos galia.

Empirinėje dalyje analizuojami 15 giluminių interviu – R1–R13 žymi nevadovaujančias pareigas užimančius žurnalistus (respondentus), o RV-1–RV-2 – redakcijų vadovus / vadovaujančios grandies redaktorius. Cituojant nurodomas atitinkamas kodas skliaustuose (pvz., R4; RV-1).

Interviu grindžiamas prisotinimo kriterijumi – interviu atliekami tol, kol nauji pokalbiai nebeatneša iš esmės naujos teminės informacijos, o reikšmės, patirtys ir argumentai ima kartotis. Būtent šioje nišoje (aktualijų/naujienų laukas) teminės ašys ėmė kartotis: struktūrinė priklausomybė (nuosavybė/reklama/reitingai), redakciniai vartai, auditorijos sankcijos, normalizavimo kalba („profesionalumas“, „sveikas protas“), bei profesinės tapatybės kaina (pasitraukimas, tylėjimo režimas, prasmės erozija). Taigi prisotinimas šiame tyrime suprantamas ne kaip „visos Lietuvos žurnalistikos“ aprėptis, o kaip analitinė pusiausvyra pasirinktoje tyrimo erdvėje, kur pagrindiniai mechanizmai atsikartoja ir leidžia rekonstruoti patyrimo struktūrą.

Interviu duomenų analizės metodas

Interviu medžiagos analizė grindžiama fenomenologinės ir teminės analizės deriniu. Pradinė duomenų analizė buvo atliekama taikant teminį atvirąjį kodavimą, remiantis teorinėje dalyje išskirtomis (savi)cenzūros, struktūrinių spaudimų, auditorijos įtakos ir redakcinių sprendimų kategorijomis, kurios buvo tikslinamos analizės eigoje. Fenomenologinė analizė leidžia rekonstruoti:

- **kaip (savi)cenzūra patiriama subjektyviai,**
- **kokios jos emocinės, profesinės ir egzistencinės reikšmės,**
- **kaip žurnalistai įprasmina savo nutylėjimus ir kompromisus.**

Teminė analizė leidžia sistemiškai išskirti:

- **pasikartojančius motyvus,**
- **baimės tipus,**
- **spaudimo formas,**
- **(savi)cenzūros strategijas,**
- **struktūrinius modelius.**

Kadangi tyrimo objektas apima ne tik turinio sprendimus, bet ir patyrimo mechaniką, interviu analizėje papildomai taikyta epizodų (mikro-įvykių) analizė. Analizės vienetu laikytas konkretus pasakojimo epizodas – situacija, kurioje atsiranda sprendimas: nutylėti faktą, sušvelninti toną, perrėminti kampą, nesiūlyti temos, pasitikrinti su redaktoriumi arba „perleisti“ temą kitiems. Toks pasirinkimas leido (savi)cenzūrą fiksuoti ne tik tada, kai ji įvardijama

tiesiogiai („aš susicenzūravau“), bet ir tada, kai ji pasirodo kaip veiksmas, pateisinamas profesionalumo ar „sveiko proto“ kalba.

Taip pat, epizodai analizuoti pagal penkių komponentų schemą: (1) laikiškumas (anticipacija, sprendimo momentas ir „pamoka“, kuri veikia vėliau), (2) kūniškas patyrimas (įtampa, sustingimas, energijos taupymas, balso/tono saugumo paieška), (3) santykis su savimi (vidinio redaktoriaus įsijungimas ir ribų perrašymas), (4) afektinė struktūra (baimė, gėda, pyktis, nuovargis kaip sprendimą organizuojančios jėgos) ir (5) racionalizacija (kaip po veiksmo sukuriamą kalbą, kuri sprendimą padaro socialiai priimtina – etikos, neutralumo, atsakomybės ar profesionalumo vardu). Ši schema leido nuosekliai sujungti struktūrinius mechanizmus su tuo, kaip jie internalizuojami ir kartais tampa automatinio „sustojimo mygtuku“, veikiančiu dar iki teksto.

Grindžiamoji teorija (grounded theory) šiame tyrime taikoma ribotai – kaip pagalbinė logika, leidžianti kai kurias kategorijas formuoti iš pačių duomenų, o ne vien iš anksto numatytų teorinių rėmų. Svarbi analizės dalis – „normalizavimo“ identifikavimas: kai respondentai sako „čia ne savicenzūra“, „čia profesionalumas“, „čia sveikas protas“, tokie pasakymai nėra traktuojami kaip „klaida“, bet kaip empiriškai reikšmingas fenomenas, rodantis, kaip laukas per kalbą paverčia ribojimą savaime suprantama norma.

Etiniai tyrimo principai

Visi tyrimo dalyviai informuoti apie tyrimo tikslą, duomenų naudojimą, anonimiškumą ir teisę bet kuriuo metu pasitraukti iš tyrimo. Respondentų tapatybės neatskleidžiamos, o citatos pateikiamos taip, kad nebūtų galima identifikuoti konkrečių asmenų ar redakcijų. Nors tyrime taikomas anonimiškumo principas, išimtiniais atvejais konkretūs pavadinimai, institucijų įvardijimai ar kitos identifikuojančios detalės gali būti paliekami, jei respondentas aiškiai ir informuotai išreiškia pageidavimą (suteikia sutikimą), kad tam tikri elementai būtų minimi.

Atsižvelgiant į jautrų tyrimo objektą – (savi)cenzūrą, spaudimą, grėsmes – buvo taikoma papildoma empatijos ir saugumo etika, leidžianti respondentams patiems kontroliuoti pasakojimo ribas. Kadangi Lietuvos žiniasklaidos laukas yra mažas ir kai kurie epizodai gali būti atpažįstami, galutiniame darbo variante ypač jautrios identifikavimo žymės (konkretūs pavadinimai ar vargai) pateikti apibendrintai – pavyzdžiui, „tuometinis premjeras“, „nacionalinio transliuotojo administracija“, „vienas didelis dienraštis“. Tokia praktika leidžia išlaikyti empirinio pasakojimo svorį ir kartu sumažinti netiesioginio identifikavimo riziką.

Metodologiniai ribotumai

Tyrimo rezultatai nėra statistiškai apibendrinami visai Lietuvos žurnalistų bendruomenei. Jie atspindi kokybiškai rekonstruotą patyrimo struktūrą aktualijų ir naujienų žurnalistikos lauke. Taip pat tyrėjos vidinė pozicija reikalauja papildomos refleksijos analizėje, kuri nuosekliai vykdoma empirinėje darbo dalyje. Papildomas ribotumas susijęs su tuo, kad (savi)cenzūra dažnai pasireiškia „tarp eilučių“: respondentai ne visada pasako „aš nutylėjau faktą“, bet dažnai kalba apie „toną“, „akcentą“, „kito karto dvejonę“, „nenorą vėl pereiti per procesą“ ar „nebeėmimą tam tikrų temų“. Todėl analizėje derinamos tiesioginės savicenzūros deklaracijos ir netiesioginiai jos požymiai (normalizavimo kalba, vengimo strategijos, pasitraukimo epizodai).

4. EMPIRINĖ ANALIZĖ

Šiame skyriuje (savi)cenzūra analizuojama per rutinizuotą logiką, kurią struktūruoja redakcinių sprendimų grandinė, ekonominės priklausomybės ir visuomenės kontrolės bei sankcijų režimai. Interviu medžiaga indikuoja, kad formalių draudimų nebuvimas savaime negarantuoja laisvos raiškos: ribos dažnai išmokstamos per pasekmes, per nerašytas taisykles ir per stebėjimą, kas nutinka tiems, kurie tas ribas peržengia. Ši logika ypač simptomiškai pasimato per normatyvinį redakcijų savivaizdį, komunikuojant, kad „tabu nėra“; ir praktinius filtravimo veiksmus, kurie realybėje siaurina leistinumą, tiek renkantis temas, tiek jas išpildant. Vadovų kalboje ribos dažnai artikuliuojamos ne kaip draudimai, o kaip profesionalumo ir viešumo disciplinos forma („taip čia daroma“), kuri ne visada atpažįstama kaip (savi)cenzūra. Tuo pat metu žurnalistų pasakojimuose tas pats mechanizmas atsiveria kaip išankstinis „vartų“ numatymas („rašai jau žinodamas, ko tikisi redaktorius“) ir kaip vidinis kaštų skaičiavimas po patirtų reakcijų. Analitiškai (savi)cenzūrą produktyvu matyti trijuose persidengiančiuose lygmenyse. Mikro lygmenyje ji patiriama kaip individualus sprendimas ir savisauga – tonų, formuluočių, intensyvumo koregavimas arba atsitraukimas nuo temos, kai numanoma reakcijos kaina tampa per didelė. Mezo lygmenyje savicenzūra įtvirtinama redakcijos komunikacijoje ir vartų grandinėje⁷⁸: atranka, rėminimas, braukimas, šaltinių hierarchijos, nerašytos taisyklės ir numanomi redaktoriaus lūkesčiai sukuria „(ne)praeinamumo“ standartą. Makro lygmenyje (savi)cenzūra reprodukuojama per struktūrinius filtrus: nuosavybės ir reklamos priklausomybės, reitingų logiką, privilegijuojamų šaltinių režimą ir flak'ą –

⁷⁸DeJuliis, „Gatekeeping Theory,“ 12–14.

organizuotą sankcijų mechanizmą⁷⁹, kuris sukuria „šaldantį“ efektą net be formalių draudimų. Šie lygmenys jungiasi taip, kad individualus „sveikas protas“ neretai sutampa su tuo, kas lauke tampa savaime suprantama norma – lauko doxa⁸⁰. Todėl ribojimai dažnai įgauna profesionalumo ar atsakomybės kalbą: kai savicenzūra įvardijama kaip „normalus dalykas“ ar „viešo kalbėjimo disciplina“, ji tampa mažiau matoma ir mažiau reflektuojama kaip struktūrinis reiškiny (RV-2; R6; R9).

Toliau skyriuje pirmiausia skiriama, kur baigiasi profesinė atranka ir prasideda savicenzūra (4.1), tada analizuojami struktūriniai filtrai ir temų „neįvykimas“ (4.2), auditorijos sankcijų režimas ir socialinis flak‘as (4.3), redakcijos vartų mechanika (4.4) bei profesinės tapatybės kaina (4.5). Skyriaus pabaigoje pateikiama rezultatų sintezė (4.6), kuri apibendrina mechanizmų modelį ir paruošia perėjimą į 5 skyrių, kuriame dėmesys perkeliamas nuo mechanizmų prie subjektyvaus patyrimo lygmens: savicenzūra čia aptariama kaip patirties struktūra – įtampų, abejonių, savisaugos impulsų ir vėlesnės refleksijos grandinė. Vienas aiškiausių empirinės medžiagos paradoksų – ambivalentiška respondentų laikysena, tame pačiame pasakojime koegzistuojant dvejoms kryptims: viena vertus, redakcijų savivaizdis dažnai formuluojamas per ribų nebuvimą ir saviraiškos laisvę: „mes ne tokioje sistemoje“, kita vertus, praktikoje aiškėja filtravimo veiksmas, kurie remiasi „žalos prevencijos“ ir „pasekmių numatymo“ kalba. Todėl (savi)cenzūra empirinėje medžiagoje dažnai atpažįstama labiau ne kaip ribos ir atvira tyła, o kaip „praeinamumo“ instinktas: rašymas jau žinant, ko tikisi redaktorius, temų nesiūlymas, tono perreguliavimas, konteksto „numetimas“ ir reikšmingumo perrašymas („ai, čia nėra taip svarbu“).

Analitiškai šio skyriaus logika remiasi principu: savicenzūra tampa matoma ne vien ten, kur kas nors „uždraudžia“, bet ten, kur spaudimo signalai (politiniai, ekonominiai, redakciniai, auditorijos) virsta vidiniu, iš anksto veikiančiu filtru – „vidiniu redaktoriumi“ – ir perrašo profesinę laikyseną. Nors toliau poskyriai dėliojami analitiškai atskiriant lygmenis ir mechanizmus, empirinėje medžiagoje jie dažnai susisluoksniuoja, todėl kai kurios temos ir epizodai neišvengiamai persidengia.

⁷⁹Edward S. Herman ir Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York: Pantheon Books, 1988), 12.

⁸⁰Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 168-172.

4.1. Savicenzūros ribos: nuo profesinės atrankos iki sąmoningo nutylėjimo

Empirinėje medžiagoje nuolat grįžta skirtis tarp redakcinės atrankos – kaip darbo technologijos, ir (savi)cenzūros – kaip nutylėjimo dėl pasekmių. Tačiau šią skirtį komplikuoja tai, kad patys respondentai (savi)cenzūros terminą neretai „nustumia“ į profesionalumo lauką – pavadina ją profesionalumu, etika ar atsakomybe. R11 (savi)cenzūrą pirmiausia sieja su „objektyvumo disciplina“: „natūralu, kad žurnalistas turi simpatijų ar antipatijų, bet „privalai išlikti objektyvus... negali spinduliuoti simpatijų ir antipatijų“ (R11). Kai operacinis apibrėžimas tyrėjos susiaurinamas iki faktų nutylėjimo be formalių kliūčių, ta pati respondentė savicenzūrą „grąžina“ į etinius sprendimus: „ar nebus žalos... ar neskelbsiu per jautrios informacijos...“ (R11). Šis apibrėžimų slinkimas yra metodologiškai kritinis: jis rodo, kodėl šiame darbe būtina atskirti atsakomybės ir (savi)cenzūros logiką. Kadangi šiame tyrime taikomas susiaurintas savicenzūros apibrėžimas – kai nutylima faktinė informacija, tam nesant jokių kliūčių – tame tarpe etinių, teisinių, žalos prevencijos.⁸¹

R1 aprašo naujienų gamybos rutiną kaip nuolatinį trumpinimą ir montažą: „...20–30 sekundžių... atsirenki frazę...“. Toks ribojimas pats savaime nėra savicenzūra – veikiau, formato diktuojamas profesinis veiksmas, kuriame pagrindinis filtras yra laikas, trukmė, žanras. „Neintencionalaus šališkumo“ mechanizmą papildė R6, pasakojantis apie formos kuriamą asimetriją: „politikas viešai kaltinamas: jis vienas, o kaltinančių dešimt“ (R6). Kai vienoje konflikto pusėje daugiau kalbėtojų, siužeto konstrukcija (citavimo logika, kadru seka, trumpų „soundbite'ų“ ekonomika) natūraliai labiau reprezentuoja tą pusę. Todėl disproporcija čia gali būti ne baimės ar spaudimo, o montažo ir laiko apribojimų rezultatas. Vadovų kasdienybės aprašymuose temų atsisakymas dažniausiai figūruoja kaip profesinė atranka, o ne baimės diktuojamas nutylėjimas: „atsisakyti tenka praktiškai kasdien – jei matai, kad nesigauna, jei tema neišlaiko įdomumo ar aktualumo, atsisakai“ (RV-2).

R9 tą patį mechanizmą sugauna redakcinio darbo eigoje: „Čia vis tiek komandinis darbas“, tekstas pereina du filtrus – autoriaus ir redaktoriaus, ir sprendžiama ne „ar galima“, o „kas iš viso telpa“ (R9). Jis atranką išskaido į informacijos tipus („esminė“, „kontekstinė“, „įdomi“), ir parodo pasikartojantį dėsningumą: kai tekstas turi būti trumpas, „kontekstas“ pralaimi kovą dėl vietos. Tai reiškia, kad dalis tylos žurnalistikoje atsiranda ne kaip sprendimas „nutylėti“, o kaip struktūrinė atrankos pasekmė: kontekstas tampa *pirmąja auka* ten, kur

⁸¹ Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon,“ S42-43.

viešumas verčiamas į trumpą, aiškų, „parduodamą“ vienetą. Q.E.D.: ne kiekviena tyla yra baimė; kartais tyla yra konstrukcija.

R8 atranką apibrėžia per portalo logikos „skaitomumo“ logiką: „Aš visada vertinu pagal potencialų skaitomumą, nes naujienų portalai mato skaitomumą realiu laiku: vakar, užvakar, prieš mėnesį, prieš metus. Mes žinom, kas kuriuo metu „paeina““ (R8). Čia ribojimas patiriamas kaip žanro taisyklė: viešumas matuojamas ne vien viešuoju interesu, bet ir reakcijos prognoze, kuri galiausiai konvertuojasi į reitingų logiką ir ekonominį stabilumą. Reikšminga ir tai, kad tokioje logikoje „misijos“ ir komercijos konfliktas ne visuomet subjektyviai suvokiamas kaip konfliktas: „aš tos misijos savo galvoj neturiu“ (R8). Tai rodo, kaip dalis ribojimų normalizuojami iki „taip veikia žiniasklaida“, dar iki to, kol atsiranda (savi)cenūros sąvoka.

Kita aiški empirinė linija – „nedėjimo“ ar „neišleidimo“ praktikos, pagrindžiamos žalos prevencija. Redaktorius aiškina, kad prašymų „nerodyti“ atveju sveriamą naudą ir žalą: „jei matome, kad žmogui poveikis būtų aiškiai neigiamas, o visuomeninės naudos beveik nėra – galime atsisakyti“ (RV-2). R1 įvardija panašią logiką: „gera ir skambi frazė“ atmetama kaip „neetiška“ (R1). Šiuose pavyzdžiuose ribojimas gali būti paremtas profesinėmis normomis. Būtent šią ribinę zoną aiškiai išskleidžia R11 pateiktas TV epizodas: po interviu apie sužalotą paauglį gydytoja „pradėjo kvatoti“, ir tada kyla klausimas, „ar išleisti į eterį tą reakciją“, nes „viena ar dvi sekundės eteryje gali labai stipriai pakenkti pašnekovui“ (R11). Respondentė tai linkusi vadinti savicenzūra, bet pagal šio darbo operacinį apibrėžimą tai pirmiausia yra žalos prevencija: sprendimas ne nutylėti socialiai reikšmingą faktą, o suvaldyti toną ir afektą, kad nebūtų sukurtas asimetriškas, nereikalingas įžeidimas. Vis dėlto empiriškai šis epizodas yra vertingas kitaip: jis parodo, kaip realioje redakcijų kalboje „savicenzūra“ išsiplečia iki mikro-sprendimų, kurie sukasi apie sekundes, intonaciją ir reputacinę žalą, o racionalizacija ateina per profesionalumo kalbą: „Profesionalas turi pagalvoti apie pasekmes: kam to reikia ir kokią žinutę siunti...“ (R11).

R12 „nedėjimo“ praktiką sutankina dar labiau, vardydamas kelias jo priežastis: neapykantos kalbą ir įstatymines normas, šaltinių apsauga, dezinformacijos/provokacijos rizika, įrodymų trūkumą (R12). Šioje vietoje aiškėja svarbi metodologinė įžvalga: kasdienėje kalboje „nedėjimas“ dažnai automatiškai sutapatinamas su (savi)cenūra, nors jis gali būti įprasta profesionalios atsakomybės forma – teisės, saugumo ir etikos. Dėl to ribos tarp atsakomybės ir savicenzūros interviu medžiagoje nuolat „ištirpsta“ – ir tyrimo analizė privalo jas vėl atkurti, kad šio reiškinių esmė nepranyktų profesionalumo retorikoje.

(Savi)cenzūros branduolį empirinėje medžiagoje atpažinti lengviausia tada, kai pats respondentas sprendimo ašį suformuluoja per numanomą sankciją. R1 tai aiškina paprastai: „...kai nori pasakyti, bet bijai reakcijos...“ (R1). R2 pateikia „šaldančio poveikio“ (chilling effect) variantą, kurį sukėlė institucinė reakcija: po aštresnio siužeto ir politinių skambučių atsiranda vidinė kontrolė – „Kitą kartą rengdamas politinį siužetą dvejoji: ar nebus „per daug“ kritikos“ (R2). Čia (savi)cenzūra pasirodo ne tik kaip fakto nutylėjimas, bet ir kaip intensyvumo, akcento, kritikos laipsnio perreguliavimas. Žinių tarnybos vadovas situaciją, kur riba persikelia į akcentų lygmenį, apibūdina kalbėdamas apie karą Ukrainoje ir jo nušvietimą: svarstoma, „ar verta akcentuoti temas apie problemas Ukrainos viduje... kai vyksta egzistencinė kova“, nes tai gali būti „nenaudinga“ (RV-1), tačiau kartu pabrėžiama, kad „jeigu visiškai neliesti jautrių temų, patikimumas nukenčia“ (RV-1). Šis epizodas svarbus tuo, kad parodo: (savi)cenzūra dažnai veikia per legitimumo ir viešumo argumentą – „naudos“, „patikimumo“, „strateginio konteksto“ – kuriame sprendimo kaina ir misijos logika ima konfliktuoti.

Patirtis, kuria dalijasi R7 ryškiai parodo cenzūros ir savicenzūros kontinuumą: kai „tu negali rašyti apie tam tikrų dalykų, kurie liečia žiniasklaidos interesus arba didžiųjų užsakovų interesus, tai yra cenzūra. Tik ne savicenzūra“ (R7). Savicenzūra atsiranda vėliau – kai pasikartojantys draudimai pradeda veikti kaip vidinis filtras. Jis aprašo etapais vykstantį mokymąsi: kai tau „vieną, antrą, trečią kartą sako: ‘To nedarykim’“, tu „trečią, ketvirtą kartą... pradėi galvoti: ‘...gal geriau nekišiu rankų į...’ Nu kam man problemos? Ir numeti temą“ (R7). Tai yra savicenzūra kaip adaptacija: ne vienkartinis „bailumas“, o sankcijų atminties suformuotas instinktas.

Kaip pasekmių atmintis – savicenzūra išnyra ir R4 istorijoje. Viešai sukritikavus tuometinę teisingumo ministrę Eveliną Dobrovolską ir jos iniciatyvą dėl drausminės bylos Ignui Vėgėlei, LRT etikos kontrolierė pripažino jį pažeidus LRT etikos kodeksą. Galiausiai nuobaudą teko ginčyti teisme, ir nors teismas ją panaikino, pats procesas, trukęs „metus ar pusantrų“ paliko ryškų neigiamą emocinį įspaudą: „antros tokios istorijos nesinori“. Tokiu būdu cenzūra čia veikia kaip įvykis, o savicenzūra – kaip jo tęsinys: po patirtos kainos žmogus ima rašyti rečiau, atsargiau, mažina matomumą („daug mažiau rašau „Facebooke“... esu įsivedęs savicenzūrą“) (R4). Šį lūžį sustiprina R4 ankstesnis profesinis idealas („Pagrindinė taisyklė – nemeluok. Jeigu žinai, kad tekste tik pusė tiesos, taip nedaryk“), nes tai leidžia matyti savicenzūrą ne kaip „charakterio“ bruožą, o kaip struktūrinio spaudimo per jėgą iškiepytą režimą (R4). Šioje vietoje – ribų internalizavimas susišaukia su Bourdieu aprašoma lauko *doxa*

– nerefleksyvių „savaime suprantamybių“ sistemą, nustatančią, kas vertinga ir priimtina. Taip pat su habitus – iš anksto įdiegta nuostatų sistema, besikonvertuojančia į praktiką.⁸²

Vidinio priimtumo žemėlapi be menkiausios dvejonės formuluoja R3: „Savicensūra – kai žurnalistas rašo tekstą jau žinodamas, ko iš jo tikisi redaktorius“ (R3). Tai sujungia mikro ir mezo lygmenis: vidinis „pasitaikymas“ įsijungia dar prieš redagavimo intervenciją – žurnalistas apkarpo kampus, prigesina toną ar renkasi „saugesnį“ žodyną, nes nujaučia, kas praeis pro vartus. Ši savicensūros ribų komplikotumą papildo ir kito žurnalisto pasakojimas. Jis aprašo redakcijos sprendimą „šitos temos gal nereikėtų ‘klibinti’... nes po to gali būti blogas efektas... ateity vis tiek projektuojama, kad tu bendrausi su tais asmenimis“ (R12). Tai atitinka savicensūros branduolį kaip numanomų kaštų skaičiavimą (santykiai, prieiga prie šaltinių, ateities rizika), net jei pats respondentas normatyviai nuo tokios laikysenos atsitraukia („man tai prieštarauja žurnalistikos esmei... tada neatlieki funkcijos iki galo“) (R12).

Galiausiai, interviu procese atsiveria ir priešinga trajektorija – atviras nedalyvavimas kaip reakciją į vartų spaudimą. R5 konfliktiniame epizode atsisako dirbtinai keisti teksto rėminimą „vien dėl intrigos“ ir prašo nuimti pavardę: „...redaktorius norėjo... aštresnio politinio kampo, kurio realybėje nematau... atsisakiau perrašyti tekstą... paprašiau nuimti mano pavardę... nenorėjau dirbtinai supriešinti...“ (R5). Čia ne tiek svarbus „heroizmas“, kiek spaudimo anatomija: mezo lygmens spaudimas gali būti toks stiprus, kad išprovokuoja tapatybinę reakciją ir autorystės atsitraukimą („labai supykau. Net verkiau... siutino pati idėja, kad dėl skaitomumo... istoriją papasakojam visiškai kitaip, nei ji yra...“) (R5).

Apibendrinant, šiame poskyryje matomos trys pasikartojančios ribų zonos. Pirma, profesinė atranka (formatas, rutina, vietos ekonomika) sukuria „tylą“, kuri nebūtinai yra savicensūra (R1; R6; R9; RV-2). Antra, etika/teisė/žalos prevencija dažnai pačių respondentų vadinama savicensūra, nors analitiškai tai yra atsakomybės logika. (RV-2; R11; R12). Trečia, savicensūra siaurąja prasme empirinėje medžiagoje atsiranda tada, kai informacija (ar jos kampas/intensyvumas) galėtų būti viešinama, tačiau sprendimas ją slopinti organizuojamas numanoma kaina (reakcija, flakas, santykių praradimas, procedūrinė našta) arba, rečiau, strategine nauda (socialinio/ekonominio kapitalo kaupimas) (R1; R2; R3; R4; R7; R12). Ši skirtis svarbi, nes leidžia vėliau nuosekliai atsekti, kur konkrečiai „įsijungia“ savicensūros mechanizmas – ar jis kyla iš struktūrinių filtrų, iš redakcijos vartų, iš auditorijos sankcijų

⁸² Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 164-168.

režimo, ar iš vidinės profesinės adaptacijos, kuri per racionalizacijas („profesionalumas“, „sveikas protas“, „atsakomybė“) paverčia ribojimą mažiau matomu ir mažiau reflektuojamu.

4.2. Struktūriniai filtrai: nuosavybė, reklama, reitingai ir temų „neįvykimas“

Makro lygmens spaudimas – per kurį stabdomos temos – žurnalistų pasakojimuose atsiveria kaip nuosavybės ir reklamos logika: temos nebūtinai draudžiamos – jos dažnai ignoruojamos ar perstumiamos į „neutralumo“ režimą. Norint išlaikyti analitinį aiškumą, šiame poskyryje filtras matomas keturiais persidengiančiais pjūviais: (1) nuosavybės/savininko interesų režimas, (2) reklamos ir komercinės priklausomybės disciplina, (3) reitingų–skubos–aktualumo logika, (4) šaltinių režimas ir „oficialumo skydas“. Šių pjūvių sandūroje ir gimsta temos „neįvykimas“ – svarbiausias šio skyriaus fiksuojamas empirinis dėsningumas.⁸³

R7 „redakcinės politikos“ pavyzdys rodo, kad struktūriniai interesai kartais tampa net prioritetine darbotvarke. Jis mini situacijas, kai politinės ar verslo įtakos tiesiogiai liečia žiniasklaidos priemonę ar rinkos žaidėją, ir tada vieniems tai tampa „top“ tema, kitiems – ne. Ypač aiškus jo pavyzdys – įstatymai, ribojantys reklamos rinką (pvz., azartinių lošimų reklamos ribojimai): komercinei žiniasklaidai tai „skaudu“, dar filtras veikia dviem kryptimis: jis ne tik nutyli, bet ir iškelia — priklausomai nuo to, kur yra interesas (R7). Tai svarbu, nes čia matomas filtras ne kaip „stabdis“, o kaip selektorius: jis sprendžia, kas tampa „dideliu įvykiu“, o kas lieka „ne mūsų“. R2 šį mechanizmą sukonkretina redakcijos priklausomybės nuo koncerno interesų kalba: „Ten buvo aišku, kam priklauso kanalas – dideliame koncernui... Verslo temose... labiau atspindėdavome jų lūkesčius, o kitos pusės kartais ir neieškodavome“ (R2). Analitinis šios citatos svoris slypi praktikoje, kurioje nutylėjimas prasideda dar iki klausimo suformulavimo, kai „kitos pusės“ paieška tampa nebūtina. Čia šaltinių režimas sutampa su nuosavybės režimu: privilegijuojama „savų“ pateikiama versija, o alternatyvi pusė tampa „nebūtina“.

Tą pačią nuosavybės/ryšių lygmens logiką artikuliuoja ir kitas respondentas: jei žiniasklaidos priemonę tiesiogiai ar netiesiogiai valdo ar su ja susijusi didelė bendrovė, „natūralu, kad apie ją blogai nerašys“ (R7). Esminė detalė – šiai kontrolei nereikia komandos: pakanka bendro žinojimo, kas yra „savi“, kad „neliečiamybė“ imtų veikti kaip iš anksto įrašyta riba. Šis filtras empiriškai pasiekia ir „krizės režimo“ lygmenį. R12, kalbėdamas apie komercinį kanalą, nuosavybės filtrą nusako kaip virš galvos pakibusią struktūrą:

⁸³Edward S. Herman ir Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York: Pantheon Books, 1988), 12.

„...televizijoje... viršų... stovi koncernas... MG Baltic skandalas... klausimas ore: ‘Kaip mes dabar turim elgtis?’“ (R12). Čia svarbus pats klausimo pobūdis: ne „kas tiesa?“, ne „ką žinome?“, o „kaip elgtis?“ – t. y. kaip suvaldyti viešumą taip, kad jis neatsitrenktų į „viršų“ – tuos kas valdo. R12 tęsia šią liniją dar tikslesne „leidžiamos kalbos“ formule: „...pasirinktas maksimalus neutralumas: faktų konstatavimas... Kai bus daugiau oficialios informacijos... Bet puikiai supranti, ką tai reiškia“ (R12). Neutralumas čia veikia kaip saugi forma: oficialūs šaltiniai tampa skydu, o esmė paliekama „tarp eilučių“. Todėl šią patirtį galima vertinti, kaip vieną gryniausių „filtro be draudimo“ pavyzdžių.

R13 pasakodamas apie patirtį, kurią patyrė profesinio kelio pradžioje, įsidarbinęs viename Lietuvos laikraštyje – pirmajame XXI amžiaus dešimtmetyje, pateikia grubios struktūrinės cenzūros etaloninį pavyzdį: „Ten ne ‘savicenzūra’. Ten buvo diktatūra... proteguojami konkretūs verslo interesai... buvo neliečiamųjų... komandos iš viršaus... įrankis suvedinėti sąskaitas, išmušinėti pinigus...“ (R13). Šis epizodas leidžia matyti, kad tai, kas kitur veikia kaip „užuomina“, čia veikė, kaip tiesioginė komanda, o tema „neįvyksta“ todėl, kad taip liepta. Galiausiai nusprendęs išeiti iš darbo, kuriame „žurnalistika“ tebuvo parodija, R13, „paskutinio lašo“ momentą nupasakoja prisimindamas situaciją, kai ji pasikvietė vadovai: „Mane iškvietė ‘ant kilimo’... arba paklusti sistemai, arba eini lauk“ (R13). Čia nuosavybės/reklamos interesas matomas grubiausiu būdu: turinys tampa ne tik tekstu, bet ir „santykių“ klausimu – nesąžiningu, tačiau brangiai kainuojančiu. Galiausiai, R13 pasakojime aiškėja, kad nuosavybės filtras nėra vienkartinis epizodas. Dirbdamas jau kitoje vietoje, susidūrė su panašia patirtimi – kurioje žurnalistiką bandoma paversti verslo interesams tarnaujančiu viešųjų ryšių projektu: „...nusipirko vienas įtakingas savininkas... vėl tas pats... savininkų interesai... nurodymai ‘atidirbinėti’... savęs kišimas į turinį...“ (R13). Čia aiškiai matoma, kaip savininkas tampa lauko galios centru, o redakcija – jo orbitos dalimi: turinio autonomija traukiasi ne dėl vienos konkrečios temos, o dėl struktūriškai pasikeitusio valdymo.

Jei nuosavybė sukuria „neliečiamybės“ zonas, tai reklama sukuria kasdienį disciplinos režimą: spaudimas ateina ne kaip draudimas, o kaip „prašymas“, „užuomina“, o kartais – kaip atviras sandoris. Žinių tarnybos vadovas ekonominį filtrą konkretina per spaudimo signalus, kurie ateina kaip moralinis šantažas: institucijų atstovai yra sakę „blogai atspindėjote istoriją, o mes juk perkame reklamą“ (RV-1). Jis taip pat pastebi, kad tokie bandymai „dažniau ateina iš valstybės institucijų nei iš verslo“ (RV-1), nes čia „susipina pinigų ir valdžios iliuzija“ (RV-1). Ši detalė svarbi: filtras nėra tik „rinkos žaidėjų“ žaidimas – jis veikia ir viešajame sektoriuje, kai reklama tampa svertu. Šią discipliną be eufemizmo aprašo R3: „Parašai kritišką tekstą apie

didelį prekybos tinklą ar koncerną... Skambina: „Jums pinigų nereikia?“ ir „Ateina žmogus ir tiesiai pasako: „Nerašot – mes jus prenumeruojam““ (R3). Čia „filtras“ yra tarsi ir paliepimas ir pasiūlymas: pinigai už tylą. Tokio tipo pasiūlymai kuria iš anksto numanomą ribą, kuri vėliau tampa „sveiku koregavimu“. R7 pasakojimas leidžia tiksliau pamatyti, kaip reklamos spaudimas institucionalizuojamas per tarpinę grandį – komercijos/pardavimų skyrių. Jis aprašo situacijas, kai pardavimų žmonės ateina su „prašymu“, kuris realiai veikia kaip spaudimas: „Žiūrėkit, gal dabar nedarykit kritiškų straipsnių apie vieną ar kitą užsakovą, nes deramės dėl metinio kontrakto“ (R7). Esminis mechanizmas čia prevencinis: net jei kritinės publikacijos neplanuojamos, jie „apsidraudžia“ klausdami: „Ar jūs tikrai nieko neplanuojat?“ (R7). Tai reiškia, kad filtras tampa režimu: redakcija gyvena nuolatinėje nuojautoje, kad kažkas kažkur „derasi“.

Dar ryškesni šios logikos kontūrai aiškėja R9 pasakojimo epizode, kuriame redaktorius žurnalisto prašė nerengti jo sugalvotos temos, kurioje žurnalistas ruošėsi gvildinti vienos valstybinės įmonės problematiką, ir tema esą net nebuvo skandalinga. Išgirdęs tokį sprendimą jis reflektuoja: „Aš tada pagalvojau: pati istorija gana menka, bet net dėl tokių smulkmenų verslas siekia saugoti įvaizdį.“ Ir R9 čia pasako sakinį, kuris pakimba virš temos, kaip neoninis ženklas: „Vis tiek atrodė keista: verslas paskambina – ir mes „gražiai“ neberašom.“ Šitas „gražiai“ yra eufemizmas, kuris akademiškai signalizuoja: kontrolė nereikalauja komandos „negalima“, ji užtenka socialinės procedūros, per kurią redakcija klusniai įgyvendina prašymą. R9 net suformuluoja klausimą, kuris išplečia epizodą iki struktūros diagnozės: „jei dėl „menkos“ istorijos vyksta toks... „šūdeliavimas“, tai kas vyksta, kai temos rimtesnės?“ Kitaip tariant, struktūrinio filtro galia matuojama ne tada, kai jis stabdo „didžią“ temą, o tada, kai jis stabdo „menką“ be jokio triukšmo — kas leidžia situaciją matyti labiau rutininę, nei kaip išimtį.

R8 tą patį įtakų ir redakcijų priklausomybės režimą aprašo kasdieniškai – kaip iš anksto žinomo atoveiksmio skaičiavimą: „Būna verslo temų. Žinai, kad su kokia nors įmone yra didelė sutartis. Supranti: jei parašysi, gali būti atoveiksmių – kas nors paskambins iš kito skyriaus ir sakys: „gal čia kažką...“ Tai būna – ištrini ką nors“ (R8). Čia svarbi pati formuluotė „ištrini ką nors“: tai yra filtras, kuris veikia ne per draudimą, veikiau per aiškią pasekmės nuojautą. Respondentas pateikia ir gyvą spaudimo per tiesioginę komunikaciją pjūvį – skambučiai iš įmonių ne vien „prašo“, bet ir naudoja emocinį ar agresyvų drausminimą. Jis sako, kad po publikacijų „dažnai paskambina ir pasako, ypač kai išeina kas nors, kas nepatinka“, o taktika priklauso nuo skambinančio statuso: „Tie, kas užima žemesnes pareigas, paprastai prašo arba verčia... buvo, kad skambino vadovai ir keikė rusiškais keiksmiais“ (R8). Žurnalistas aiškiai

įvardija galimą šių veiksmų paskirtį: „gali būti, kad tikslas toks ir yra: jeigu leidžia sau skambinti ir išsilieti ant žurnalisto, kad kitą kartą žurnalistas rašytų atsargiau – įsijungtų savisauga“ (R8). Tai yra „mokymas“ per patirtį: net jei formaliai niekas neuždraudė, pats kontaktas su agresija gamina ateities atsargumą.

Ryšų pavyzdį, kaip komercinės galios bando sabotuoti viešojo intereso informaciją net tada, kai ji jau publikuota – pateikia R7. Redakcija parengia medžiagą palygindama vaistų kainas skirtingose vaistinėse, ir tuomet „per dešimt minučių atbėgo pardavimų žmonės: ‘Čia labai blogai, mums jau skambina vaistinių tinklai – negalima taip daryt’“ (R7). R7 reakcija („Kaip suprast negalima?“) yra analitiškai reikšminga: ji parodo konfliktą tarp žurnalistinio „teisėtumo“ (informacija tikra, visuomeniškai reikšminga) ir komercinio „leistinumo“ (užsakovų interesai). Kitas žurnalistas ekonominį filtrą įvardija kaip pusbalsį, kuris veikia be tiesioginės komandos: „Esu girdėjęs... kai kažkas iš rinkodaros pasako: ‘šita tema mums nepalanki, nes turim sutartį su tuo ir tuo’. Tau tiesiai nepasako ‘nerašyk’, bet tu supranti“ (R10). Čia esminis yra „tu supranti“: draudimas nereikalauja formuluotės – užtenka užuominos, kuri palieka žurnalistą vieną su sakiniu, kurio niekas garsiai nepasakė.

Trečias filtras – reitingų ir aktualumo režimas – dažnai veikia tyliau nei reklama, bet ne mažiau sistemiškai. Čia „tema“ yra ne tik turinys; tai ir klausimas, ar ji laiku „pataiko“ į srautą, ar sugeba konkuruoti, ar apskritai verta resursų. Pavyzdžiui, R11 temų atmetimo mechaniką įvardija pragmatiškai: „...prodiuseris gali pasakyti, kad šiandien yra svarbesnė kita tema... sprendimai... pagal laiko ir svarbumo kriterijus“ (R11). Tai yra vartų logika, kuri sukuria realybės hierarchiją net be tiesioginio spaudimo: šiandien įvyksta tai, ką vartai pripažįsta svarbesniu. R11 tuo pačiu aprašo skubos režimą kaip profesinį 24/7 refleksą: „Žurnalistas realiai dirba 24 valandas per parą: turi jausti srautą, numatyti, kas bus aktualu rytoj“ (R11). Čia konkurencinė skuba tampa darbo laiku⁸⁴, kuris niekada nesibaigia, ir spaudimu neatsilikti nuo „rytojaus“. Toks režimas pats savaime filtruoja: dalis temų neįvyksta ne todėl, kad uždrausta, o todėl, kad nespėja „pataikyti“ arba pralošia srautui.

R12 nurodo svarbu patirties kontrastą: „Lyginant visuomeninį transliuotoją su komercinio kanalo grupe... ten būdavo daugiau įrodinėjimo, kodėl tema aktuali. Dabar tu atsineši temą ir tavim pasitiki“ (R12). Čia matomas struktūrinis filtras kaip „aktualumo įrodinėjimo“ pareiga: vienur tema turi būti parduota (rinkos logika), kitur, anot jo, veikia pasitikėjimo/misijos režimas. Tai tiesiogiai siejasi su temų „neįvykimu“: jei tema neišlaiko

⁸⁴Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 168-172.

„įrodinėjimo“ slenksčio, ji gali net nepasiekti gamybos. Reitingų logika, kaip kasdienė norma, pasirodo ir R5 epizode, kur „kabins / nekabins“ tampa filtro sakiniu: „Čia per mažai problematiškumo – nekabins“ (R5). Ši frazė svarbi todėl, kad parodo filtro veikimą dar iki teksto: kampas atrenkamas pagal tai, ar „kabins“. Šitoks redakcinis kriterijus perrašo tikrovės pateikimo formą. R6 pateikia dar vieną posūkį: net kalbos aiškumas subordinuojamas paspaudimų – „klikų“ logikai. „...jeigu visi būtume... politkorektiški... antraštės būtų aiškos... jas žmonės mažiau spaustų“ (R6). Tai leidžia matyti, kad dalis dviprasmybės, aštrumo ar „skandalingumo“ yra ne vien ideologinis konfliktas, o komercinis instrumentas: kalba čia tampa dėmesio rinkimo technologija. R4 aprašo, kaip monetizacija perstoja informacijos architektūrą: „...apverstos piramidės principas... dabar... dažnai paslepia giliau, kad žmogus sumokėtų...“ (R4). Tai kontrolė ne per „neišleisti“, o per matomumo režimą: informacija ne uždraudžiama, bet perstumdoma taip, kad pasiektų mažiau.

Struktūrinis filtras veikia ir per tai, kaip informacija apskritai pasiekia redakciją: kas ją suteikia, kada, kokiomis sąlygomis, ir kiek „kita pusė“ išvis yra pasiekiamas. R10 „nekaltus“ spaudos pusryčius įvardija kaip bandymą „parodyti, kokie mes faini“. Bet ypač aštriai pasisako apie vadinamąjį „off the record“ – politikų kvietimą žurnalistams, kuriame žadama privačiai, be įrašų papasakoti neva naudingą informaciją. R10 vadina tai „nuostabia terpe manipuliuoti žurnalistais ir viešąja nuomone“ (R10). Jo reakcija („Nė velnio.“) veikia kaip šaltinių režimo diagnozė: „ekskliuzyvas“ dažnai ateina su nematoma sąlyga, jis būna surežisuotas taip, kaip tam tikrai politinei jėgai – patogu. Mat informacijos, kuri yra nenaudinga, natūraliai, nepasakosi.

Kad dalis nutylėjimų gali būti įmontuoti institucijų komunikacijos pasiūloje, parodo ir R2 žurnalistės patirtis COVID pandemijos kontekste: „Spaudos konferencijose tokios informacijos niekas pats savaime nepateikdavo... apie šalutinius poveikius informaciją reikėdavo „ištraukti“ (R2). Tai reiškia, kad žurnalistas privalo ne tik atrinkti, bet ir aktyviai bandyti išsireikalauti informacijos, kuri institucijai yra nepatogi. Šią šaltinių informacijos kontrolės režimo logiką papildė R8: „Žurnalistų darbas tampa ne „surenki nuomones ir pateiki“, o „išvis gauk komentarą“. Ir pabrėžia, kad vis dažniau normalizuojamas būtent neatsakymas: „Dažnai matai publikacijose: „kreipėmės, bet neatsakė“. Tas neatsakymas, uždarumas... čia problema“ (R8). Šis filtras parodo klastą, nes savaime tai nėra nei cenzūra nei (savi) cenzūra, bet praktiškai sumažina galimybę išpildyti reportažą ar straipsnį, pateikiant kuo pilnesnį paveikslą ir atspindint „abi puses“.

O kai šaltinių režimas susiduria su nuomonės klimatu ir vertikaliomis įtakomis, atsiranda ekstremalūs epizodai. R3 pasakojuje apie rinkėjų apklausą (angl. „exit poll“) pasirodo bandymas iš aukščiau „sutvarkyti“ realybę: „Taip negali būti. Patvarkom – perstumiam procentus, kad gautųsi, jog laimėjo Adamkus“ (R3). Čia filtrai susisluoksniuoja: vartų galia, reputacinė baimė, nuomonės klimatas, vardu: „taip negali būti“, kas indikuoja ir institucijos norą išvengti flako – baudžiančio atoveiksmio.⁸⁵

R3 pabrėžia, kad ir anksčiau, ir šiandien žiniasklaidos lauke vis dar želia naujienų darbotvarkės formavimo cenzūros piktžolės: „Yra galbūt žmonių, apie kuriuos tiesiog nerašoma. Net kai galima rašyti... Tai kitas cenzūros būdas – ne išbraukti tekste, o ignoruoti įvykį“ (R3). Ši citata yra raktas: kontrolė gali veikti anksčiau už tekstą – pačiame pasirinkimo etape. R9 parodo, kad perrėminimą gali atlikti ir visa ekosistema: „Yra dar agentūrų specifika: agentūros tekstus perspausdina portalai ir jie laisvai keičia antraštes. Kartais pakeičia taip, kad iškraipo mintį arba prideda skandalingumo“ (R9). Čia filtras tampa išorinis: tekstas virsta žaliava, o antraštė — ginklu, kuris iššaukia flaką net tada, kai autorinė intencija buvo kita. O esant praktikom, kai antraščių sprendimai žurnalistams nepriklauso, o po antraštėmis jų tekstai ir pavardės, sako, neretai tokius sprendimus gesinantys: „Kartais, kai matai, kad situacija beviltiška, parašai portalui: „jūs iškrepėt, žmonės piktinasi – gal mažiau skandalingumo.““ (R9). Ši grandinė svarbi ir savicenzūros perspektyvai: jei žinoma, kad turinys bus perrėmintas klikbaito logika, atsargumas gali įsijungti dar prieš rašymą.

Šiame poskyryje empirinė medžiaga leidžia pagrįsti esminę išvadą: struktūriniai filtrai veikia ne vien per atvirą draudimą, o dažniausiai per leistinumo infrastruktūrą, kuri (a) sukuria „neliečiamybės“ (nuosavybė), (b) disciplinuoja per pajamų santykius (reklama ir pardavimų grandis), (c) filtruoja per tempą, aktualumą ir klikų logiką (reitingai), (d) apriboja per oficialumo ir uždarumo režimus (šaltiniai). Šių filtrų galutinis produktas – temų „neįvykimas“: ignoravimas, nepasiūlymas, neutralumo skydas, perrėminimas arba „gražus“ nutylėjimas (R3; R7; R9; R12). Tai tiesiogiai paruošia kitą poskyrį: kai tokia architektūra veikia nuolat, savicenzūra tampa ne vien individualia baime, o iš anksto įrašytu orientyru – sprendimu, ką „apsimoka“ liesti ir ką geriau palikti už viešumo ribos net nepaverčiant to konfliktu.

⁸⁵Bourdieu, *On Television*, 26–27, 41.

4.3. Auditorijos sankcijos ir socialinis flak: reputacinė baimė kaip kasdienis veiksnys

Respondentų patirtys rodo, kad auditorija veikia ne tik kaip informacijos gavėja, bet ir kaip sankcijų institucija. Šis spaudimas gali būti tiesioginis – puolimas, „linčas“, atšaukimas („cancel“), arba netiesioginis – kolektyvinis „nuomonės klimatas“, kuris nulemia, ką patogu sakyti. Noelle-Neumann tylos spiralės (spiral of silence) tprasmė čia veikia izoliacijos baimė: žmonės linkę slėpti poziciją, kai jaučia, kad ji prieštarauja vyraujančiam nuomonės klimatui, nes viešas pasisakymas gali reikšti socialinę kainą. Tokiu būdu tylėjimas tampa prevencine strategija — ne „neturiu nuomonės“, o „turiu, bet jos viešinimas per brangus“⁸⁶. Tokia logika veikia dviem kryptimis: ji baudžia *po* publikacijos, bet dar svarbiau – ji sukuria prevencinę ekonomiką *prieš* publikaciją, kai sprendimas tampa kaštų skaičiavimu: ne „ar turiu ką pasakyti“, o „ar verta mokėti kainą už tai, ką pasakyčiau“. R7 „temų neįvykimo“ logiką perkelia į kultūrinių karų sritį: kai žurnalistas mato, kad tema gali iššaukti neigatyvią reakciją (ypač iš nuomonių lyderių) ir kai ant teksto bus pavardė, autorystė tampa reputacijos dalimi, todėl atsiranda mechanizmas – tema net nepasiūdoma redaktoriui (R7). Tai yra filtras, veikiantis dar iki vartų: vartai ne „uždaro“ – jų net nepasiekama.

Vadovų pasakojimuose auditorijos ir aplinkos spaudimas dažniausiai įgauna būtent „nuomonės klimato“ formą. Redaktorius sako, kad kartais „žurnalistai vengia sakyti tai, kas prieštarauja vyraujančiai burbulo nuomonei“, nes „kai daug kartų girdi tą patį, pradedi abejoti savimi“ (RV-2). Šis „abejojimas savimi“ veikia, kaip kolektyvinės atmosferos produktas, kurį jis tiesiai įvardija kaip „psichologiją ir minios spaudimą“ (RV-2). Kitaip tariant, disciplinuoja ne vien komentariai, o pati aplinka: kartojamas fonas, kuriame vienos pozicijos tampa „normalios“, o kitos – rizikingos. Šita pati logika matoma ir R2 COVID kontekste, kur riba nusileidžia į kolektyvinį mikroklimatą: „Būdavo, stovime kartu... ir kalbos sukasi: „šitas pasiskiepijo, o tas – ne“...“ (R2). Ir tada atsiranda savicenzūros šešėlis, verčiantis apmastyti ką gali sakyti garsiai, mąstant kaip į tai bus reaguojama: „Aš ne visada sakydavau savo vidinę nuomonę – tam, kad nekonfrontuočiau. Ne iš noro „patikti“, o kad nesipyktume“ (R2).

Tačiau, pastebėtina, kad kartais auditorijų sankcijų režimas ateina kaip mandagus prašymas, kuris vis tik stumia žurnalistą link tono korekcijų. R11 pasakoja apie kalbinamų pašnekovų norus: ‘parodykit mane gražiai’... ‘parodykit lieknesnę’“ (R11). Tai nėra agresyvus flak – tačiau vis tiek yra mėginimas informacijos atspindėjimo funkciją atliekanti reportažą,

⁸⁶Noelle-Neumann, „The Spiral of Silence“, 44-45.

paversti derybų zona dėl asmeninio įvaizdžio pagerinimo. Šitoks tikrovės perkonstravimas dėl link saugesnio, švelnesnio, mažiau rizikingo vaizdo. Kai tema paliečia kontroversiškus asmenis ar poliarizuotas stovyklas, auditorijos spaudimas respondentų įvardijamas kaip prognozuojama reakcija, kurią reikia „atlaikyti“. R12 tai suformuluoja kaip racionalų klausimą sau: „...ką tu gausi kalbindama tą žmogų? Gausi daug *hate* (neapykantos), daug dezinformacijos... net nuomonė turi ribas...“ (R12). Tokiu būdu reputaciją bandoma paversti valiuta: kalbinimas nėra tik profesinis veiksmas – tai sprendimas, ar konfliktas vertas tavo vardo. Šioje vietoje „hate“ susijungia su kitu, dar skausmingesniu nervu. R12 sako: „...tu gali tapti dezinformacijos kanalu... rupu...“ (R12). Tai jau ne vien izoliacijos baimė, o profesinės tapatybės pažeidžiamumo baimė: ne tik „mane puls“, bet „aš pats tapsiu mechanizmo dalimi“. Tokiu režimu savicenzūra gali būti racionalizuojama ne tik kaip bailumas, o kaip misijos apsauga: ribos atsiranda ten, kur baimė prarasti patikimumą tampa didesnė už norą „duoti balsą“.

Klasikinis flak, Herman & Chomsky prasme, retai atrodo kaip tiesioginis draudimas. Dažniau jis atrodo kaip pažadas, kad bus vargo – procedūrinio, institucinėmis raidėmis surašyto. R12 pasakoja, kaip politikai ir kiti veikėjai spaudžia žurnalistus per iš anksto numanomą nepasitikėjimą ir sankcijų grėsmę: „...‘jūs čia vis tiek iškirpsit’... kartais grasinimais, kad žurnalistas gali sulaukti sankcijų... kreiptis į etikos komisijas ar Žurnalistų etikos inspektorių...“ (R12). Šito mechanizmo esmė, anot respondento, net ne bandymas įrodyti, kad informacija netiksli ar neteisinga. Siekiama padaryti taip, kad jis žurnalistui kainuotų: laiko, nervų, baimės dėl reputacijos. Šalia „kietų“ procedūrų egzistuoja ir pilkoji zona – nuolatinis primygstinumas, kuris oficialiai lyg ir nieko nereikalauja, bet kuria spaudimo foną. R12 tai įvardija kaip skubinimą: „...rašinėjant: ‘Ei, kada paleisite reportažą?’... lieka neaiški riba, ar tai tiesiog smalsumas ar spaudimas ...“ (R12). Būtent ši neaiški riba ir yra flak’o stiprybė: kai spaudimas neaiškus, jį yra lengviau internalizuoti. Pandemijos epizode R10 atsiranda scena, kur flakas pasigirsta skambutyje: po publikacijos jam paskambino „žinomas viešosios erdvės komentatorius“ ir prašė, kad jis tam tikros informacijos neskelbtų – „nereikia čia problemų“ (R10). Profesinis sprendimas nesikeičia („informavau redaktorę... turėjau įrašytą pokalbį... rašau taip, kaip yra“), bet kūnas gauna atmintį: „Jaučiausi labai prastai... (šūdinai)“ (R10).

Auditorijos sankcijos dažnai veikia per etiketes: jos sutraukia žmogų į vieną žodį ir taip atima teisę į niuansą, argumentą ar kontekstą. R3 įvardija viešą puolimą, kuris sekė po vienos publikacijos, kaip nepakeliamą svorį: „Tada prasidėjo toks puolimas, kad nebeįmanoma buvo atlaikyti... neapskaičiavau jėgų“ (R3). Pasimato etikečių režimo veikimas tylos spiralės

principu: „Jei keli klausimus – esi „paksistas“... vėliau „vatnikas“, prorusiškas“ (R3). Etiketė čia atima teisę klausti, ir tuomet suveikia slidus dalykas: reputacinė baimė gimsta ne tik iš to, ką sakai, bet iš to, į kokius rėmus kiti įstato tavo žodžius. Tokiu režimu tylėjimas tampa prevencine higiena: kad tik niekas man nieko nepriskirtų. R4 šią tylos spiralę nusako esmingu sakiniu: „Aš taip galvoju, bet, aišku, garsiai nesakau“ (R4).

R8 pasiūlo netikėtą, bet empiriškai labai svarbų akcentą, paklaustas, kas jo manymu, labiausiai verčia žurnalistą save cenzūruoti: „Manau, labiausiai – asmeniniai santykiai“ (R8). Ir šią logiką jis aiškina per priklausomybę: „Labiausiai veikia, su kuo dažniausiai bendrauji: tėvai, draugai, sutuoktiniai. Jei yra finansinė ar emocinė priklausomybė, sąmoningai ar nesąmoningai stengiesi nedaryti to, kas sukels neigiamą reakciją iš artimųjų“ (R8). Šioje perspektyvoje „auditorija“ nebėra anoniminė minia – tai artimiausias socialinis ratas, galintis disciplinuoti net stipriau nei institucijos, nes sankcija čia yra santykio kaina. Respondentas tą patį perkelia į burbulų logiką: „Aišku, dar yra socialiniai tinklai: jei visas tavo artimas ratas seka vieną ar kitą nuomonės formuotoją... gali sulaukti patyčių, neigiamų atsiliepimų“ (R8). Kitaip tariant, socialiniai tinklai suklijuoja „artimą ratą“ su viešumu: reputacinė baimė tampa vienu mechanizmu, tik skirtingo mastelio.

Svarbi ir „už kadro“ liekanti lojalumo bei santykių dimensija. „Rašant apie draugą ar pažįstamą atsiranda vidinis klausimas, ar ne per griežtai rašai, o vėliau – ar ne per daug švelnini formuluotes, bandydamas „apsaugoti“.“ (R2). Čia savicenzūra kyla ne iš redaktoriaus draudimo ar auditorijos agresijos, o iš „savo rato“ logikos ir profesinių ryšių. R6 auditorijos spaudimą parodo kaip kasdienį mechanizmą be didelio skandalo: „Dalis žurnalistų, nenorėdami ten gaut to neigiamo emocinio krūvio, nekalbina“ (R6). Čia nėra draudimo, nėra komisijos, nėra „skambučio“ – yra emocinis mokestis, kuris ilgainiui sukuria turinio vengimo strategijas. Kita reakcija – ne vengti temos, o perprogramuoti kalbą taip, kad sumažėtų sankcijų tikimybė. R1 mini principą: „oficialiai „čigonas“ laikomas taisyklingu, romų bendruomenė pati vartoja „gypsy“ kai kuriuose pavadinimuose. Bet reportaže vis tiek vertini: ar man būtina sakyti „čigonas“? Jeigu esmės tai nekeičia ir yra rizika, kad kažkas jausis įžeistas, dažniau renkuosi žodį „romas““ (R1). R6 panašią patirtį nupasakoja mikrolygiu, rašymo momentu: „...parašai sakinį... suabejoji: ar formulė gali kažką įžeisti?... tada pagalvoji: gal reikia rinktis kitus žodžius“ (R6).

Žinių tarnybos vadovas šioje vietoje, kalbėdamas apie žiniasklaidos funkciją, atmeta pasyvų „atspindėjimo“ idealą: „‘atspindėti’ kaip terminas man nepatinka – jis pasyvus, mechaniškas... mechaninis dviejų pusių sudėjimas nėra žurnalistika“ (RV-1). Ši pastaba

svarbi, nes primena: tonas ir forma nėra neutralūs – jie yra aktyvūs sprendimai, kuriuos auditorijos sankcijų režimas nuolat bando sureguliuoti. R9 parodo, kad auditorijos spaudimas kartais tampa realia grėsme pašnekovui. Jis sako, kad kartais citatos sąmoningai švelninamos: „esu matęs, kad kartais „apšlifuojamos“ citatos, kad neiššauktų nereikalingų stiprių reakcijų“, ypač kai yra rizika, kad po publikacijos žmogus taps neapykantos taikiniu. Tokiu atveju „perteiki esmę, bet sušvelnini kai kuriuos kampus, kad žmogus netaptų „auka““ (R9). Viena vertus, tai profesionali žalos prevencija. Kita vertus, tai rodo, kaip sankcijų režimas koreguoja kalbą dar prieš reakcijai įvykstant: minia dar neatėjo, bet jos šešėlis jau stovi tekste. R7 pateikia ir tono kalibravimo pavyzdį, kai vieša reakcija perrašo diskursą: sporto komentatorius pradžioje kalbėjo atsargiai, bet vėliau „pakeitė toną, paveiktas viešos reakcijos“ (R7). Čia matosi esminė taisyklė: viešumas reikalauja ne tik turinio, bet ir „teisingos“ intonacijos.

Šio poskyrio epizodai leidžia aiškiai pasakyti: auditorijos sankcijos veikia ne vien kaip tiesioginė komentarų agresija. Jos funkcionuoja kaip reputacinė ekonomika – sistema, kurioje viešas (ne)pritarimas tampa „valiuta“, darančią įtaką žurnalisto saugumui, statusui ir veikimo laisvei redakcijoje. Kitaip tariant, spaudimas pasireiškia ne tik atviru užsipuolimu, bet ir kasdinių redakcinių sprendimų, procedūrų bei kalbos smulkmenų lygmenyje: (a) nuomonės klimatas verčia abejoti savimi ir savo sprendimų teisėtumu (RV-2; R2), (b) flak‘as ateina ne tik keiksmiais, bet ir procedūromis bei „pilkomis zonomis“ – nuolatinio kvestionavimu, vilkinimu ar spaudimu per neva neutralius klausimus.

4.4. Redakcijos vartai: nerašytos taisyklės, „teisingi“ šaltiniai ir teksto likimas

Nors ankstesniuose poskyriuose „vartų“ logika jau pasirodė kaip anticipacinis „praecinamumo“ instinktas ir kaip struktūrinių filtrų pasekmė, šiame poskyryje ji išskleidžiama mezo lygmeniu. Jame savicenzūros reiškiny s gvildenamas redakcijos sprendimų grandinės rėmuose: susirinkimas → gairės → kampas → šaltiniai → tekstas → tonas → publikavimo forma → autorystė. Vartai čia dažniausiai veikia kaip sistema, kuri racionaliai, „profesionaliai“ sudėlioja maršrutą: kur link einama, kokie akcentai leidžiami, ir kur prasideda zona, kurią patogiau apeiti.

Pirmas vartų taškas – prieš tekstą. R1 aprašo kasdienę vartininkystę kaip rutiną: ryte aptariama tema, pasirenkami pašnekovai, montuojamas produktas (R1). Iš šalies tai atrodo kaip neutrali logistika, bet būtent čia dažniausiai įvyksta tai, kas vėliau bus palaikyta „natūralia atranka“: kas šiandien svarbiausia, kas „netelpa“, ką geriau daryti kitu kampu. R11 tą išankstinį rėminimą įvardija tiesiai: „...gaires – kur link važiuojam, kokie akcentai svarbiausi...

aptariama prieš rengiant reportažą“ (R11). Tai reiškia, kad vartai dažnai pradeda veikti dar iki pirmo klausimo šaltiniui – kai realybė jau padalinama į „važiuojam“ ir „nuklystam“.

Vienas ryškiausių vartų veikimo pėdsakų išryškėja ne tada, kai ribos įvardijamos, o tada, kai jos neigiamos. Paklaustas apie nerašytas taisykles ir neverbalinius signalus, R12 atsako maksimaliai tvirtai, tarsi norėtų uždaryti pačią klausimo galimybę: „Ne, aš nesusidūriau. Labai tvirtai sakau – nesusidūriau.“ Toliau seka dar stipresnis užraktas: „Nė karto nebuvo jokio ženklo. Nei skaičiau ženklų, nei buvo tiesiogiai ar netiesiogiai pasakyta: „žiūrėk, tu čia geriau to nedaryk““ (R12). Ši kategorinė deklaracija rodo, kad redakcijos laukas leidžia jaustis laisvu tol, kol riba vadinama ne riba, o „darbo organizavimu“. Tas pasimato, kai klausimas perstumiamas vos per vieną žingsnį – priminus, kad prieš tai respondentas minėjo, jog redakcijoje „tam tikrų kampų vis tik neliečiam“. Tuomet pasakojime įvyksta paradoksalus posūkis: „Paprastai per susirinkimus. Diskutuojam, užbrėžiama temos kryptis. Tu tada iš esmės negali nuklysti „į kraštus“, nes viskas būna labai detalizuota. Kartais net pasiūlomos rekomendacijos, ką pakalbinti“ (R12). O po to seka ir kulminacinis lūžis: darbo pradžioje pasitelkta peleviniška vampyrų valdomo pasaulio metafora apie diskursą, veikiantį, kaip elektrinė spygliuota viela, juosiančią protą, ir apibrėžiančią teritoriją į kurią negalima patekti – įgauna žemišką kontūrą žurnalisto atsakyme apie tai, kaip redakcijoje apibrėžiamos įgyvendinamos temos ribos: „tas aiškus žemėlapis, kuris būna sudėliotas, irgi gali būti ženklas, kad negali išlysti už ribų. Galima taip interpretuoti“ (R12).

Žurnalistas nuoširdžiai pasakoja, kad niekas niekada nepasakė „to nedaryk“, nes sistema padaro subtiliau: ji pasiūlo kryptį taip detaliai, kad nuklysti į „kraštus“ net nebeatrodo kaip pasirinkimas. Taip kontrolė persikelia į vidų – ne trenksmu, o orientacija: tvora ne muša, ji tiesiog iš anksto pasako, kur yra kelias. Šitą „žemėlapio“ logiką papildė R11 patirtis, kur sprendimas palieka ne tik rezultatą („ne šiandien“), bet ir įtampą žmogui: „...temų atmetimas... ‘šiandien svarbesnė kita’... vidinis balsas sako, kad ir tavo svarbi“ (R11). Vartai čia veikia dvigubai: išorėje – kaip „svarbumo“ argumentas, viduje – kaip likęs jausmas, kad teritorija buvo susiaurinta.

Vartai čia dirba ne vien su faktais, bet ir su informacijos bei pašnekovų atranka, kad neatsivertų „šališkumo“ skylė. R12 apibrėžia „teisingus“ šaltinius per kompetenciją: „...ieškai žmonių su kompetencijom... ne ‘bet kokie politikai’, o konkretūs žmonės...“ (R12). Normatyviai tai skamba kaip kokybės standartas, bet empiriškai tai yra legitimumo filtras: kas įeina į kadrą kaip „kompetencija“, o kas lieka „triukšmu“. R3 pasakojime atsiskleidžia ir šaltinių atrankos kampuotumas: „Susidedi „teisingų“ komentatorių sąrašą... kai kuriuos – išvis

pamiršti“ (R3). Tai yra vartai, kurie ne uždraudžia, o normalizuoja kalbintinų ir nekalbintinų žmonių kategorijų schemą.

Dar vienas analitiškai svarbus savicenzūros atsiradimo priežastingumo kampas – šaltinių bandymas tapti vartininkais. R11 aprašo situaciją: „...prašė atsiųsti interviu ar sumontuotą reportažą iki eterio... paaiškinau, kad taip nedaroma“ (R11).

Kitas žurnalistas čia papildoma konfrontacijos su auditorija problematiką ir bandymus jo išvengti kitokia mechanika – minėdamas siekį apsaugoti žurnalistą, rašantį kontroversiška tema, kuri gali sulaukti sprogstamos visuomenės reakcijos: „darome po redakcijos vardu... kad apsaugotų žurnalistą nuo bet kokios neigiamos teigiamos įtakos...“ (R5). Šitaip vartų logika persidengia su „tylos spirale“, nes vartai valdo ne tik turinį, bet ir tai, kas prisiima smūgį. Visgi, vartai gali būti ir brutaliai tiesioginiai. R3 tą vaizdingai atskleidžia: „Skambina iš korektūros ir sako: „Žinai, tavo komentarą braukia.“ ... Atsiverčiu laikraštį – mano komentaro vietoje yra kito autoriaus tekstas“ (R3). Ir tada – sakinytis, kuris parodo, kad braukiamas ne tik tekstas, o autorius kaip rizikos tipas: „Man antro Valatkos nereikia“ (R3). Čia vartai jau ne braižo žemėlapi – jie tiesiog užtrenkia duris.

R13 tą „kietąją“ vartininkystę aprašo kaip sistemą su sąrašais ir komandomis: „Buvo neliečiamųjų... apie kuriuos blogai rašyti negalima... ir ‘liečiamųjų’, kuriuos būtina drožti... ateidavo komandos iš viršaus“ (R13). Respondentas papildoma pasakojimą apie redakcijų turinio kontrolę asmeniniu žiūros tašku, kuriuo nupasakoja neva konkurencinę logiką, dėl kurios – jo manymu, redakcijos elgiasi nesąžiningai tose situacijose, kai reikia atspindėti informaciją liečiančią žiniasklaidos konkurentus: „...vadovybės... buvo atvirai priešiški protestams dėl (LRT)... naujieną apie protestus statė į siaurą verslo interesų lauką... strategija naudinga valdžiai...“ (R13).

Galiausiai, vartų režimas persikelia į kasdienį mikroklimatą – ne draudimu, o resursų ekonomika. R4 aprašo: „...pastabos ne iš esmės... suprantu, kad tai prisikabinėjimas... gal geriau jo daugiau nekviesti... geriau nedaryt tam tikros temos... žmogus turi ribotą išteklių...“ (R4).

5. SAVICENZŪRA KAIP IŠGYVENTAS PATYRIMAS: AFEKTINĖ FENOMENOLOGIJA

Šiame skyriuje savicenzūra analizuojama, kaip emocinė ir kūniška prasme patiriama realybė — laike atsirandantis, kūne „užsikabinantis“, santykiyje su savimi persirašantis procesas, kuris galiausiai transformuoja asmeninį savivaizdį ir tapatybę. Fenomenologinė perspektyva leidžia interviu epizodus perkelti iš iliustracijų zonos į konstrukcinius mazgus: savicenzūra čia matoma kaip mikropraktika, kurią palaiko situacija, afektas ir internalizuota savivalda — „vidinis redaktorius“. Šis posūkis svarbus ir dėl to, kad žurnalistinis neutralumas dažnai veikia kaip emocinio darbo režimas: profesija reikalauja ne tik teksto, bet ir laikysenos, tono, „veido“, kuris turi būti priimtinas auditorijai ir institucijai. Hochschild emocinį darbą apibrėžia kaip pareigą sukelti arba nuslopinti jausmą („induce or suppress feeling“) tam, kad būtų palaikomas išoriškai „tinkamas“ pavidalas.⁸⁷ Žurnalistų pasakojimuose savicenzūra skleidžiasi dažnai būtent šiame dvilypume: ką leidžiama jausti, ką privalu nutylėti, ką reikia perrėminti taip, kad būtų galima likti profesijoje ir kartu nepamesti savęs. Merleau-Ponty šioms dilemoms suteikia ontologinį pagrindą: patyrimas nėra abstrakti „galvoje“ vykstanti analizė; jis yra įkūnytas, kontekstinis (*situated*), laikiškas. Pasaulis nėra tik objektų rinkinys — jis atsiveria kaip „nuolatinis horizontas“ (*permanent horizon*) mąstymo ir savęs įkontekstinimo procesų.⁸⁸ Savicenzūra, šia prasme, yra ne vien sprendimas, bet horizontas: tai, ką žmogus jaučia kaip „galimą reakciją“, „galimą sankciją“, „galimą konfliktą“, dar prieš tampant aiškiai suformuluotu argumentu.

Kita vertus, R12 įveda instrumentinę, strateginę savicenzūrą, kuri kyla ne iš baimės, o iš naudos ir kapitalo logikos: svarstoma, „ar tau verta susideginti tiltus“, ir tu „sulaikai ar neišleidi... ir sukuri situaciją, kad šaltinis tau lieka skolingas... ‘aš kažkada nepasakiau šito... bet dabar man reikia iš tavęs šito’“ (R12). Čia nutylėjimas tampa taktika – socialinio kapitalo kūrimu ir derybine investicija: „Savicenzūra dėl tokių ekonominių paskatų... žaidi ilgą žaidimą: jei turi gerą užmanymą, neatskleidi visų kortų“ (R12). Empiriškai tai svarbu, nes išplečia savicenzūros logiką: ji nėra tik „bėgimas nuo sankcijos“, ji gali būti ir sąmoningas informacijos srauto valdymas dėl gražos, kurios tikimasi.

⁸⁷Hochschild, *The Managed Heart*, 227.

⁸⁸Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 123.

5.1. Laikiškumas ir sedimentacija: savicenzūra kaip „prieš–dabar–po“

Šiame poskyryje savicenzūra traktuojama kaip laiko reiškinys – ne kaip vienas sprendimo taškas, o kaip patyrimo trajektorija, kurią respondentai nuolat aprašo „už kadro“: dar iki sakinio, sakinio akimirkoje ir po jo. Merleau-Ponty temporaliskumo logika čia tampa praktiškai girdima: dabartis nėra plokščias „dabar“, ji turi artimos praeities ir artimos ateities horizontus. Žurnalistinėje savicenzūroje tai reiškia, kad sprendimas niekada neprasideda „nuo nulio“ – jis ateina jau su retencijomis (retentions), t. y. atminties atgarsiais, ir su protencijomis (protensions), t. y. anticipuojamų pasekmių projekcija. Todėl patyrimo struktūra šiame tyrime geriausiai pagaunama per triadą: prieš anticipaciją, dabar (mikro-pauzė, vidinis „stabdis“), ir po (atgarsis ir sedimentacija).

„Prieš“ fazė dažnai pasirodo ne kaip sąmoningas „apsisprendimas tylėti“, o kaip profesionaliai įaugęs gebėjimas gyventi su rytojaus šešėliu. „Žurnalistas realiai dirba 24 valandas per parą: turi jausti srautą, numatyti, kas bus aktualu rytoj“ (R11). Čia protencija yra darbo sąlyga: temas, klausimus ir kampus formuoja ne tik šiandienos faktai, bet ir rytojaus tikimybės. Panašiai veikia ir santykių ateitis, kurią respondentai įvardija kaip labai konkretų skaičiavimą. R12, kalbėdamas apie sprendimus „neklibinti“ temų ar vengti konflikto, suformuluoja mechanizmą, kuris praktiškai įkūnija savicenzūros laikiškumą: „ateity vis tiek projektuojama, kad tu bendrausi su tais asmenimis“ (R12). Tai yra „prieš“ fazės šerdis: dar iki publikacijos arba klausimo suformulavimo jau veikia būsima scena – būsimi susitikimai, būsimas priėjimas, būsimi tiltai, kuriuos lengva sudeginti vienu žodžiu. R4 šią ateities projekciją nusako per sankcijų ir procedūrų horizontą: „žodžiai gali sukelti visokiausių nemalonių sankcijų, procesų“ (R4). Šiose frazėse „rytoj“ – tai spaudimas, kuris įsikuria dabartyje kaip atsargumas, kaip iš anksto juntamas ribos kvapas.

Svarbu išskirti dar vieną, empiriškai netikėtą laikiškumo konfigūraciją: savicenzūra čia nebėra vien reakcija į grėsmę, bet tampa sąmoningu darbo metodu, kuriame nutylėjimas įgyja taktinę prasmę. R12 pateikia modelį, kurį pats įvardija kaip profesijos dalyką, apie kurį „niekas apie tai taip atvirai nepakalbės, kad redakcijoje niekas nežinotų“ (R12). Šiame modelyje laikas ne tik spaudžia, bet ir leidžia dėti strategiją – todėl informacijos nepaskelbimas dabar gali atrodyti kaip sąmoningas sprendimas, leidžiantis vėliau pasakyti daugiau, giliau ir svarbiau. R12 aprašo situaciją, kai šaltinis duoda informaciją, tačiau žurnalistas dalį jos sulaiko: „...tu dalį informacijos sulaikai ar neišleidi, nes šaltiniui būtų blogiau. Ir taip sukuri situaciją, kad šaltinis tau lieka skolingas“ (R12). Čia nutylėjimas tampa santykio konstrukcija, tarsi „kablys“, leidžiantis sukurti ateities prieigą: ypač tada, kai šaltinis „riboto naudojimo“, kai „susitinki

vieną-du kartus“ ir žinai, kad ryšys gali bet kada nutrūkti (R12). Todėl laikiškumas čia sugriežtėja iki mainų logikos: dabarties informacija paverčiama būsimo veiksmo garantu – „Žiūrėk, aš kažkada nepasakiau šito, kai tau reikėjo, bet dabar man reikia iš tavęs šito“ (R12).

Analitiškai tai yra protencijų režimas pačia tiksliausia prasme: sprendimas priimamas ne dabarties „teisybės“ rėmuose, o ateities efekto rėmuose. R12 aiškiai įvardija šią logiką kaip savicenzūros formą, tik su kitu varikliu: „pirminis efektas yra savicenzūra. Tu neįdėjai kažko svarbaus... pasižiūri: „ok, man dabar bus nenaudinga“, o vėliau gali turėti daugiau naudos – „neišleisiu dabar, bet vėliau išsimušiu papildomą informaciją““ (R12). Ir galiausiai jis pats suformuluoja pavadinimą: „Savicenzūra dėl...ekonominių paskatų“ (R12), pridėdamas esminį sakinio moralinį užtaisą: „tu žaidi ilgą žaidimą: jei turi gerą užmanymą, neatskleidi visų kortų“ (R12). Šis epizodas yra analitiškai svarbus todėl, kad perrašo savicenzūros stereotipą: savicenzūra čia nebūtinai yra silpnumo ženklas ar baimės refleksas.

„Dabar“ fazė respondentų pasakojimuose dažniausiai pasirodo kaip mikro-pauzė – trumpas sustojimas, kai sakiny s dar neįvykęs, bet jau koreguojamas. R1 tai nusako liaudiškai tikslia formule: ieškoma formuluotės taip, kad „vilkas sotus, ir avys sveikos“ (R1). Ši akimirka svarbi todėl, kad ji dažnai įvyksta greičiau nei paaiškinimas: patyrimas aplenkia racionalizaciją. Tą patį „dabar“ momentą galima labai aiškiai matyti R10 pandemijos epizode, kai spaudimas pasirodo telefoniniame skambutyje, kuriame prašoma nedėti užfiksuoto epizodo, ir tampa kūniškai apčiuopiamas. Nors turinio jis nekeičia („Rašau taip, kaip yra“), pats momentas įsirežia kaip nemaloni dabartis, kurią sunku neutralizuoti vien profesionalumu: „Toks jausmas, lyg būtum prisilietęs prie kažko labai nemalonaus... Jaučiausi labai prastai. (Galima sakyti – „šūdina“...)“ (R10). Šiame taške savicenzūra dar nevirsta tekstiniu veiksmu, bet laikiškumo prasme ji jau įvykusi: dabartis sutirštėja – į vieną akimirką sukrenta ir situacija, ir galimos pasekmės, ir supratimas, kad „tai forma“, kuri kartosis („Jei aš patyriau, reiškia, ir daugiau turėjo patirti...“ (R10)). Šis „dabar“ yra ne tik įvykis, bet ir momentas, kuriame gimsta būsimas „prieš“.

„Po“ fazė – tai ta vieta, kur savicenzūra tampa laikysena, t. y. sedimentacija (sedimentation). „dabar... pagalvoju, ką rašau... taip, dabar esu įsivedęs savicenzūrą“ (R4). Tokia formuluotė rodo, kad patirtis nusėda ne kaip „faktas“, o kaip būdas būti: ateityje tam tikros mintys bus perleidžiamos per filtrą dar prieš tapdamos sakiniu. Merleau-Ponty aprašytas trauminio patyrimo veikimas čia tinka kaip tikslus paaiškinimas: konfliktas išlieka ne kaip „įvykis su data“ (dated moment), o kaip „būdas būti“ (a manner of being). R10 atveju „po“ fazė pasirodo kitokiu tonu: jis nepereina į savicenzūravimą tekste, bet patirtis vis tiek

suformuoja taisyklę ir patarimą („pasitikėti savimi... pasitarti su redaktoriumi... jokių būdų nepriimti spaudimo iš šalies“) (R10). Tai ir yra sedimentacijos ženklas: net kai turinys nepakinta, vidinė schema – ką laikyti spaudimu, kur ieškoti atramos, kaip elgtis – jau perrašyta.

I „po“ fazę įsirašo ir atidėjimo mechanika – kai laikas tampa vartais. R12, kalbėdamas apie situacijas, kuriose struktūriniai interesai sukuria ypatingą įtampą, aprašo pasirinktą saugią laikyseną: „Kai bus daugiau oficialios informacijos iš teisėsaugos – pranešime“ (R12). Tokia frazė formaliai skamba kaip neutralumas, bet patyrimo logikoje ji veikia kaip „ne dabar“ technologija: dabartis apsaugoma, konfliktas nukeliamas, o sprendimas perkeliamas į laiką, kuris priklauso „oficialiai informacijai“ – tai laikiškumo politika, kurioje sprendimo rizika išskaidoma per atidėjimą.

Galiausiai, „prieš–dabar–po“ triada empirinėje medžiagoje nėra linijinė – ji yra cirkuliari. Kiekvienas „po“ tampa kito karto „prieš“: patirtis įsirašo, o įrašas pradeda veikti iš anksto. Todėl savicenzūros laikiškumas šiame tyrime geriausiai suprantamas kaip pasikartojantis ciklas: rytojaus projekcija storina dabartį; dabarties mikro-pauzė sukuria sprendimą; sprendimo atgarsis nusėda ir kitą kartą pasirodo kaip iš anksto juntamas „žinojimas“. Tai paaiškina ir paradoksą, kurį patys respondentai kartais įvardija netiesiogiai: savicenzūra dažnai nėra „bijau“ sakiny – ji yra laiko pojūtis, kai prieš sakinį jau gyvena jo pasekmės.

5.2. Įkūnytas emocinis darbas: somatinė atmintis ir afektų mazgai

Savicenzūra šiame pjūvyje pasirodo kaip kūniška orientacija į riziką: pirmiau sureaguoja balsas, intonacija, pauzė, ranka, kuri montuoja, o tik paskui atsiranda tvarkingas paaiškinimas apie etiką, profesionalumą ar „formatą“. Televizijoje ši logika ypač apčiuopiama, nes kūnas ten yra pats kanalas. R11 tiesiai įvardija, kad „televizijoje reikia labai atsižvelgti į intonaciją“, ir kad kartais „viena ar dvi sekundės“ eterioje gali turėti neproporcingą poveikį (R11). Šita savitvarka įvyksta dar prieš sakinį: dar nespėjus nieko „pasakyti“, jau pasirenkamas skambesys, kuris arba sužaloja, arba išlaiko žmogų „saugų“ žiūrovo akyse.

R1 tą patį kūnišką matmenį parodo per trukmę, kurioje prasmė turi tilpti kaip į siaurą koridorių: „...20–30 sekundžių... atsirenki frazę...“ (R1). Atrodo, technika; realiai – gestas. Montuojant, atranka nėra vien protinis sprendimas, ji yra judesys: paimti, palikti, nukirpti, sugrąžinti. Būtent čia savicenzūra dažnai prisistato kaip instinktas, kuris aplenkia argumentą: kartais „gera ir skambi frazė“ tiesiog pati prašosi į eterį, bet kūnas ją sustabdo, nes įsijungia etinis „stop“ – R1 mini, kad skambumas gali būti „neetiškas“ (R1). Šioje vietoje aiškiai matosi, kaip savicenzūra tampa tonų ir formų disciplina: ne slėpimu, o žalos anticipacija, kuri įsirašo į

pačią raišką. Merleau-Ponty įkūnytą suvokimą aprašo kaip įpročio kuriamą familiarumą – „implicitišką arba sedimentuotą kūnišką žinojimą“ („implicit or sedimentary body of knowledge“).⁸⁹ Žurnalistinis darbas dažnai taip ir veikia: kūnas „žino“ anksčiau už protą, kur yra mina. Paskui protas ateina su švaria racionalizacija. Toks vėlavimas svarbus metodologiškai, nes jis paaiškina, kodėl savicenzūra taip lengvai apsivelka profesionalumo kalba: ji jau įvyko, kai dar nebuvo kam jos įvardyti. Karjeros pradžioje ši somatinė mechanika ypač aiški, nes kūnas dar nėra „užgrūdintas“ lauko temperatūros. R1 prisimena jaunystės baimę klausti kaip įtampą, kuri įsikuria socialiniame kūne: „...ar nesunervinsiu, ar nepasirodysiu kvailas...“ (R1). Čia savicenzūra gyvena mikropauzėje – klausimas dar formavimosi stadijoje, bet jau pristabdomas, nes įsijungia reputacijos kaštų nuojauta. Vėliau patirtis šitą baimę aptraukia, tarsi, apsaugine plėvele, bet pats principas išlieka: pirmas impulsas visuomet pasijaučia kūne. R4 savo pasakojime pateikia kone gryną somatinės atsakomybės formulę: vedėjo kėdėje „kartu su manim atsisėdo ir atsakomybė, kuri svėrė kelis šimtus tonų“ (R4). Tapatybės ir profesijos sankirta čia patiriama kaip apkrova, keičianti laikyseną. Tokiose būsenose savicenzūra ima veikti kaip išlikimo ergonomika: balsas laikomas stabilus, sakinyss neperkaista, konfliktas neįsileidžiamas per arti, nes per arti reiškia per brangu.

R12 šią „kainą“ įvardija per energiją: „neverta eikvoti energijos“, todėl „stengiesi nesureikšminti ir elgtis neutraliai“ (R12). Neutralumas čia veikia ne kaip abstrakti vertybė, o kaip resursų taupymo strategija: afektas kyla, bet yra sustabdomas dar iki viešo gesto. Tai matyti ir iš jo necenzūrinių minčių („...galėčiau pasakyti ‘na, durnius tu’... Tokios mintys prasisuka...“) (R12) – jos įsižiebia, tačiau neperauga į veiksmą. Hochschild terminais, tai emocinis darbas (emotional labor), paremtas „jausmų taisyklėmis“ (feeling rules): profesinis patikimumas reikalauja valdyti išorę – veidą, toną, laikyseną – taip, kad reakcija „nenukristų“ į konfliktą ar atvirą vertinimą. Ši savidisciplina dažnai atrodo „normali“, nes ilgainiui virsta įpročiu: kūnas išmoksta nesileisti išmušamas.⁹⁰

R5 konfliktiniame epizode sako: „buvo sukilęs labai didelis pyktis. Aš verkiau“ (R5). Čia savicenzūra nebeatrodo kaip subtilus tonų koregavimas – ji atsiveria kaip ribos patyrimas, kai iš žurnalisto prašoma perrašyti prasmę, ir kūnas tam priešinasi afektu.

Pandemijos kontekste somatinė logika dar labiau sutankėja, nes „neutralus tonas“ turi išlaikyti pasaulį, kuris pats tapo fiziškai ribojantis. R2 pasakojime asmeninis įvykis nėra šalia profesijos; jis susiuvamas su ja per tą pačią kūnišką atskyrimo patirtį: „...uždare į infekcinį

⁸⁹ Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 121-125.

⁹⁰ Hochschild, *The Managed Heart*, 31-46.

skyrių, o aš neturėjau jokios galimybės su juo pasimatyti“ (R2). Šitas atskyrimas gamina vidinę įtampą, kuri neišnyksta vien todėl, kad eteryje privaloma išlikti profesionaliai ramiam: „Buvo sunku. Viduje buvo sunku... supranti, kad turi išlikti objektyvi... bet viduje dažnai galvodavau, kad tam tikrų žmonių atžvilgiu yra neteisybė“ (R2). Tai laikysena, kurią profesija parduoda kaip patikimumą („countenance“) ; viduje lieka kūniškas neteisybės pojūtis, kuris verčia kalbą rinktis atsargiau, švelniau, „saugiau“, kartais net nepastebint, kad taip jau įsijungė vidinis redaktorius. Būtent šioje logikoje aiškiau išryškėja ir tai, ką interviu medžiaga leidžia sugaudyti per pasikartojančius afektų mazgus – kaip vidinę navigaciją, kuri užsiveda dar iki „tvarkingo paaiškinimo“. R2 sako, kad tai „buvo nemalonu“, ir po to „pradedi galvoti, ar kur nors ‘perlenkei’... Kitą kartą rengdamas politinį siužetą dvejoji“ (R2). Čia savicenzūra vėl pasirodo kaip atmintis: vienas epizodas palieka mažą sekundės šešėlį, kuris vėliau veikia automatiškai – kaip mikro-pauzė, kaip formuluotės „saugumo“ paieška, kaip vengimas eiti tiesiai į konfliktą.

Interviu medžiaga leidžia pamatyti, kad savicenzūrą dažnai maitina ne „emocijos apskritai“, o pasikartojantys afektų mazgai – tokie tikslūs, kad jie ima veikti kaip vidinė navigacija. Afektas čia yra ankstyvasis signalas: jis suorganizuoja laiką („dar prieš“), kūną (įtampa, sustingimas, energijos taupymas) ir kalbą (švelninimas, atidėjimas, nutylėjimas) dar iki to momento, kai atsiranda tvarkingas paaiškinimas. Dėl to savicenzūra retai būna „šaltas“ veiksmas: net kai ji vėliau racionalizuojama kaip profesinė disciplina, pasakojimuose lieka pėdsakas – užgriuvęs „svoris“ „įkaitimas“, „gėdos šešelis“, „nuovargio debesis“, kartais ir „staigus palengvėjimas“.

Baimė šioje medžiagoje dažniausiai nėra „panikiška“, ji veikia kaip anticipacija – vidinis scenarijus, kuris užbėga už akių reakcijai ir pasiūlo „saugesnę“ trajektoriją. R4 etikos proceso patirtis parodo, kaip baimė gali atsirasti ne prieš veiksmą, o po jo – kaip išmokta laikysena („antro karto nesisinori“) (R4): tai jau ne vien prisiminimas, o atminties paverstas refleksas. Merleau-Ponty emociją aprašo kaip įsitraukimą į situaciją, kurios žmogus „nepajėgia atlaikyti“ („not managing to face“), bet kartu ir „nenori iš jos pasitraukti“ („does not want to escape“).⁹¹ Žurnalistikoje ši įtampa ypač atpažįstama: išeiti iš situacijos kiekvieną kartą neįmanoma, todėl dažnas kompromisas yra ne pabėgimas, o trinties mažinimas – mažiau rizikos kalboje, mažiau aštrumo klausime, mažiau „matomumo“ ten, kur matomumas ima kandžiotis.

Gėda interviu pasakojimuose dažnai yra sukibusi su profesine tapatybe, idealistine misija bei ištikimybe tikrovei R5 epizode pyktis ir ašaros kyla būtent iš šitos vietos – iš pasipriešinimo

⁹¹Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 250.

tam perrašymui, kai prašoma „padaryti įdomiau“ ir kartu prašoma pakeisti tai, kas „yra“: „nupasakojam istoriją visai kitaip nei ji yra“ (R5), „nenoriu šokinėti... vien dėl to, kad bus įdomiau“ (R5). Tokiuose momentuose pyktis veikia kaip sąžinės afektas: ne triukšmas, o signalas, kad peržengiama riba tarp redagavimo ir tikrovės imitavimo. Panašus mechanizmas matomas ir R12 reakcijoje į bandymus spausti ar „palaužti“: pirmas impulsas ateina su humoru – „Haha, ką čia darai?“ (R12) – tačiau už jo girdisi ir aštresnis vidinis tekstas, net necenzūrinė leksika. (R12). Čia svarbus pats derinys: humoras atsiranda, kaip pykčio kaukė, o profesinis kūnas išlaiko formą – afektas lieka viduje, nes tai – profesionalumas, bei saugiau išlaikoma funkcija.

Nuovargis, narpliojant (savi)cenzūros reiškinių emocinį dėmenį, išryškėja kaip tyliausias, bet struktūriškai reikšmingas afektas, nes jis normalizuoja tylą. R4 aprašomi nuolatiniai kabinėjimai ir smulkmeniškos pastabos eikvoja resursus – nervus, dėmesį, laiką – ir tada atsiranda praktinis sprendimas: vengti to, kas kainuos dar vieną aiškinimąsi (R4). Ši cenzūros forma neatrodo dramatiškai – ji panaši į lėtą pasitraukimą iš brangių temų, brangių pašnekovų, brangių formuluočių. Hochschild rašo, kad ilgalaikė emocijų kontrolė veikia mūsų gebėjimą jausti ir spontaniškai reaguoti: kai savivalda tampa nuolatine, ji ima priminti išankstinį susitraukimą – mažiau įsitraukimo, mažiau impulso, mažiau balso. Tokiu būdu savicenzūra gali tapti ne vien sprendimu „čia“, o bendra laikysena „visur“: tylos ekonomika, kurią maitina ne baimės šūksnis, o nuovargio monotoniškas „kam man dar kartą“. Šitoks patyrimas ir jo formuojamas pasyvumas tiesiogiai prieštarauja pačių žurnalistų pasakojimuose akcentuojamoms profesinėms vertybėms ir savivaizdžiui. Respondentų kalboje nuolat kartojasi „stuburas“ kaip atsparumo ir laikysenos metafora, žingeidumas kaip pareiga klausti ir nepasitenkinti paviršiumi, bei „naglumai“ – ne kaip chamiškumas, o kaip drąsa nepatogiai primygtinai tikrinti, spausti, grįžti su papildomu klausimu. Šios savybės apibrėžia žurnalistą kaip aktyvų veikėją, kuris ne prisitaiko prie situacijos, o ją traukia į šviesą. Todėl (savi)cenzūros patirtys – temų vengimas, nutylėjimas, tono sušvelninimas – čia atsiskleidžia kaip normatyvinės profesinės tapatybės trūkis: praktika ima konfliktuoti su tuo, kaip profesija pati save pateisina ir įprasmina. Tuo pat metu šis įtrūkis kertasi ir su normatyviniu žurnalistikos modeliu, kuriame žurnalistas įsivaizduojamas kaip „sarginis šuo“ (watchdog), stebintis galios centrus ir keliantis klausimus tada, kai kiti tyli, o žiniasklaida – kaip „ketvirtoji valdžia“, užtikrinanti kontrolę, skaidrumą ir atskaitomybę. Taigi gėda, baimė, pyktis ir nuovargis šiame tyrime yra savicenzūros mechanizmo dalys: afektai, kurie leidžia pajusti ribą dar prieš ją įvardijant, ir kartu – afektai, kurie vėliau įsirašo „logiką“.

5.3. Vidinis redaktorius: racionalizacijos, legalizacijos ir sąžinės dialogas

Racionalizacijų žodynas interviu medžiagoje turi kelis beveik ritualinius raktus – „sveikas protas“, „profesionalumas“, „neutralumas“, „misija“, „žodžio laisvė“. R1 savicenzūros ribojimą dažnai įvardija „sveiku protu“: jei informacija nieko neprideda visuomenei, o tik perneša menkinimą per visą šalį, vidinis redaktorius ją sulaiko kaip etiškai beprasnę (R1). R11 šitą mechaniką sukonkretina televizijos žurnalistikos patirtys, jautrios kūniškoms patirtims: viena ar dvi sekundės, intonacija, akimirksnis po interviu – ir sprendimas, ar transliuoti, ar netransliuoti, tampa „profesionalo“ klausimu: „...profesionalas turi įsivertinti...“ (R11). Tai klasikinė racionalizacija, kuri ne tiek meluoja, kiek perrašo afektą į normą: ne „man nejauku“, o „taip pridera“. Kitas racionalizacijų registras – „pilkumas“ ir neutralumas kaip savikontrolės forma. R6 „tekstas turi būti pilkas“ (R6) skamba kaip metodas, bet tai ir vidinio redaktoriaus balsas: jis iš anksto sureguliuoja intensyvumą, kad neišduotum stovykloms savo nervo, kad nepramuštų emocija, kad nepersisvertų tonas. R2 aprašo tą patį skilimą dar atviriau: išorėje privaloma laikytis objektyvumo režimo, viduje kaupiasi neteisybės jausmas ir moralinė trintis („turi išlikti objektyvi“ – bet „viduje dažnai galvodavau, kad... neteisybė“) (R2). Šioje vietoje racionalizacija veikia kaip savisaugos pasakojimas: ji leidžia išlikti funkcionaliai, nepadarant iš vidaus konflikto viešo griūties taško.

Vis dėlto racionalizacija ne visada yra tik neutralumo disciplina – kartais ji tampa strategiškai šalta, beveik techninė. R12, kalbėdamas apie situaciją, kurioje virš redakcijos „stovi koncernas“, įvardija „maksimalų neutralumą“ kaip pasirinktą režimą: „...faktų konstatavimas... Kai bus daugiau oficialios informacijos...“ (R12). Čia neutralumas veikia kaip „objektyvumo ritualas“: jis leidžia sakyti tiesą taip, kad ji mažiau žleistų interesų lauką, mažiau provokuotų atoveiksmį, mažiau priartėtų prie to, kas redakcijai pavojinga. Kitaip tariant, „neutralumas“ čia socialiaus „išmintingumo“ formatas, kuris mažina riziką interesų konflikto zonoje ir kartu leidžia nepasirodyti tyliems.

Hochschild perspektyva padeda pamatyti, kad šie paaiškinimai –emocinio darbo mechanika, kuri leidžia palaikyti profesinį pavidalą ir tęsti veikimą. Čia svarbi jos skirtis tarp paviršinės vaidybos (surface acting) ir giluminės vaidybos (deep acting): paviršiuje žmogus suvaldo išorę, o gilumoje – perdirba vidų taip, kad apsimetimas nebeatrodytų kaip apsimetimas.⁹² Kai R1 pervadina ribojimą „sveiku protu“, R11 – „profesionalumu“, R6 – „pilkumo norma“, neretai vyksta būtent giluminis perrašymas: ne tik paaiškinama, kodėl

⁹² Hochschild, *The Managed Heart*, 31-46.

sustojai, bet ir pamažu pakeičiama, ką tau leista jausti dėl to sustojimo. Ilgainiui institucijos ir redakcijos mikroklimatas ima brėžti ribas emocinei atminčiai – kas turi nusėsti kaip „pamoka“, o kas turi būti užmiršta, kad rytoj vėl išeitum į eterį. Todėl racionalizacija tampa ne šiaip kalba „po“, o infrastruktūra, kuri formuoja „prieš“ – ji iš anksto sukonstruoja, kas tau atrodys normalu.

6. SAVICENZŪRA, SAVIREFLEKSIJA, PROFESINĖS TAPATYBĖS KAINA

Viena svarbiausių šio tyrimo išvadų – savicenzūra respondentams nėra vien techninis sprendimas „kaip suformuluoti“. Ji veikia gilesnį sluoksnį: profesinę laikyseną, misijos jausmą, pasitikėjimą sistema ir paties žurnalisto santykį su savimi – kas aš esu šiame lauke, ką leidžiu sau, ką pradėdau laikyti „protinga“, o ką – „per brangu“. Šį poveikį gerai matyti iš to, kaip slenka pats misijos vaizdinys. Žinių tarnybos vadovas prisimena laiką, kai žinių tarnyba atrodė kaip „tam tikra ‘galutinė instancija’ plačiajai auditorijai“ (RV-1), tačiau dabar toks modelis „devalvuojasi“: „vertybinės pozicijos žmones labiau įtraukia, poreikis ‘vienai universaliai instancijai’ gali mažėti“ (RV-1). Tai nėra tik medijų vartojimo pokytis – tai tapatybinė korekcija: kai griūva „galutinės instancijos“ fanatizmas, žurnalistas ima gyventi lauke, kuriame jo balsas nebelaikomas savaime autoritetingu – jis nuolat tikrinamas, priskiriamas tam tikrai pozicijai, sveriamas ir šlifuojamas.

Tuo pat metu kai kuriuose pasakojimuose misija skamba idealistine gaida – kaip norma, kuri tarsi pati save palaiko. R11 žurnalistikos misiją nusako kaip „atspindėti realybę... kuo objektyviau... suteikti kuo platesnį vaizdą“ ir priduria: „Manau, kad žodis Lietuvoje yra laisvas“ (R11). Tačiau būtent tokia „neutralumo“ tapatybė empiriškai yra dvilypė: R11 aiškiai pripažįsta, kad „profesinis neutralumas ir asmeninė nuomonė gali skirtis... laikausi neutralumo“ (R11). Ši dviguba laikysena – kai viduje nuomonė egzistuoja, bet profesinis „aš“ ją suspenduoja – yra tapatybės mikroforma, kurioje savicenzūra dažnai tampa nematoma: ji neatrodo kaip prievarta, ji atrodo kaip profesinė laikysena. Tai ir yra terpė, kurioje ribos lengviausiai persikrausto į vidų – kaip savaime suprantama disciplina.

Vis dėlto R1 išskiria momentą, kai sprendimą pradeda lemti nebe formatas, o numanoma sankcija: „...kai nori pasakyti, bet bijai reakcijos...“ Ši formuluotė empiriškai sutampa su Bar-Tal savicenzūros branduoliu: informacija galėtų būti pasakyta, tačiau jos išsakymas iš anksto susiejamas su kaštais (reputacija, konfliktais, saugumu, darbo stabilumu).⁹³ („noru pasakyti,

⁹³Bar-Tal, „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon,“ S42.

bet bijai reakcijos“ (R1); „antro karto nesinori... dabar save savicenzūruoju... mažiau rašau“ (R4)).

Kitoje spektro pusėje atsiveria prasmės erozijos pasakojimai, kuriuose savicenzūra veikia kaip ilgalaikis režimas, ne vienkartinis kompromisas. R2 tai įvardija beveik be metaforų: „Vėliau supratau, kad laikas išeiti... Nebematau realizacijos savęs, prasmės nebematau.“ Šitas sakinyss yra ne apie vieną konfliktą, o apie susikaupusį nuovargį, kai prisitaikymas tampa fonu, o fonas pamažu tampa gyvenimo būdu. Savicenzūra čia neveikia kaip „atsargiau suformuluok“ – ji veikia kaip tylus žingsnis nuo profesijos, kaip prasmės traukimosi geografija. Pasitraukimas empirinėje medžiagoje turi kelias formas. Viena jų – tiesioginė: išeiti ten, kur „galima kūrybiškai dirbti“. R7 teigia, kad kai žurnalistui „nurodinėja, ką rašyt ar ko nerašyt, niekada nesijaučia gerai“, o idealiu atveju „žurnalistas ir redakcija patys renka temas.“ Jo formuluotė griežta: „geras žurnalistas ilgai tokioj vietoj nebūna – išeina ten, kur gali kūrybiškai dirbti ir kur mažiau cenzūros“ (R7). Kita forma – ne išeiti iš profesijos, bet išeiti iš dalies viešumo. R4 atvejis parodo šį tylų pasitraukimą: po sankcijų ir procesų žmogus ne būtinai išeina iš žurnalistikos, bet išeina iš matomumo („daug mažiau rašau... įsivedžiau savicenzūrą“). Tai reikšminga būtent todėl, kad R4 ankstesnė laikysena buvo griežta ir normatyvi („nemeluok“, „ne pusė tiesos“): todėl šis „mažiau“ skamba ne kaip patogumas, o kaip tapatybės kompromisas – nebe maksimalus viešumas, o išgyvenimo režimas.

Trečia pasitraukimo forma – institucinė, kai laukas pats išstumia arba parodo, kad gali „sutvarkyti“ taisykles pagal poreikį. R3 pasakojime tai atsiveria kaip disciplinuojantis sprendimas, kuris iš pirmo žvilgsnio net neatrodo kaip cenzūra: „Vadovas... pasakė, kad baigėsi mano trijų mėnesių bandomasis laikotarpis... nors pagal sutartį tokio bandomojo net neturėjau – bet jie viską taip „sutvarkė“.“ Čia formuojamas specifinis profesinis žinojimas: sistema gali sukurti pasekmę net be teisėtos prielaidos, o tai reiškia, kad ateityje atsargumas tampa ne charakterio bruožu, o racionalia savisauga.

Vis dėlto savicenzūros poveikis tapatybei ne visuomet pasirodo kaip pralaimėjimas ar pasitraukimas. Kai kuriuose pasakojimuose spaudimas įtraukiamas į profesinę savivoką kaip budrumo ar „grūdinimo“ naratyvas. R12 misiją apibūdina nervų metafora: „Žurnalistai... kaip nervai, kurie perduoda impulsus... Mes vis dar esame sarginiai šunys, bet tų tikrų sarginių šunų nėra daug...“ (R12). Čia misija deklaruojama, bet kartu pripažįstama įtampa: „tikrų“ watchdog mažai, taigi idealas nėra stabilus standartas – jis tampa reta laikysena. To paties respondento refleksijoje spaudimo situacijos įgauna kitą funkciją: „Tokios situacijos padeda išlaikyti budrumą... grūdina... patikrini principus, ar tu gali būti žurnalistu“ (R12). Tai paradoksali

kaina: spaudimas sužeidžia, bet kartu tampa profesinės socializacijos dalimi – testu, kuriame tikrinama tapatybė.

Dar viena tapatybės trajektorija atsiveria per priklausymo laukui klausimą. R8 profesinės tapatybės problemą formuluoja ne per pasitraukimą, o per simbolinę ribą: „visiškai nestudijavau žurnalistikos“, todėl „prisistatau žurnalistu, nors mintyse visą laiką suabejoju“, o priešastį įvardija tiesiai: „Nes pagal išsilavinimą nesu žurnalistas, nesu „žurnalistas“ pagal diplomą.“ Jis fiksuoja bendruomenės hierarchiją: „kartais juntama... kad jeigu tu nestudijavai žurnalistikos, tai gal ir nebūtinai esi „tikras“ žurnalistas... man kartais susidaro įspūdis, kad tuos „ne žurnalistus“ laiko kitokiais“ (R8). Tai svarbu, nes parodo, kad spaudimo formos nebūtinai ateina per turinį – jos gali ateiti per statuso režimą: teisę būti laikomu, priklausyti, būti priimtam kaip „savą“.

Šalia šių trajektorių išryškėja neutralumo doktrina kaip tapatybės strategija – kartais apsauginė, kartais ribojanti. R6 formuluoja: „Tekstas turi būti pilkas. Tiesa dažniausiai kažkur per vidurį.“ Šis „pilkumas“ veikia kaip būdas išvengti stovyklų logikos, tačiau kartu jis gali tapti tyla-forma: toks tonas leidžia išlikti „teisingoje“ profesionalumo teritorijoje net tada, kai kažkas nepasakoma todėl, kad kaina per didelė. Ir kai R6 pastebi, kad „To „pilkumo“... vis mažiau. Daugiau juoda, daugiau balta“, pasimato lauko transformacija: poliarizuojantis klimatas spaudžia rinktis, o neutralumo disciplina tampa pažeidžiama. R10 profesinę tapatybę apibrėžia kaip įsipareigojimą nepriklausomybei net nuo savęs: žurnalistas „turėtų būti nepriklausomas net nuo savo įsitikinimų“ ir gebėti pateikti temą „kiek įmanoma objektyviai“ (bent jau su antra nuomone). Jo aiškus nemėgimas, kai žurnalistai „lipa ant scenos mitinguose“, veikia kaip tapatybės filtras, kuris iš anksto mažina viešų konfliktų tikimybę – ypač socialiniuose tinkluose, kur jis sąmoningai beveik nepostina politinių ir kultūrinių pozicijų. Tačiau ši laikysena nėra sterilus šarvas: pandemijos epizode, kai jam skambina ir prašo nerašyti, lieka kūniška kaina („šūdina“), nors darbo krypties nekeičia. Tokia kaina empiriškai svarbi: tekstas išeina, bet kūnas prisimena – ir būtent kūno atmintis dažnai yra ta medžiaga, iš kurios vėliau lipdoma savisauga.

Šiame skyriuje ryškėja dar vienas paradoksas: respondentai dažnai kalba individualaus atsparumo registre – moralė, stuburas, principai – tačiau epizodai rodo, kad tą „stuburą“ nuolat formuoja laukas: nuosavybės ir reklamos gravitacija, flako režimas, redakcijos vartai, auditorijos sankcijos. Vadovas šį dviprasmiškumą įvardija kaip dvi savicenzūros rūšis: „matau dvi rūšis. Pozityvioji – kai atsakingas žmogus įvertina kontekstą... Negatyvioji – kai tave spaudžia“ (RV-1). Tai leidžia matyti, kaip tas pats susilaikymas kartais pateisinamas

atsakomybe, o kartais yra išmoktas po spaudimo patirčių – ir skirtis tarp jų dažnai būna ne teorinė, o patyriminė.

Šią individualizacijos efektą ypač gerai apnuogina R9 „žvaigždutė“. Jis sako, kad žodžio laisvės padėtis šalyje nėra kritinė: „Dėl savicenzūros – irgi gana gera situacija, bet su žvaigždute: yra įmonių kryptys, interesai, kurie gali atsispindėti tekstuose.“ Tai doxa mechanizmas: formaliai laisvė egzistuoja, bet interesų gravitacija vis tiek lenkia tekstą. R9 šią sistemą aprašo kaip pakeičiamumo logiką: „Problema ta, kad jei vienas nesutiks, atsiras kitas – jaunesnis, mažiau patyręs ar mažiau principingas – kuris sutiks.“ Tai ypač svarbu tapatybės kainai: net stiprūs individualūs principai tampa trapūs, kai laukas turi mechanizmą, kuris visada suranda mažiau atsparų. Kartu R8 pasiūlo kitą tapatybės naratyvą – savicenzūrą kaip adaptacijos stimulą, o ne sužalojimą: „man savicenzūra nekenkia profesiskai. Atvirkščiai – priverčia tobulėti“ (R8). Jo „laviravimo“ modelis („Turi išmokti laviruoti. Kaip augalas: jei per vieną pusę nepralenda, bando per kitą. Taip ir žurnalistas: jei mato kliūtį vidinę ar išorinę, stengiasi apeiti, nes daužyti galvą į sieną – kas iš to?“) parodo, kaip ribos normalizuojamos kaip judėjimo taisyklės. Tai vienas subtiliausių savicenzūros poveikių tapatybei: riba nebe patiriama kaip neteisybė – ji perrašoma į „protingą taktiką“, o taktika pamažu ima atrodyti kaip profesionalumas.

Į šią mozaiką svarbu įtraukti ir tapatybės genezės epizodą, kuris išplečia misijos klausimą už normų ribų. R13 atvirai pasakoja, kad jo profesinis kelias kyla iš biografinių afektų: „...vaikystės traumos... šeima nukentėjo... norėjau keršto... teisingumo troškimas konvertavosi į norą būti žurnalistu“ (R13). Tai leidžia matyti, kad „misija“ nėra vien normatyvinė tezė apie demokratiją: ji gali būti egzistencinis variklis, kuris vėliau susiduria su lauko mechanika. Ir kai R13 pasakoja apie išėjimą iš neva – žurnalistikos parodijos laikraščio – svarbiausia nėra nostalgija, o „palengvėjimas“: „...pasirinkimas: paklusti sistemai arba eini lauk... Viduje... Palengvėjimas“ (R13). Tapatybės kaina čia paradoksali: pasitraukimas kaip kaštas, bet kartu – sugrįžimas į save. Tik, ne visada tas sugrįžimas turi viena – vertybiškai palaimingą lygmenį. Kito žurnalisto patirtis, ginant profesinį idealą skaudesnė: „Mano komentaras buvo pakankamai aštrus, kritiškas. Aišku, tai nebuvo „Facebooko“ kalba – vis tiek laikraštis, negali labai jau „važiuoti“. Bet jo kryptis buvo aiškiai kritiška tam premjerui. Tą tekstą, man atrodo, dar turiu kažkur pasidėjęs. Jis (redaktorius) pasakė frazę, kurią iki šiol prisimenu pažodžiui: „Man antro Valatkos nereikia.“ Tada pasakiau „viso gero“ – taip pasibaigė mano karjera „Lietuvos ryte. Po to – gatvė. Niekur. Pradėjau freelancinti. Atsimenu, rašiau komentarus Sodros laikraščiui už 50 litų už tekstą, kas tuo metu man atrodė žiauriai

mažai. Jeigu per savaitę parašydavau vieną – tai per mėnesį gaudavosi 200 litų. O šeima, vaikai...” (R3).

R13 normatyvinę profesinės tapatybės ašį suformuluoja labai „švariai“: „Jei atsiranda ‘mylimukai’ ir ‘nemylimukai’... kerta per patikimumą... žiniasklaida turi būti vienodai kritiška visiems“ (R13). Šis sakinyss svarbus, nes jis įvardija tai, ką savicenzūra dažnai daro tyliai: ji ne tik sumažina temas, bet ir perstato kritikos simetriją – kas kritikuojamas drąsiai, o kas lieka „neliečiamas“. O paklaustas apie dabartį, R13 pripažįsta, kad Lietuvos žiniasklaidos laukas – „sveikesnis“ nei anksčiau, bet likę „pūlinių“ ir „nesveikos konkurencijos“, maitinančios – žodžio laisvės, informacijos kokybės, o kartu ir (savi)cenzūros – žaizdas (R13). Probleminį žurnalistikos paveikslą papildė R7 profesionalumo krizės diagnozė: „silpnėsimas, mažesni atlyginimai, išėjimas į kitas sritis ir sensacijų vaikymasis: informacijos vertė vis dažniau matuojama reakcijos potencialu, o tokia aplinka netiesiogiai didina savicenzūros tikimybę, nes mažina erdvę ramiai, kritiškai, be skandalo režimo dirbančiai žurnalistikai“ (R7).

Apibendrinant, savicenzūra šiame tyrime pasirodė kaip profesinės tapatybės kaina – ir ta kaina nėra vienalytė. Vieniems ji reiškia prasmės eroziją ir pasitraukimą (R2; R7), kitiems – matomumo sumažinimą, išėjimą iš viešumo dalies (R4), tretiesiems – neutralumo discipliną ir nuolatinę vidinę nuomonės suspendavimo praktiką (R6; R11; R10), dar kitiems – taktinį „laviravimą“, kuris paverčia ribas judėjimo taisyklėmis (R8). Visais atvejais (savi)cenzūra perskaito profesiją iš naujo: ji perrašo, ką reiškia būti „sarginiu šunimi“, kiek jų lieka, ir kiek kainuoja likti vienu iš tų „tikrų“ (R12; R13).

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Šio darbo tikslas buvo rekonstruoti, kaip Lietuvos aktualijų žurnalistai patiria, reflektuoja ir racionalizuoja (savi)cenzūros situacijas bei kaip šios patirtys įsirašo į jų profesinę tapatybę. Empirinė medžiaga – 15 giluminių interviu (13 su žurnalistais ir 2 su vadovais) – rodo, kad (savi)cenzūra žiniasklaidos lauke veikia ne kaip pavienis nukrypimas, o kaip pasikartojanti sprendimų logika – rutinizuota praktika, kuri pamažu perbraižo viešumo ribas taip, jog jos ima atrodyti savaime suprantamos.

Empiriniai pasakojimai leidžia matyti vieną nuoseklų mechanizmą: (savi)cenzūra veikia kaip „vidinis redaktorius“, įsijungiantis dar prieš sakinį. Interviu medžiagoje šis savikontrolės

procesas apčiuopiamas kaip lauko normų, redakcinių vartų ir nuomonės klimato sedimentacija į profesinį refleksą. Ribos neretai randasi ne formaliam įsakyme, taisyklėje ar braukime, bet prevenciškai sukalibruoja toną, kampą, klausimą ir net temą dar iki jai patenkant į redakciją – kitaip tariant, ribojimas ima veikti kaip „praeinamumo“ instinktas.

Analizė parodė, kad (savi)cenzūra produktyviausiai matoma trijuose persidengiančiuose lygmenyse. Makrolygmenyje ją struktūruoja filtrai: nuosavybės ir reklamos priklausomybės, reitingų/klikų logika, šaltinių režimai ir flako sankcijų infrastruktūra. Šie filtrai veikia per turinio stabdymą ir darbotvarkės formavimą: dalis temų „neįvyksta“ dar iki siūlymo, kita dalis – kurioje dažnai žaidžia verslo ar politikos interesai – tampa prioritetiniais, nes atitinka ekonominę ir reputacinę lauko gravitaciją. Mezolygmenyje ribas įtvirtina vartų grandinė: nerašytos taisyklės, numanomi redaktoriaus lūkesčiai, „praeinamumo“ standartai, autorystės režimai ir „teisingų“ šaltinių praktikos. Mikrolygmenyje (savi)cenzūra pasireiškia kaip individuali reputacinių kaštų analizė ir savisauga: formuluočių švelninimas, intensyvumo mažinimas, temos atidėjimas, nutylėjimas arba pasitraukimas iš tam tikrų viešumo formų.

Fenomenologinio pjūvio nauda šiame tyrime esminė – ji leidžia parodyti, kaip struktūra „patenka į žmogų“ ir kaip viešumo ribos tampa jo asmeninio patyrimo dalimi. Interviu epizodai atskleidė savicenzūrą kaip laikišką procesą „prieš–dabar–po“: anticipacijoje ateities sankcija įsikanda į dabartį, sprendimo momente atsiranda mikropauzė ir „stabdis“, o išgyvenus patirtį susiformuoja sedimentacija – „pamoka“, kuri virsta „būdu būti“ – mažiau rašyti, būti mažiau matomu. Kartu, savicenzūra dažnai pirmiausia pasirodo kūne ir afekte, o tik po to – veiksmu: įtampa, nemalonumas, gėdos grėsmė, pyktis ar nuovargis veikia kaip ribos jutimo mechanizmai.

Afektinė mikrostruktūra – baimė, gėda, pyktis, nuovargis – empirikoje išryškėjo kaip sprendimo variklis. Dažniau nei tiesioginė „valdžios“ baimė veikia reputacinę ir socialinę baimę: nuogąstavimas būti viešai pasmerktam, „atšauktam“, diskredituotam ar išstumtam iš profesinės bendruomenės. Gėda dažnai reiškiasi kaip savęs stebėjimas per kitų akis („pasirodysiu ne taip“), todėl pereina į kalbos discipliną. Pyktis kyla ten, kur paliečiama profesinės tapatybės šerdis – kai reikalaujama ne redaguoti, o perrašyti tikrovę. Nuovargis problemiškausias, nes normalizuoja tylą kaip ergonomiką: taupoma energija, mažinama trintis, pasirenkamos „pigiau kainuojančios“ temos, o ši praktika ilgainiui ima atrodyti kaip „natūrali“ profesinė higiena.

Viena reikšmingiausių šio tyrimo išvadų – racionalizacija veikia kaip normalizavimo ašis. Po sprendimo dažnai suformuojama kalba, kuri savicenzūrą perrašo į profesionalumo,

etikos, neutralumo ar „sveiko proto“ žodyną. Empiriškai tai svarbu ne todėl, kad respondentai „klysta“, o todėl, kad būtent taip ribojimai tampa nematomi: pervadinta savicenzūra mažiau reflektuojama, mažiau ginčijama ir lengviau kartojasi. Ši dinamika matoma ir „neprisimenu“ atsakymuose – jie rodo ne tuštumą, o rutinizuotą ribų įsisavinimą, kai konfliktas nebe atpažįstamas kaip konfliktas, nes jis įauga į kasdienybės logiką.

(Savi)cenzūra šiame tyrime atsiskleidė kaip reiškiny, turintis didelę įtaką profesinės tapatybės persikalibravimui: nuo normatyvinio „sarginio šuns“ idealo link „rizikos vadybininko“ laikysenos. Kai kuriems tai reiškia prasmės eroziją ir pasitraukimą – iš profesijos ar iš tam tikrų platformų, kitiems – „pilkumo“ discipliną ir tonų atsargumą, dar kitiems – laviravimo strategiją. Tačiau bendras vardiklis išlieka tas pats: ribos veikia ne tik tekstą ir turinį, bet ir santykį su savo balsu – kalibruojant jo intensyvumą ir nuolat renkant tarp tylos bei kalbėjimo. O jei jau kalbama, vos pasirodžius menkiausiai abejonei dėl pasekmių, skaičiuojant galimą kainą.

Šio darbo indėlis – sujungti struktūrinius medijų lauko filtrus, redakcinio vartų saugojimo logiką ir nuomonės klimato dinamiką su patyrimo analize taip, kad (savi)cenzūra būtų matoma ir kaip lauko bei redakcijos mechanizmų pasekmė, ir kaip kasdienė savidisciplina, veikianti dar iki sąmoningo sprendimo. Tai leidžia (savi)cenzūrą aprašyti ne kaip pavienę išimtį ar „charakterio“ bruožą, o kaip lauko mechaniką, kuri nuosekliai gamina temų „neįvykimą“, tonų suvienodėjimą ir atsargumo kultūrą. Praktiniu požiūriu tai reiškia: vien deklaracijos, kad „tabu nėra“, pačios savaime nekuria saugesnės profesinės aplinkos. Reikalinga infrastruktūra, kuri mažintų individualią kaštų naštą: aiškesnė redakcijų ir komercijos atskirtis, procedūrinė parama spaudimo atvejais, kolektyvinė atsakomybė (kad žurnalistas neliktų vienas), skaidresni vartų kriterijai, emocinio darbo pripažinimas ir realios apsaugos nuo flako bei reputacinių atakų.

Tyrimo ribotumai išlieka tipiški kokybinei strategijai: rezultatai nėra statistiškai apibendrinami visai Lietuvos žurnalistų bendruomenei; jie rekonstruoja patyrimo struktūrą pasirinktoje nišoje (aktualijų/naujienų laukas). Ateities tyrimams tikslinga plėsti lyginamąją perspektyvą (skirtingos medijų rūšys, regionai, darbo formos, redakcijų organizaciniai modeliai), derinti interviu su redakcinių sprendimų etnografija ir turinio analizėmis bei tirti (savi)cenzūros dinamiką laike, ypač atsižvelgiant į algoritminį matomumą ir sankcijų greitį.

Grįžtant prie įvade iškelto „elektrinės spygliuotos vielos“ metaforos, empirinė medžiaga leidžia ją patikslinti: ši viela veikia ne vien kaip „draudimas“, bet kaip orientavimosi technologija – ji nukreipia maršrutą dar prieš sakinį, dar prieš temą, kartais net prieš pačią

intenciją ją siūlyti. Didžiausias (savi)cenzūros efektyvumas pasireiškia ten, kur ribos tampa profesine norma: kai viešumo vartai persikelia į vidų ir ima atrodyti kaip „sveikas protas“, demokratinė žurnalistikos funkcija silpnėja tyliai – per tai, apie ką nekalbama, ko neklausiama; per tai, kas neparašoma, nepaklausiama ir neįvyksta.

SUMMARY

Koleva, Y. **“These Topics Are Off-Limits”: Lithuanian Journalists’ Experiences of Self-Censorship and Professional Identity.** Master’s Programme in Contemporary Politics Studies, Master’s thesis / Vilnius University, Institute of International Relations and Political Science; supervisor Dr I. Vinogradnaitė. Vilnius, 2026. 68 pp.

Keywords: self-censorship, censorship, journalism, professional identity, newsroom culture, opinion climate, “spiral of silence,” gatekeeping, freedom of expression, emotional labour.

This master’s thesis, titled “These Topics Are Off-Limits”: Lithuanian Journalists’ Experiences of Self-Censorship and Professional Identity, examines self-censorship as a lived professional mechanism rather than as a purely structural indicator. The central problem of the study is the tension between formally guaranteed freedom of expression in a democratic system and the recurring, everyday practices through which journalists narrow, soften, postpone, or abandon public-interest information—often without an explicit prohibition, yet with very real anticipated costs.

In this thesis, self-censorship is defined as the conscious and voluntary withholding of factually reliable information that is considered important, in cases where no formal legal or institutional obstacle prevents disclosure. This distinction is crucial: ethical editorial decisions (e.g., source protection, harm prevention, professional standards) follow a logic of responsibility, whereas self-censorship begins at the threshold where information is deemed publishable in principle, but its projected price becomes “too high.” The thesis also uses the term (self-)censorship to mark a continuum between direct censorship and internalized restraint, while self-censorship is reserved for the operationally delimited phenomenon described above.

The aim of the research is to reconstruct how Lithuanian journalists experience, reflect upon, and rationalize self-censorship situations, and how these experiences reshape professional identity—including the relationship to journalism’s normative democratic mission (the “watchdog” role). Empirically, the study is grounded in a qualitative design: 15 semi-structured, in-depth interviews (13 journalists and 2 newsroom leaders), conducted and

analysed in 2025–2026 using thematic coding and episode-based (micro-event) analysis, and informed by a phenomenological orientation to experience, temporality, and meaning.

The theoretical framework is deliberately multi-level. At the micro level, Bar-Tal's conceptualization provides criteria for distinguishing self-censorship from routine selection. At the macro level, Bourdieu's field theory and Herman and Chomsky's propaganda model illuminate how ownership, advertising dependence, ratings logic, source regimes, and organized backlash ("flak") shape what becomes sayable long before a single sentence is written. At the meso level, gatekeeping theory locates where restraint materializes in the newsroom chain—topic pitching, editing, publication decisions, authorship regimes, and "unwritten rules." The study additionally draws on Noelle-Neumann's spiral of silence to conceptualize audience pressure and reputational sanctioning as environmental forces that narrow the corridor of "safe speech." Finally, the phenomenological–affective line (Merleau-Ponty) and the theory of emotional labour (Hochschild) help show how structural pressure enters the body: as micro-pauses, tonal discipline, anticipatory avoidance, and a sedimented reflex of "better not."

The analysis indicates that self-censorship most often operates not as a dramatic act of silencing but as anticipatory self-editing—an internalized gate that activates before a statement exists. It emerges through overlapping mechanisms: structural filters (ownership, advertising, ratings), editorial gatekeeping (expectations and routinized "maps" of what will pass), and audience sanctions (reputational risk, online hostility, labeling). Crucially, restraint is frequently normalized through rationalization: decisions are re-described as "professionalism," "neutrality," "responsibility," or "common sense," making the mechanism both socially acceptable and less visible to the actor herself.

In terms of professional identity, the thesis shows a recurring shift from the journalist as a normative watchdog toward the journalist as a risk manager—someone who continually calculates reputational, organizational, procedural, and emotional costs. In this transformation, the boundary between democratic mission and self-protection becomes a daily negotiation, and the "electric fence" of discourse increasingly functions as an internal reflex: not merely shocking a thought, but teaching it to reroute before it becomes a sentence.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Aleknonis, Gintaras. *Naujoji cenzūra*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
- Balčytienė, Auksė. „Apie naujosios žiniasklaidos kuriamas iliuzijas.“ *Sociologija ir visuomenė* (2000).
- Bar-Tal, Daniel. „Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon: Conception and Research.“ *Advances in Political Psychology* 38, suppl. 1 (2017). <https://doi.org/10.1111/pops.12391>.
- Bourdieu, Pierre. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Bourdieu, Pierre. *On Television*. Translated by Priscilla Parkhurst Ferguson. New York: The New Press, 1998.
- Caple, Helen. „News Values and Newsworthiness.“ *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Oxford University Press, 2018. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.850>.
- DeLuliis, David. „Gatekeeping Theory from Social Fields to Social Networks.“ *Communication Research Trends* 34, nr. 1 (2015).
- Dekker, Mischa J. T., ir Jan Willem Duyvendak. „Journalists’ Apprehension of Being Politically Correct: A Source of Racial Stereotyping of Street Harassment Perpetrators in the Press.“ *Journalism Studies* 25, nr. 4 (2024): 379–398. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2024.2312412>.
- Deuze, Mark. „What Journalism Is (Not).“ *Social Media + Society* 5, nr. 3 (2019): 1–4. <https://doi.org/10.1177/2056305119857202>.
- Gerdžiūnas, Benas. „Politicians take aim at LRT – what’s happening?“ *LRT*, 2025 m. lapkričio 27 d. Žiūrėta 2026 m. sausio 9 d. <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/2758064/politicians-take-aim-at-lrt-what-s-happening>.
- Goffman, Erving. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1963.
- Hanitzsch, Thomas, ir Claudia Mellado. „What Shapes the News around the World? How Journalists in Eighteen Countries Perceive Influences on Their Work.“ *The International Journal of Press/Politics* (2011). <https://doi.org/10.1177/1940161211407334>.
- Herman, Edward S., ir Noam Chomsky. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon Books, 1988.

Himma-Kadakas, Marju, ir Signe Ivask. „Journalists under attack: self-censorship as an unperceived method for avoiding hostility.“ *Central European Journal of Communication* 15, nr. 3 (32) (2022). [https://doi.org/10.51480/1899-5101.15.3\(32\).2](https://doi.org/10.51480/1899-5101.15.3(32).2).

Hochschild, Arlie Russell. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Twentieth Anniversary Edition. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 2003.

Jastramskis, Deimantas. „Žiniasklaidos organizacijos nuosavybės struktūros įtaka žiniasklaidos priemonės turiniui.“ *Informacijos mokslai* 46 (2008).

Jastramskis, Deimantas (moksl. red.). *Žurnalistika Lietuvoje: žurnalistų laisvė, saugumas ir įtakos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024. <https://doi.org/10.15388/vup-book-0041>.

Jastramskis, Deimantas, ir Auksė Balčytienė. *Medijų pliuralizmo stebėsena skaitmenizacijos amžiuje: medijų pliuralizmo stebėsena skaitmenizacijos amžiuje Europos Sąjungoje ir šalyse kandidatėse 2023-aisiais metais. Šalies ataskaita: Lietuva*. San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Centre for Media Pluralism and Media Freedom, 2024.

Juodytė, Aurelija. „Manipuliaciniai scenarijai naujienų vadyboje: žurnalistų profesinių vertybių tyrimas.“ *Daktaro disertacija*, Vilniaus universitetas, 2011.

Larsen, Anna Grendahl, Ingrid Fadnes ir Roy Krovel, sud. *Journalist Safety and Self-Censorship*. London and New York: Routledge, 2021. <https://doi.org/10.4324/9780367810139>.

LRT. „Council of Europe warns of ‘risks to LRT’ over politicisation attempts.“ *LRT*, 2025 m. lapkričio 26 d. Žiūrėta 2026 m. sausio 9 d. <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/2757273/council-of-europe-warns-of-risks-to-lrt-over-politicisation-attempts>.

Merleau-Ponty, Maurice. *Phenomenology of Perception*. Translated by Colin Smith. London and New York: Routledge, 2002.

Noelle-Neumann, Elisabeth. „The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion.“ *Journal of Communication* (Spring 1974).

Noreika, Alvydas. „Žiniasklaidos cenzūra ir savicenzūra: ko neįvertino tyrinėtojas.“ *Logos* (2022). <https://doi.org/10.24101/logos.2022.33>.

Pelevin, Viktor. *Empire V: Apysaka apie tikrąjį antžmogį*. Iš rusų kalbos vertė Jurgis Gimberis. Vilnius: Jotema, 2009. (Pasirinktina: Pirmą kartą išleista 2006 m.)

Ribeiro, Nelson. „Manufacturing Public Perception: Big Lies, Alternative Facts, and Controlled Language.“ In *Media and Propaganda in an Age of Disinformation*, edited by Nelson Ribeiro and Barbie Zelizer. Routledge, 2025. <https://doi.org/10.4324/9781003474760-4>.

Walulya, Gerald, ir Goretti L. Nassanga. „Democracy at Stake: Self-Censorship as a Self-Defence Strategy for Journalists.“ *Media and Communication* 8, nr. 1 (2020): 5–14. <https://doi.org/10.17645/mac.v8i1.2512>.

Whitten-Woodring, Jenifer, ir Patrick James. „Fourth Estate or Mouthpiece? A Formal Model of Media, Protest and Government Repression.“ *Political Communication* (2012). <https://doi.org/10.1080/10584609.2012.671232>.

DIRBTINIO INTELEKTO NAUDOJIMO DEKLARACIJA

Vardas, pavardė:

Studento pažymėjimo numeris:

Prašome pažymėti „x“ taikytiniems punktams:

☐ Aš **nenaudojau** dirbtinio intelekto įrankių pateikiamame darbe.

☒ Aš **naudojau** vieną ar kelis dirbtinio intelekto įrankius pateikiamame darbe.

Jei taip, kokius? Chat GPT.....

Dirbtinio intelekto įrankius naudoju kritiškai, kaip pagalbinę priemonę. Prisiimu visą atsakomybę už darbe pateiktą informaciją, argumentus ir galutinius darbo rezultatus.

YK

Prašome pažymėti „x“ taikytiniems punktams bei paaiškinti, kaip naudojote dirbtinį intelektą:

Aš naudoju dirbtinio intelekto įrankius šiam/-iems tikslui/-ams:

- ☐ **Idėjų generavimui** (pavyzdžiui: argumentų ar kontra-argumentų generavimui, struktūros plano sudarymui, galimų tyrimo klausimų generavimui)

Paaiškinkite:

☒ **Informacijos paieškai** (pavyzdžiui: papildomos literatūros ar kontekstinės informacijos paieškai)

Paaiškinkite: ...Straipsnių ir informacijos šaltinių paieškai –
situaciškai.....

- ☐ **Kaip rašymo asistentą** (pavyzdžiui: gramatinių ar stiliaus klaidų taisymui, vertimui, pastraipų perstruktūravimui ir pan.)

Paaiškinkite:

- ☐ **Vizualinės medžiagos kūrimui** (pavyzdžiui: naujo paveikslėlio, žemėlapis sukūrimui ar redagavimui)

Paašškinkite:

5. ☐ **Kaip mokymosi pagalbininką** (pavyzdžiui: papildomam medžiagos paašškiniui paprastesne kalba, sąvokų ar teorinių koncepcijų palyginimui, žinių pasitikrinimo užduočių generavimui ir pan.)

Paašškinkite:

- ☐ **Duomenų analizei** (pavyzdžiui: skaičiavimui, kodavimui, kokybinių ar kiekybinių duomenų vizualizacijai, lentelės ar grafiko sukūrimui)

Paašškinkite:

7. ☒ **Efektyvumo didinimui** (pavyzdžiui: tekstų santraukų kūrimui, išnašų formatavimui ir pan.)

Paašškinkite:Interviu transkribavimo spartinimui.....

8. ☐ **Kitu būdu.**

Paašškinkite:

9. **Kokių žingsnių ėmėtės siekdami sumažinti dirbtinio intelekto daromų klaidų ar neatsakingo naudojimo tikimybę?**

Paašškinkite:Tikrinau informaciją savarankiškai.
.....

PRIEDAI

PUSIAU STRUKTŪRUOTO GILUMINIO INTERVIU KLAUSIMYNAS

Tyrime dalyvavo dvi informantų grupės: žurnalistai ir redakcijų vadovai (prodiuseriai, redaktoriai). Klausimynai buvo diferencijuoti atsižvelgiant į skirtingas jų profesines pozicijas, tačiau išlaikant tas pačias temines tyrimo ašis.

KLAUSIMAI ŽURNALISTAMS

I. Profesinis kontekstas

1. Papasakokite apie savo profesinį kelią žurnalistikoje: kaip pradėjote, kokiose redakcijose esate dirbę, kokias temas dažniausiai rengiate?
2. Kaip jūsų darbe paprastai gimsta tema – nuo idėjos iki publikacijos ar reportažo?

II. Informacijos atranka ir sprendimų priėmimas

3. Kaip jūsų redakcijoje paprastai priimami sprendimai dėl to, kokia informacija patenka į publikaciją ar reportažą, o kokia – ne?
4. Ar galite papasakoti konkretų atvejį, kai prieš publikaciją teko keisti, švelninti ar išimti tam tikrą informaciją? Kaip vyko šis sprendimo procesas?
5. Kaip jūs asmeniškai tuo metu išgyvenote tą situaciją emociškai, profesiskai ir morališkai?

III. Nutylėjimo ir kompromisų patirtys

6. Ar jūsų profesinėje praktikoje yra buvę situacijų, kai sąmoningai nusprendėte kažko neįtraukti į publikaciją ar viešai nepateikti? Galėtumėte papasakoti vieną tokį atvejį?
7. Kokie veiksniai tokiose situacijose jums buvo lemiami priimant sprendimą nutylėti ar keisti informaciją?

8. Kai tenka sąmoningai riboti, švelninti ar nutylėti informaciją, kas tokiuose sprendimuose jums būna sunkiausia: pats sprendimas, jo pasekmės, santykiai su kitais ar asmeninės emocijos?

IV. Savicenzūros samprata ir patirtys (tyrimo šerdis)

9. Ar savo profesinėje aplinkoje esate susidūrę su terminu „savicenzūra“? Kaip jūs pats/pati jį suprantate?

10. Jei šio termino nevartotumėte, kokiais kitais žodžiais apibūdintumėte situacijas, kai sąmoningai nusprendžiate kažko neskelbti?

11. Ar galėtumėte papasakoti atvejį, kurį pats (pati) įvardytumėte kaip savicenzūros situaciją savo darbe?

V. Išoriniai ir vidiniai spaudimai

12. Jūsų manymu, kokie išoriniai veiksniai dažniausiai skatina žurnalistus Lietuvoje riboti tai, ką jie viešina?

(pavyzdžiui: politinis spaudimas, ekonominiai interesai, redakcijos politika, auditorijos reakcijos ir kt.)

13. Kiek, jūsų manymu, sprendimai riboti ar keisti viešinamą informaciją kyla iš išorinių veiksnių, o kiek – iš pačių žurnalistų vidinių įsitikinimų, lojalumų, baimių ar profesinių įpročių?

14. Ar esate pajutę, kad laikui bėgant pradėjote „iš anksto žinoti“, ko geriau nerašyti ar nekelti viešai, nors niekas to tiesiogiai nereikalavo? Kaip tai jums pasireiškė?

VI. Redakcijos kultūra ir nerašytos taisyklės

15. Kaip apibūdintumėte savo redakcijos darbo kultūrą, kai kalbama apie jautrias temas, turinio ribas ir sprendimus dėl publikavimo?

16. Ar jūsų darbe egzistuoja nerašytos taisyklės – temos ar kampai, apie kurias „visi žino“, bet garsiai neįvardija? Jei taip, kaip jos veikia jūsų darbą?

VII. Santykis su auditorija, institucijomis ir valdžia

17. Kaip apibūdintumėte auditorijos, politikų, institucijų ar kitų veikėjų įtaką jūsų profesiniams sprendimams?

18. Ar kada nors dėl auditorijos reakcijų, spaudimo, grasinimų ar viešų atakų teko keisti savo temas, komunikacijos toną ar profesinį elgesį?

VIII. Profesinė tapatybė ir demokratinė misija

19. Kaip jūs pats (pati) šiandien apibrėžtumėte žurnalistikos misiją demokratinėje visuomenėje?

20. Ar, jūsų manymu, savicenzūros patirtys keičia žurnalistų profesinę tapatybę? Jei taip, kaip?

IX. Refleksija ir patarimai

21. Kokią žinutę ar patarimą perduotumėte jaunam žurnalistui apie nutylėjimus, kompromisus ir ribas profesijoje?

22. Ar yra kas nors, kas jums atrodo labai svarbu apie šias patirtis, bet šiame pokalbyje liko neaptarta?

KLAUSIMAI PRODIUSERIAMS / REDAKCIJŲ VADOVAMS

I. Profesinis kontekstas ir pareigų pobūdis

1. Papasakokite apie savo profesinį kelią žiniasklaidoje: kokiose pozicijose esate dirbęs, kokias pareigas einate dabar?

2. Kaip apibūdintumėte savo pagrindinį vaidmenį redakcijoje priimant sprendimus dėl turinio?

II. Temų atranka ir sprendimų logika

3. Kaip jūsų redakcijoje paprastai vyksta temų atrankos procesas – nuo idėjos iki sprendimo publikuoti?

4. Kas dažniausiai lemia galutinį sprendimą, ar tema bus vystoma, ar ne?

5. Ar galite papasakoti konkretų atvejį, kai teko atsisakyti temos arba reikšmingai ją pakeisti prieš išleidžiant publikaciją? Kaip šis sprendimas buvo priimtas?

III. Informacijos ribojimas ir kompromisai

6. Ar redakcijos darbe pasitaiko situacijų, kai tenka sąmoningai riboti, švelninti ar neįtraukti tam tikros informacijos? Kaip tokie sprendimai paprastai argumentuojami?

7. Kokie veiksniai tokiose situacijose dažniausiai būna lemiami priimant sprendimą riboti informaciją?

8. Kaip jūs asmeniškai išgyvenote situacijas, kai teko priimti sprendimus dėl informacijos ribojimo – emociškai, profesiskai ir morališkai?

IV. Savicenzūros samprata vadovo / sprendimų priėmėjo pozicijoje

9. Ar savo profesinėje aplinkoje vartojate terminą „savicenzūra“? Kaip jūs jį suprantate redakcinių sprendimų kontekste?

10. Jei šio termino nevartotumėte, kokiais kitais žodžiais ar sąvokomis apibūdintumėte situacijas, kai informacija sąmoningai yra neeskaluojama ar nukreipiama kita linkme?

11. Ar galėtumėte papasakoti situaciją, kurią laikytumėte artima savicenzūros reiškiniui redakcijos lygmeniu?

V. Išoriniai ir vidiniai spaudimai redakcinėje praktikoje

12. Jūsų manymu, kokie išoriniai veiksniai šiandien labiausiai veikia redakcinius sprendimus Lietuvoje?

(politinis spaudimas, ekonominiai interesai, savininkų pozicija, auditorijos reakcijos ir kt.)

13. Kaip šie išoriniai veiksniai realiai pasireiškia kasdienėje jūsų redakcijos veikloje?

14. O kiek, jūsų manymu, sprendimai dėl informacijos ribojimo kyla iš vidinių redakcijos nuostatų, profesinės kultūros, lojalumų ar išankstinių „saugumo zonų“?

VI. Redakcijos kultūra ir nerašytos taisyklės

15. Kaip apibūdintumėte redakcijos kultūrą sprendžiant jautrių temų publikavimo klausimus?

16. Ar jūsų redakcijoje egzistuoja nerašytos taisyklės – temos, apie kurias „visi supranta“, kaip reikia elgtis, nors tai nėra formaliai įtvirtinta?

VII. Santykis su žurnalistais ir jų sprendimais

17. Kaip paprastai sprendžiate situacijas, kai žurnalistas siūlo temą, kuri, jūsų vertinimu, yra per jautri, per rizikinga ar problemiška?

18. Ar, jūsų, manymu žurnalistai patys taiko savicenzūrą dar iki temos patekimo į redakcinį lygmenį? Kaip tai pastebite?

VIII. Profesinė atsakomybė ir demokratinė misija

19. Kaip jūs pats (pati) apibrėžtumėte redaktoriaus / prodiuserio vaidmenį demokratinėje žiniasklaidos sistemoje?

20. Ar, jūsų manymu, nuolatiniai kompromisai ir informacijos ribojimai keičia redakcijos vaidmenį visuomenėje? Jei taip – kaip?

IX. Refleksija ir apibendrinimas

21. Kokią žinutę ar patarimą perduotumėte jaunam redaktoriui ar prodiuseriui apie sprendimus, ribas ir atsakomybę informacijos formavimo procese.

22. Ar yra kas nors, kas jums atrodo labai svarbu apie informacijos ribojimus, spaudimus ar sprendimų atsakomybę, bet šiame pokalbyje liko neaptarta?

TRANSKRIBUOTI INTERVIU:

R1 – TV naujienų žurnalistas

I: Kada susidomėjai žurnalistika ir kas pastūmėjo šiuo keliu eiti?

R1: Mokyklos paskutinėse klasėse. Nuo paauglystės norėjau dirbti radijuje ir galvojau – kur man reikėtų stoti, kad ten atsidurčiau. Atsirado panaši studijų programa universitete, pagalvojau: „Bandau ten.“ Įstojau, tada pildžiau savo svajonę įsidarbinti radijuje – taip atsidūriau žiniasklaidoje. O po to vienas radijas keitė kitą, paskui atsirado ir televizija.

I: O tas noras dirbti radijuje – iš kur? Ar tai buvo susiję su tiesos, sąžiningumo paieškomis?

R1: Ne, pradžioje – tikrai ne. Paauglystėje tiesiog galvojau, kaip smagu ir „faina“: tu kalbi, tave girdi daug žmonių. Vėliau, dirbdamas radijuje, pamažu atsirado kitas pojūtis – kad smagu paskelbti kažkokią informaciją. Iš pradžių buvau pramoginėse laidose, jos nebuvo informacinės. Bet kai atsirado daugiau informacinių laidų, supratau, kad labai geras jausmas paskelbti teisingą, aiškią informaciją. Žmonės ją girdi, žino, tai jiems padeda suvokti, kas vyksta šalyje, pasaulyje. Žmonės tai aptarinėja – ir tu tampi savotišku informacijos šaltiniu.

I: Kada įvyko tas lūžis – nuo pramoginio „faina, mane girdi“ prie suvokimo, kad tai prasminga visuomenei? Ar yra konkretus prisiminimas?

R1: Turbūt universitete. Tuo metu turėjau palikti vieną radijo stotį ir pereiti į kitą, o ten prie pareigų atsirado radijo žinių rengimas ir skaitymas. Atsimenu, po darbo važiauvau autobusu ar troleibusu namo ir girdėjau, kad vairuotojas klauso tos radijo stoties. Pagalvojau: „Aha, žmonės klauso, girdi.“ Tai nebuvo didingos mintys, kad „dabar aš padarysiu Lietuvą teisingesnę ar geresnę“. Tiesiog – tu informuoji žmogų teisinga informacija, kad jis žinotų, kas vyksta, net jeigu ta informacija nėra apie gražius ir gerus dalykus, o tiesiog apie gyvenimą.

I: Koks tavo požiūris į žurnalisto darbą, profesinę tapatybę? Ar jis keitėsi laikui bėgant?

R1: Kai tik pradėjau žengti pirmus žingsnius žurnalistikoje, į suaugusius, patyrusius žurnalistus žiūrėjau kaip į profesionalus – su tam tikra pagarba ir noru jiems prilygti. Norėjau

sukaupiti tokį žinių ir patirties bagažą, pasiekti jų lygį, kad galėčiau sakyti: „Gera, esu neblogas žurnalistas.“

Vėliau, su kiekvienais metais, vis labiau supratau patirties ir atminties svarbą. Žurnalisto darbe labai svarbu atsiminti, kas vyko anksčiau, matyti paraleles tarp to, kas buvo ir kas vyksta dabar.

Suprasdamas tai ir pats nenumaldomai senstant, pradėjau kitaip žiūrėti ir į jaunus kolegas, kurie tik pradeda. Matydavau, kiek jiems dar reikia ryžto, užsispyrimo, prakaito, pastangų, kad jie taptų tais tikraisiais žurnalistais.

Jaunystėje net vengdavau sakyti, kad esu žurnalistas – ir dabar kartais vengiu. Man atrodo, šitą „pareigybės aprašymą“ reikia užsitarnauti, jis neatsiranda vien dėl to, kad pradedi dirbti tokį darbą. Ateina su metais, patirtimi ir geru darbu.

Bet, prisipažinsiu, vis dažniau pamurmu, kad žurnalistikos kokybė Lietuvoje, mano manymu, nėra pakankamai aukšta – galėtų būti aukštesnė. Redakcijose objektyviai nemažai žmonių dirba trumpai, yra jaunesni. O kadangi patirtis, atmintis, įvykių konteksto suvokimas yra labai svarbūs, man norisi, kad žmonės šį darbą dirbtų ilgiau – tada jie tampa profesionalesni, o tai naudinga ir visuomenei.

I: Minėjai idealistinį žurnalisto portretą, kontekstą ir patirtį. Jei paprašyčiau išvardyti gero žurnalisto techninius gebėjimus ir vertybines savybes, kaip jį aprašytum?

R1: Techniniu lygmeniu – gebėjimas aiškiai perteikti mintis. Aišku, priklauso nuo auditorijos. Jei ji labai specifinė – gali kalbėti specifine kalba, ir tai bus gerai. Bet jeigu auditorija – „eilinis Lietuvos gyventojas“, nuo didmiesčio išsilavinusio žmogaus iki vyresnio, pensinio amžiaus žmogaus regionuose, miesteliuose, pagrindinis įrankis yra gebėjimas aiškiai, suprantamai perteikti informaciją.

Tačiau labiau išskirčiau ne technines, o žmogiškąsias savybes. Žurnalistas turi būti smalsus – jam turi būti įdomu. Jis turi nebijoti pakalbinti žmonių, netingėti, nes tai iš tiesų nelengvas darbas.

O iš vertybinių dalykų – nieko naujo nepasakysiu. Svarbiausia, kad žmogus nemeluotų, neiškraipytų informacijos, pateiktų ją teisingai. Kontekstas labai svarbus, bet kartu su juo nereikia nuslęsti į vieną pusę ir tapti pernelyg subjektyviu. Jei kažką kritikuoji, turi parodyti ir kitos pusės argumentus, nenusileisti iki visiškai vienpusiškumo, kuris balansuoja ant subjektyvumo ir objektyvumo ribos.

Subjektyvumas žiniasklaidoje visada bus, nes žurnalistas pats pasirenka temą: kodėl vienas dalykas jam atrodo svarbus, o kitas – mažiau svarbus. Visiškai išvengti subjektyvumo neįmanoma. Bet žurnalistui svarbu, iš vertybinės pusės, pateikti kuo pilnesnį vaizdą ir nenutylėti to, kas prieštarauja jo paties įsitikinimams.

I: Tu kuri reportažus žinioms. Gali trumpai papasakoti, kaip atrodo tavo darbo diena – nuo temos pasirinkimo?

R1: Ryte su redaktorais aptari ir suderini temą. Kartais gera tema šauna į galvą dar vakare, namuose, prieš miegą. Tada pradėdi galvoti, ką galėtum pakalbinti, kam paskambinti, kokius vaizdus panaudoti, ką prisiminti iš praeities, kas gali būti svarbu kontekstui. Kartais tai susidėlioji iš vakaro, kartais – ryte, aptardamas su redaktorais. Tada pradėdi galvoti, ką reikia išsiaiškinti, ką pakalbinti.

Kadangi dirbu televizijoje, svarbu ir vaizdas – kokius kadrus parodysi. Mūsų darbe vizualinis pateikimas labai svarbus. Dienos eigoje keliauji pas žmones, ekspertus, sprendimų priėmėjus ir su jais kalbiesi. Grįžęs visą informaciją „susidėlioji galvoje“ – parašai tekstą, sudedi vaizdus ir galiausiai sumontuoji į vieną reportažą.

I: Buvote užsiminę apie objektyvumą ir subjektyvumą. Kiekvienas žurnalistas turi savo nuomonę. Rengiant reportažus, ypač politinėmis temomis, ar esate susidūrę su dilema, kad dėl tam tikrų priežasčių jaučiatės save cenzūruojantis? Pavyzdžiui, užduodant klausimus politikams – ar būna, kad galvojate: „šito nejauku klausti“?

R1: Jaunystėje taip, yra buvę. Ypač kai žengi pirmuosius žingsnius ir svarstai – ar paklausęs nesunervinsi, nesupyksi kažko, ar nepasirodysi pats kvailas su savo klausimu. Tas buvo, bet su metais, įgijus patirties, tai išnyksta.

Galvoju, kaip čia suformuluoti mintį apie tą savicenzūrą... Bandau prisiminti konkretų pavyzdį. Nežinau, ar viską galima vadinti savicenzūra, bet reportažas yra ribotos trukmės – su žmonėmis pasišneki gerokai ilgiau, nei tos 20–30 sekundžių, kurios patenka į eterį. Todėl, atsirinkdamas, vertini ne vienu aspektu, kokią frazę panaudoti.

Vertini, ar žmogus nemeluoja, ar nenusišneka. Kartais būna gera ir skambi frazė, kuri sukeltų emocijas žiūrovams, bet tada svarstai – ar verta duoti eterį visiškai neetiškam pasisakymui. Bandai pasverti. Galbūt įdėtum visas frazes, bet kadangi laikas ribotas, turi pasirinkti: ar rodyti, kad politikas kalba neetiškai ir kažką niekina (ir tai ne pirmas kartas), ar vis dėlto įdėti tą vietą, kur jis kalba į temą ir pasako savo minčių esmę.

Kartais politikams „nuslysta“ liežuvis. Tada vertini, kiek tai aktualu visuomenei. Jeigu pasakė ne patį geriausią, etiškiausią, kontroversišką pasisakymą, kartais jį įdedi – kad žmonės matytų, kokie politikai atstovauja tautai ir priiminėja sprendimus. Tai aš nežinau, ar teisinga viską vadinti savicenzūra, bet tu vertini pasisakymus skirtingais aspektais.

Savo žodyne irgi kartais žinai, kur yra jautresnės temos. Tu gali pasakyti tą pačią esmę kitais žodžiais – nesužeisdamas, nesupykinęs, neižeidęs. Vienas ryškiausių pavyzdžių – žodžių „čigonas“ ir „romas“ vartojimas. Oficialiai „čigonas“ laikomas taisyklingu, romų bendruomenė pati vartoja „gypsy“ kai kuriuose pavadinimuose. Bet reportaže vis tiek vertini: ar man būtina sakyti „čigonas“? Jeigu esmės tai nekeičia ir yra rizika, kad kažkas jausis įžeistas, dažniau renkuosi žodį „romas“. Kitaip sakant, ir vilkas sotus, ir avys sveikos.

I: Savicenzūros samprata. Kur ji prasideda ir baigiasi? Jūs kalbėjote apie trumpinimą ir „išskilesnes“ frazes, kurios tiktų kaip clickbait. Kaip manote – toks reportažo projektavimas, mąstant apie žiūrovą, ar tai savicenzūros tipas? Kas jums apskritai įeina į šią sąvoką?

R1: Savicenzūra, man atrodo, yra tada, kai tu nori pasakyti esmę, tiesą, o tam tikrais atvejais – net ne apie savo nuomonės dėjimą į reportažą – bet nedrįsti arba tau draudžia tai pasakyti. Čia gali būti daug kampų.

Pavyzdžiui, kalbant apie savižudybes. Jeigu pranešinėji visuomenei, pas mus galioja rekomendacijos, kad negali detalizuoti savižudybės būdo. Tai jautri tema, reikia nurodyti pagalbos numerius. Jeigu tu nutylėsi – ar tai savicenzūra, ar suvokimas, kad visuomenei nebūtina žinoti detalaus būdo? Vėl klausimas – ar tai savicenzūra, ar sveikas protas,

suprantant įstatymų logiką ir institucijų, kurios tą reguliuoja, siekį neskatinti žmonių kelti rankos prieš save. Galima žiūrėti iš įvairių pusių: vieni sakys – savicenzūra, kiti – sveikas protas.

I: Apie savicenzūrą buvo daug kalbama per COVID laikotarpį. Ar turėjote dilemų: apie ką rašyti, o apie ką – ne?

R1: Aš tų koronaviruso temų pernelyg daug nedariau, man pavyko išvengti didelių dilemų. Mačiau vyraujančias diskusijas, kad mokslas neturi atsakymų į visus klausimus, skeptiškas nuostatas. Bet man neteko spręsti, ar kažkieno pasisakymą cenzūruoti, ar dėti į eterį „dėl balanso“. Kiekvienu atveju vis tiek sprendi individualiai, suvokdamas, kad tavo paskleistas žodis turi poveikį visuomenei – ji vadovaujasi tuo, tikisi objektyvumo ir teisingos informacijos.

I: Ar buvo atvejis, kai visgi sąmoningai nutylėjote tam tikrą pasisakymą?

R1: Prisiminiau vieną sprendimą nutylėti tam tikrą pasisakymą, kuris galėjo būti labai „clickbaitinis“ ir sukelti emocijas. Tai buvo apie LGBT bendruomenę – tiksliai detalės nebesvarbios, bet buvo susiję su vienu politiku. Žmonės, priešišškai nusiteikę tiek prieš tą politiką, tiek prieš LGBT bendruomenę, duodami interviu akivaizdžiai menkino ir žemino homoseksualių žmonių bendruomenę.

Kuriant reportažą nusprendžiau vieno įžeidžiančio pasisakymo nedėti. Man atrodė, kad jis sukels daug aptarimų ir reakcijų, bet neprisidės jokios informatyvios vertės. Tas žmogus jau ir taip žinomas kaip nemėgstantis LGBT bendruomenės. Tada savęs klausiau: kam platinti menkinimus per visą Lietuvą, jei tai nieko neprideda visuomenei? Žmonės ir taip žino, kad jis nusiteikęs prieš. Pasirinkau kitą frazę, kuri atspindi jo minčių esmę – kodėl jis prieštariauja tiems žmonėms ar politikai.

I: Ar teisingai suprantu, kad savicenzūros samprata jums nevienareikšmė? Ar savicenzūra gali būti „pozityvi“, kai nutylėjimas neneša jokios papildomos vertės visuomenei?

R1: Man pats žodis „savicenzūra“ šiek tiek keistas. Aš tai labiau vadinčiau sveiku, logišku protu. Žinoma, gali rasti žmogų, kuris nuolat keikiasi, visus „deda į šuns dienas“, ir dėti tai į

eterį. Bet koks tada mano, kaip žurnalisto, tikslas – informuoti žmones ar tiesiog sukelti tuščias, bereikalingas emocijas?

O jeigu kalbame apie savicenzūrą tokia griežta prasme, kai žmonės pataikauja vienai ar kitai grupei, rašo labai politiškai korektiškai, nutyli detales – tada jau artėjame prie ribos, kur man tai nebe žurnalistika.

I: Ar esate matęs, kaip kolegos tai daro? Ar pats esate turėjęs dilemą ne dėl „pridėtinės vertės“, o dėl kitokių priežasčių?

R1: Kolegų esu matęs, ir gana dažnai. Pavyzdžiui, matai, kad suteikia eterį vienai politinei stovyklai, padeda eskaluoti jos keliamą problemą, bet nutyli, kad ta pati stovykla ankstesnėse kadencijose elgėsi lygiai taip pat. Atsiranda dvigubi standartai – jie dabar moralizuoja, bet nutylima, kad patys darė tą patį. Tada svarstai – ar tai daroma sąmoningai, iš simpatijų, ar tiesiog iš nesuvokimo, neatsiminimo, kas vyko anksčiau.

Dėl savęs paties – atsimenu pavyzdį per nelegalios migracijos bangą, kai į Lietuvą plūdo tūkstančiai žmonių. Egzistavo požiūris, kad „negalime jų atstumti, turime priimti“. NVO protestavo, aš reportažuose suteikiau eterį ir jiems. Bet pripažįstu: ne kiekviena tema apie nelegalią migraciją atspindėdavo jų požiūrį. Kartais tekdavo vertinti, ką jie sako. Iš esmės tai kartais galima traktuoti kaip raginimą pažeidinėti įstatymus ir valstybės užsimerkimo skatinimą.

Tada svarstai, kas svarbiau – laikytis taisyklių, kurios galioja mūsų valstybei ir visuomenei, ar leisti jas nuolat kvestionuoti. Buvo institucijų pateiktų įrodymų, kad ši migracija naudojama kaip politinis ginklas priešiška nusiteikusių režimų. Tada supranti, kad reikia ieškoti sveiko proto ir logikos balanso. Ne sakau, kad reikia visiškai nutylėti kitą pusę – bet net ir duodamas pasisakyti, stengiesi sukurti atsvarą. Parodai: egzistuoja ir toks požiūris, bet pažiūrėkime, ką jis reiškia valstybei, kur tai gali nuvesti. Čia kiekvienu atveju ieškai balanso, kad žmogus gautų kuo platesnį kontekstą ir pats susidarytų nuomonę.

I: Kai bandote išlaikyti balansą, kas vyksta viduje? Kaip atrodo savirefleksija?

R1: Nėra kažkokių ypatingų jausmų. Tiesiog svarstai – ar viena ar kita informacija logiška, teisinga, ar argumentai pagrįsti. Informatyvi realybė nėra matematinis veiksmas „du plus du

lygu keturi“. Vieni sako, kad neturime įsileisti nelegalių migrantų, kiti – kad žmonės yra žmonės ir turime juos priimti net jei pažeidžia įstatymus. Vertini, kiek vieni ar kiti pasisakymai logiški ir teisingi.

I: Ar yra kas nors, kas riboja galimybę perteikti informaciją ir jos neiškraipyti? Turėdami galvoje ekonominius, politinius ar organizacinius spaudimus – ar jaučiate, kad kažkas riboja jus ar kolegas?

R1: Nesakyčiau, kad riboja. Labiau sakyčiau – tai iššūkis pateikti informaciją įdomiai. Gali viską pateikti sausai, bet žmogui bus neįdomu. Žurnalistika yra kūryba, ypač reportažuose, kur turi kelias minutes. Atsiranda iššūkis: kaip padaryti, kad žmogus išgirstų pagrindinę informaciją.

Kartais pasitelki praeities kontekstą. Kartais – nereikšmingus, bet įdomius, linksmus pasisakymus. Pavyzdžiui, politikas pagiria oponento šukuoseną ar batus, užsimena apie buvusias futbolo rungtynes. Tai nėra esminė informacija, bet toks „perliukas“ padeda pamatyti procesą gyviau, ne tik rimtą veidą kalbant apie valstybės problemas. Tai labiau kūrybinis, o ne cenzūros klausimas.

I: Ar pastebite, kad kai kurie žurnalistai ar ištisi portalai pataikauja tam tikroms jėgoms ar rašo dėl ideologinių priežasčių?

R1: Kartais matai suteikiamą eterį ir svarstai – ar informacija nutylima iš nežinojimo, ar sąmoningai. Pavyzdžiui, vienos naujienų agentūros pranešime buvo parašyta, kad „čekučių byloje nuteistas politikas neteko mandato“. Tai faktas, viskas teisinga, bet neparašyta, kokios partijos žmogus. Man atrodo, kad tai svarbu. Tada kyla klausimas – kodėl nepaminėta? Ar visuomenei tai nereikšminga?

Kitas pavyzdys – vienas iš didžiųjų naujienų portalų viešai paskelbė, kad redakcine politika palaiko tam tikrą vertybinę iniciatyvą. Tada kyla klausimas, kaip objektyviai jie atspindės šią temą. Tekstuose pamatai, kad kažkas pavadintas „radikalais“, „homofobais“, ir klausi – ar neperspaudžiama? Ar dėl vieno homofobo minioje neuždėtas šampas visai miniai, nors žmonės gali turėti labai skirtingų vertybinių požiūrių.

Kartais matau, kad mes, žurnalistai, patys padedame uždėti šampūnus tam tikroms grupėms. Viena – pavadinti „vatniku“ žmogų, kuris rėkia, kad Lietuvoje blogai ir reikia Rusijos. Kita – pavadinti „radikalu“ žmogų, kuris tiesiog nepitaria partnerystės įstatymui. Čia atsiranda slidi riba, ant kurios kai kurie žurnalistai, mano manymu, paslysta.

I: Kaip apibrėžtumėte tą savicenzūrą, kurią be abejonių vadintumėte būtent savicenzūra?

R1: Savicenzūra, mano supratimu, yra tada, kai tu neskelbi informacijos, kuri, manai, turėtų būti skelbiama, bet bijai reakcijos – iš visuomenės grupių („kaip galima taip kalbėti, eteris neturi būti duodamas tam pašnekovui“), iš reklamos užsakovų, iš politikų. Jeigu jauti, kad dirbtinai save riboji – asmeniškai norėtum skelbti, bet žinai, kad tai gali sukelti problemų – ir todėl neskelbi, tada tai savicenzūra.

I: Ar esate turėjęs situacijų, kai redakcijoje reikėjo „atsikovoti“ savo požiūrį? Ar juntate spaudimą iš prodiuserių, redaktorių?

R1: Pasiginčyti su redaktoriais tenka, bet tai laikau normaliu procesu. Redakcijoje yra įvairių nuomonių ir taip turi būti – bandai atspindėti skirtingas pozicijas. Konkretaus pavyzdžio neprisimenu, bet tenka surasti kontrargumentų. Manau, tai normali diskusija, kol tai nenuveda iki svarbios informacijos dirbtinio išėmimo iš reportažo.

I: Ar esate jautęs kitų žmonių spaudimą, dėl kurio turėjote spausti pats save?

R1: Vieną kartą buvo kilęs klausimas, ar čia nėra cenzūros. Neatsimenu tiksliai temos, bet man pasirodė, kad kažkokį žodį ar detalę išėmėme. Nuėjau pas redaktorių ir tiesiai paklausiau – kodėl taip? Buvo kilęs įtarimas dėl cenzūros, bet po diskusijos mane nuramino – paaiškino motyvus, įtikino, kad tikslo cenzūruoti nėra.

R2 – naujienų žurnalistė

I: Pradėkime nuo konteksto. Kaip susidomėjote žurnalistika? Ar buvo kažkokių momentų, kurie pastūmėjo į šią profesiją?

R2: Žurnalistika, manau, atėjo labai palaipsniui. Pirmiausia viskas prasidėjo mokykloje, nes ten buvo laikraštis, labai juokingu pavadinimu – „Mokyklos laikraštis“. Mokiausi Vilniuje, vienoje Žvėryno gimnazijų, ir toje mokykloje buvo grupelė draugų, kurie leido tą laikraštį.

Pakvietė ir mane, pradėjau rašyti, man patiko, „užkabino“, ir natūraliai atsirado mintis, kad norėčiau studijuoti žurnalistiką. Tai buvo toks santykis, atėjęs iš mokyklos – stodama žurnalistiką įrašiau pirmu numeriu ir ten ir įstojau.

I: O pats postūmis – kas labiausiai patiko: rašyti, save išreikšti, dirbti su informacija? O vėliau – ar atsirado vertybinis aspektas, noras žmogui sąžiningai duoti tiesą?

R2: Tas jausmas, man atrodo, visą laiką buvo labai tikras, tik iš pradžių jo nesuvokiau. Mokykloje tu tiek negalvoji – tiesiog jauti, kad patinka rašyti, sekasi, kas nors pagiria. Bet visą laiką buvo vidinis noras ieškoti tiesos, teisybės. Labai stiprus. Tik tuo metu nesupratau, kad galiu tai daryti per rašymą.

Buvo toks noras „kovoti už kažką“ – už silpnesnį, už skriaudžiamą. Vėliau supratau, kad tą patį galiu daryti žurnalistikoje: ieškoti teisybės, kažką užstoti, išsiaiškinti. Su žurnalistika atėjo ir teisybės paieškos, ir noras darbais nešti prasmę – informuoti, nušviesti, padėti. Vieniems gali padėti labai tiesiogiai, kitiems – padėti kažką suprasti.

I: Sakai, kad tas tiesos ieškojimas ir paaštrintas nesąžiningumo jausmas atėjo per patirtį. Kokie pirmieji prisiminimai iš jau žurnalistinio darbo? Nebūtinai tik iš redakcijos – ir iš universiteto, kur rašėte pirmus tekstus.

R2: Labiausiai tai atsiskleidė universitete. Ten formuoja ir dėstytojai, ir aplinka, turi daugiau laisvės, esi brandesnis.

Pirmajame kurse su drauge važiovome atlikti praktikos į regioninį laikraštį Mažeikiuose. Buvo labai įdomu – maža bendruomenė, visiškai kitas gyvenimas, negu Vilniuje ar Kaune. Ten prasidėjo paieškos: kokią problemą galiu atskleisti, parodyti. Vietiniams atrodo, kad „viskas jau parašyta“, nieko nepasikeis, o atvažiavus iš šalies pamatai kitaip.

Pradėjome rašyti apie labai žemiškus, bet svarbius dalykus: kad nėra privažiavimų neįgaliesiems, nesutvarkytos gatvės, prie parduotuvių nėra įvažiavimų su vežimėliais. Tai buvo pirmosios probleminės teisybės paieškos – kodėl nėra finansavimo, kodėl pinigai nueina kažkur kitur.

Dar vienas tekstas – apie jaunimo įdarbinimą. Kaip verslininkai pelnosi įdarbindami nepilnamečius, kurie neturėtų dirbti: jiems nesumoka, arba moka ne pilnai, niekas netikrina.

Vėliau, kai pradėjau dirbti televizijoje, tas tęsiama per reportažus. Vienas atvejis labai įstrigęs iki dabar. Šiaurės miestelyje kažkas pasakė, kad daugiabutis renovuojamas, bet viskas užstrigę: pastoliai stovi, šiltinimo medžiaga išplėšta, įmonė nutraukė darbus, bankrutavo, žmonės sumokėjo pinigų, ateina žiema – jie šalą.

Padarėme siužetą: kalbinome gyventojus, viešųjų pirkimų atstovus, įmonę. Po reportažo labai greitai buvo pradėta vėl renovuoti, žmonės dar porą mėnesių man skambindavo ir dėkojo. Tada pirmą kartą labai aiškiai pajutau žiniasklaidos galią – kad savo darbu realiai prisidėjau prie teisybės.

I: Kiek metų iš viso dirbate žurnalistikoje?

R2: Jei skaičiuotume nuo studijų pradžios, tai įstojau 2007 m., baigiau 2011 m. Tad grubiai – apie keturiolika metų žurnalistikoje.

I: Kiek per tą laiką keitėte darboviečių?

R2: Nelabai daug. Pirmas darbas buvo naujienų portale – autorinė sutartis. Vėliau dirbau laidoje apie ekonomiką ir verslą, irgi autorinė sutartis. Pirmoji „normali“ darbo sutartis buvo vienoje komercinėje televizijoje, ten dirbau porą metų. O dabartinėje nacionalinėje televizijoje dirbu jau apie tryliką metų.

I: Per tiek laiko turbūt susiformavo ir supratimas apie kolegas. Šiek tiek karikatūriškai: yra „amatinių“ žurnalistų, kurie tiesiog gerai rašo tekstą – jiems svarbu padaryti darbą, nesvarbu kokia tema. Ir yra tų, kuriems pirmiausia rūpi tiesa, prasmė. Kaip tau atrodo, kurių daugiau?

R2: Man atrodo, kad tų tikrųjų „tiesos ieškotojų“, pašaukimo žmonių – kuo toliau, tuo mažiau.

I: Kaip tai matai?

R2: Labai paprastai – dirbdama matau skirtingus žmones. Vieni tikisi, kad ateis ir iš karto gaus viską. Taip nebūna – reikia daug įdirbio, darbo, pastangų.

Kalbuosi ir su kolege, kuri dėsto universitete. Ji sako: studentai ateina būti žvaigždėmis. Nebūtinai televizijos, dabar – influenceriais. Jie nori „medijos“, o ne žurnalistikos. Stojama į žurnalistiką, bet vizija – tapti nuomonės formuotoju, laidų vedėju, „YouTube“ kanalo veidu. Tai visai kita motyvacija. Tu neateini su prasme kažkam padėti, ieškoti teisybės – ateini labiau save transliuoti.

Dėl to man atrodo, kad tų vertybiškai motyvuotų žmonių procentas mažėja. Kai aš studijavau, iš mūsų kurso, baigus, apie 40 proc. liko žurnalistikoje. Dabar, manau, tas procentas dar mažesnis.

I: Kodėl taip yra – koks tavo paaiškinimas?

R2: Pasikeitę autoritetai. Visi mato influencerių „fainą“ gyvenimą, reklamų pinigus. Vieni ateina į medijas, bet ne į žurnalistiką. Kiti ateina į žurnalistiką, bet nori visko greitai – dėl karjeros, žinomumo, ne dėl tiesos.

Iš šalies tai atrodo labai patrauklu: turi auditoriją, „laikus“, uždirbi iš reklamos. O tas nematomas sunkus darbas – dokumentai, šaltiniai, tikrinimas, fonas – nėra toks blizgus. Čia jau priklauso nuo žmogaus: ar jam svarbiau „bling-bling“, ar turinys.

I: Ar buvo žmonių ar redakcijų, kurie stipriausiai formavo tavo požiūrį į žurnalistiką, į misiją?

R2: Buvo vienas žmogus, kuris iki šiol labai ryškus – dėstytojas R. S. Jis mus, studentus, kviesdavosi ne tik į auditoriją, bet ir į kavines – kalbėdavome neformaliai, diskutuodavome. Jis buvo labai tvirto stuburo, apsiskaitęs, eruditas. Universitete – didžiulė asmenybė, į kurio paskaitas visada norėjosi eiti.

Jis nuolat akcentavo objektyvumą – kaip aukščiausią principą. Kad turi kiek įmanoma būti nešališkas, tikrinti informaciją keliais šaltiniais, pateikti skirtingas puses. Man jis liko kaip idealistas.

I: Kaip tu pati supranti objektyvumą? Aš pati skiriu objektyvumą ir sąžiningumą: objektyvumas – kai parodai skirtingas puses, bet nepadarai išvados; sąžiningumas – kai vis tiek prisiimi atsakomybę sudėlioti akcentus. Ar tau šie žodžiai skiriasi?

R2: Man – ne. Objektyvumas ir sąžiningumas eina kartu. Negali būti sąžininga, jei nesi objektyvi, ir atvirkščiai. Jei esi „objektyvi“, bet nesąžininga, tai irgi nebus tikra. Jie persipynę.

I: Dabar apie situacijas, kuriose tos „idealiai teisingos“ taisyklės pradeda braškėti. Pavyzdžiui, COVID-19 pandemija, skiepai, galimybių pasai. Žiniasklaida realiai turėjo rinktis pusę: su valstybe ar ne. Ar „ekstremalios situacijos“ keičia žurnalistikos esmę, objektyvumo sampratą?

R2: Klausimas labai daugiasluoksnis. Per COVID'ą teko daryti tikrai daug reportažų, dalyvauti beveik visose spaudos konferencijose. Buvo laikotarpis, kai praktiškai kasdien dirbome vien su COVID tema.

Mano jausmas toks: kai nežinai realios grėsmės, o atrodo, kad ji milžiniška – visur mirčių statistikos, vaizdai iš Italijos – tu pasirenki pusę. Tai buvo valstybės pusė. Bet tai nereiškia, kad nematai kitos pusės.

Stengiausi kiek įmanoma kalbinti abi puses. Pavyzdžiui, darydama vox populi, kalbindavau ir tuos, kurie pasiskiepijo ir paskiepijo artimuosius, ir tuos, kurie aiškino, kodėl negali skiepytis – dėl lėtinių ligų, dėl rizikų, dėl baimės.

Darydami reportažus apie galimybių pasus, kalbindavome ir tuos, kurie džiaugėsi, ir tuos, kurie sakė, kad tai absurdas. Dabar, retrospektyviai, man irgi kai kas atrodo absurdiška, bet tuo metu niekas tiksliai nežinojo, kas vyksta.

I: O ar atsimeni momentą, kai visuomenė labai susiskaldė, išryškėjo radikalizacija: „antivakseriai“, „sąmokslų teoretikai“, kartu – abejojantys medikai, filosofai? Ar neatrodė, kad viskas suplakta į vieną pusę, o valstybinė linija marginalizuoja kitus? Kaip tai veikė tave?

R2: Visą laiką buvo abejonių. Pačioje pradžioje, kai buvo daug nežinomybės, gal tiek neabejoji – darai ir pateiki informaciją, kuri yra. Bet kai atsirado konkrečios taisyklės – pavyzdžiui, kad be galimybių paso negali įeiti į parduotuvę – man kilo labai daug klausimų.

Kodėl tie, kurie nepasiskiepijo, bet turi lėtinių ligų ar kitų rimtų priežasčių, negali patekti į parduotuvę? Mes labai atskyrėme žmones: „geriečiai“ ir „blogiečiai“.

Buvo ir draudimas išvažiuoti iš savo savivaldybės. Vėlgi – kyla klausimas, ar tikrai taip turi būti. Vėliau, kai atsirado daugiau informacijos, kai pradėjo kalbėti ir abejojantys medikai, ir filosofai, tie patys žmonės, kurie anksčiau buvo marginalizuojami, – tada abejonės tik sustiprėjo.

Buvo ir labai asmeninių momentų. Mano tėtis susirgo COVID'u. Jis buvo paskiepytas dviem skiepais, bet serga cukriniu diabetu. Jam labai krito deguonies saturacija, jis nenorėjo važiuoti į ligoninę. Per prievartą iškviečiau greitąją, ji išvežė į klinikas, uždarė į infekcinį skyrių, o aš neturėjau jokios galimybės su juo pasimatyti. Buvo labai stiprus vidinis jausmas – kodėl aš negaliu matyti savo tėčio, nežinau, kaip jis jaučiasi?

Tėtis pats pasakojo, kad jautė požiūrio skirtumą į pasiskiepijusius ir nepasiskiepijusius pacientus. Man atrodo, net ligoninėse buvo tam tikras suskirstymas. Rengdama reportažus ir pati jausdavau, kad „neskiepyti – blogiečiai“. Moralinis klausimas, ar taip yra teisinga, buvo visą laiką.

I: O kaip viduje jauteisi, kai turėdavai rengti siužetus – ypač žinodama, kad pati abejoji kai kuriomis priemonėmis?

R2: Buvo sunku. Tu nušvieti, pateiki informaciją ir supranti, kad turi išlikti objektyvi, bet realiai palaikai valstybinę pusę, nes tokia tuo metu yra politika. Viduje dažnai galvodavau, kad tam tikrų žmonių atžvilgiu yra neteisybė.

Pavyzdžiui, senyvi žmonės, kurie stovi prie parduotuvės ir laukia, kol kas nors nupirks produktų, nes patys negali įeiti. Artimieji, kurie negali aplankyti tėvų per šventes. Taip, yra rizika, bet kai kuriais atvejais atrodė, kad galima buvo rasti humaniškesnį sprendimą.

I: Buvo diskusijų ir apie skiepų šalutinius poveikius – trombozes, staigius mirčių atvejus. Ar jautėte ribas, kiek apie tai galima kalbėti?

R2: Spaudos konferencijose tokios informacijos niekas pats savaime nepateikdavo. Kalbėdavo apie procentus, kiek pasiskiepijo, apie planus, bet apie šalutinius poveikius reikėdavo „ištraukti“ klausimais.

Buvo atvejų, kai pavieniai žmonių mirčių po skiepų atvejai tapdavo vieši – bet visada būdavo pabrėžiama, kad „neįrodyta, jog tai dėl skiepo“. Ir tu iš tiesų negali to patikrinti. Mes vis tiek tą informaciją dėdavom į reportažą, bet ji nebūdavo pagrindinė ašis.

I: O kaip jauteisi tarp kolegų? Visuomenė buvo susiskaldžiusi, o žurnalistų „laukas“?

R2: Būdavo, laukiam kartu ministro, spaudos konferencijų, ir kalbos sukasi: „tas pasiskiepijo, tas ne“, „kaip žmonės blogai daro, kad nesiskiepija“.

Aš ne visada sakydavau savo vidinę nuomonę – tam, kad nekonfrontuočiau. Ne iš noro „patikti“, o kad nesipyktume. Tokia ekstrali situacija, kad mažai kas matė alternatyvą. Automatiškai daugiau palaikai valstybinę pusę.

I: Pereikime prie kitų patirčių – ankstesnės darbovietės. Esate minėjusi, kad vienoje komercinėje televizijoje darėte verslo reportažus ir buvo jaučiamas koncerno interesas. Kaip tai atrodė iš vidaus?

R2: Ten buvo aišku, kam priklauso kanalas – dideliame koncerno. Iš pradžių, kai buvau jauna, gal mažiau tai suvokiau. Vėliau pradėdį matyti: jei važiuoji į koncerno renginį, spaudos konferenciją, turi atspindėti jų poziciją – plačiau, išsamiau.

Verslo temose – ypač apie pramonę – dažnai būdavo kalbama apie įstatymų pakeitimus, kurie naudingi koncerno. Labiau atspindėdavome jų lūkesčius, o kitos pusės kartais ir neieškodavome.

Niekas tiesiogiai nesakydavo: „rašyk taip ir taip“. Tai labiau nerašyta taisyklė – tu pats supranti kontekstą, žinai, kam priklauso kanalas, ir pagal tai koreguoji.

Su laiku supratau, kad tai ne tie dalykai, kuriuos noriu daryti. Nebematau prasmės, realizacijos, ir išėjau. Tuo metu atmosfera apskritai buvo nelengva – ir komandos, ir darbo prasme.

I: Politinė įtaka – ar teko patirti tiesioginių bandymų daryti spaudimą dėl reportažo?

R2: Tiesioginių – kad ateitų ir sakytų „nedaryk“ – ne. Bet yra buvę, kai po aštresnio reportažo sulaukdavome politikų skambučių.

Pavyzdžiui, seniau buvo savaitinė laida, kurioje darydavome gilesnius, penkių minučių reportažus. Dariau siužetą apie vieną didelį infrastruktūros projektą – tuometė Vyriausybė ir premjeras Algirdas Butkevičius buvo labai įsitraukę. Po reportažo jis skambino ir sakė, kad siužetas jam nepatiko – esą „sukaltas“ per daug kritiškai.

Man asmeniškai neskambino, bet buvo nemalonu. Pradedi galvoti, ar kur nors „perlenkei“, ar nepateikei viso konteksto. Kitą kartą rengdamas politinį siužetą dvejoji: ar nebus „per daug“ kritikos.

Yra buvę ir taip, kad politiko atstovas spaudai skambina ir prašo atsiųsti klausimo ir atsakymo iškarpa, nes politikas „nesuprato klausimo“. Tokiais atvejais kartais rasdavome kompromisą, jei matydavome, kad žmogus tikrai nesuprato ir atsakė ne į tą, ko klausėm.

I: Kalbant apie kultūrinius karus – abortai, LGBT teisės, partnerystė, politinis korektiškumas – kiek dažnai tai iškelia dilemų?

R2: Labai dažnai. Visuomenė labai susiskaldžiusi, partijų įtaka didžiulė, ir ji skaldo visuomenę.

Man atrodo, pas mus trūksta švietimo ir diskusijos. Aš esu už tai, kad kalbėtis ir diskutuoti, o ne menkinti. Nepalaikau „vienos vienintelės“ pusės; man atrodo, reikia bandyti suprasti kelias.

Bet dažnai matome kraštutinumus. Padarai vieną dalyką – esi „blogas“, padarai kitą – „geras“. Vietoj diskusijos pasirenkamas puolimas. Žurnalistui tokiose temose labai sunku išlaikyti pusiausvyrą – lengva nuslysti į aktyvizmą, net to nepastebint.

I: Kiek tu matai kolegų ar žiniasklaidos priemonių, kur tai jau nebe tiesos ieškojimas, o aktyvizmas, gal net prisidengiant „mokslu“ ar „vertėmis“?

R2: Paskutiniu metu tokių atvejų matau labai daug. Keičiantis politinėms jėgoms, formuojantis koalicijoms, buvo didžiulis vienpusiškas informacijos srautas.

Pavyzdžiui, socialiniuose tinkluose matome žurnalistus ar nuomonės formuotojus, kurie labai aktyviai palaiko vieną politinę pusę ir kabinėjasi prie kitų. Džiaugiuosi, kai išlenda korupcijos, sukčiavimo istorijos – tai svarbu. Bet kai pradeda kabinėtis prie smulkmenų, išvaizdos, artimųjų – man tai jau dūmų uždanga, ne esmė.

I: Ir galiausiai – savicenzūra. Kaip ją supranti? Ar skiri žurnalisto savicenzūrą ir redakcijos savicenzūrą?

R2: Man „savicenzūra“ yra labai platus terminas. Yra žurnalisto savicenzūra – kai pats savyje nusprendi kažko nesakyti. Yra redakcijos savicenzūra – kai „iš viršaus“ nuleidžiama pozicija ir tu supranti, kad turi ją atspindėti kitaip, negu pats galbūt darytum.

Per verslą savicenzūra dažniausiai ateina per lobizmą. Per politiką – per ryšius, pažintis. Visi turime pažįstamų: rašydamas apie draugą ar gerą pažįstamą gali pradėti savęs klausti, kiek sąžiningai rašai, ar nesistengi jo „pasaugoti“.

Man atrodo, savicenzūra visada yra kažkur šalia. Klausimas – ar tu jai pasiduodi, ar ne, ir kaip su tuo tvarkaisi. Idealiu atveju turėtum atspindėti viską, ką žinai, nieko nenuslėpdamas. Bet realybėje visada atsiranda niuansų.

Mūsų dabartinėje redakcijoje jaučiuosi turinti kūrybinę laisvę: galiu pasirinkti temas, formą, toną. Jei kažkas ir veikia – labiau vidiniai dalykai, sąžinė, moralė, o ne „kontoros“ cenzūra.

Bet žinau, kad yra redakcijų, kur žmonės jau paveikti ir net nesąmoningai savicenzūroja. Jei nuolat jauti vadovo ar kolegų požiūrį, ryšius, visai natūralu, kad tai veikia.

Man atrodo, savicenzūra visada kažkur šalia. Net moraliniu lygmeniu – pavyzdžiui, rengiant reportažą apie COVID'ą, kai atsirenki, ką rodyti, o ko ne. Visą laiką balansuoji tarp objektyvumo ir savicenzūros.

I: Jei reikėtų daryti apibendrinimą – ar egzistuoja „algoritmas“ idealiai žurnalistikai?

R2: Algoritmo tikrai nėra. Yra vidinė moralė, nuostatos, vertybės ir galiausiai – stuburas. Patirtis irgi labai svarbu. Jei turi stuburą, jis padeda atskirti, kas gerai, kas blogai, ir pagal tai priimi sprendimus. Jei stuburo nėra, bus daug sunkiau.

R3 – aktualijų žurnalistas, dirbęs redaktoriumi

I: Tai gerai, pradėkime nuo pradžių. Kada apskritai susimąstėte apie žurnalistiką? Kaip ten atsidūrėte?

R3: Aš esu istorikas pagal išsilavinimą – Vilniaus universitete. Įstojau 1986 m., baigiau 1991 m. Tai juokauju, kad pirmais kursais mokėmės marksizmo–leninizmo, o paskutiniame – rezistencijos idėjų. Reikia suprasti laikotarpį ir kokie tai buvo mokslai. Baigiamasis darbas (tada dar diplominis, ne magistrinis) buvo apie Lietuvos ir Rusijos santykius iki taikos sutarties. Kitas svarbus dalykas – esu iš Panerių, mokiausi Žemynos vidurinėje, ten buvo sustiprinta anglų kalba, paskui dar papildomai lankiau sustiprintą anglų pas tokią legendinę mokytoją Izabelę Stepanavičiūtę. Ji iš tiesų išmokė mus ne tik skaityti, bet ir kalbėti angliškai – tais laikais tai buvo labai daug.

Ir štai apie 1990-uosius tuometinis Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojas pradėjo ieškoti padėjėjo. Jis buvo pažįstamas su mano anglų mokytoja. Aš tuo metu truputį dalyvavau Sąjūdžio veikloje. Ji jam mane ir pasiūlė – tiko ir istoriko profilis, ir anglų kalba.

Nuėjau – priėmė. Tas pirmininko pavaduotojas paskui vadovavo delegacijai dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. Aš buvau toje delegacijoje. Va ten viskas ir susidėjo: žinios apie diplomatiją su Rusija, anglų kalba deryboms, nes ten dalyvavo ir užsieniečių – visokie amerikiečių konsultantai. O pats pirmininko pavaduotojas angliškai pradžioje visai nekalbėjo, vėliau truputį, bet mažai.

Taip ir atsidūriau labai įdomioje vietoje, kur buvo daug įdomių žinių ir patirčių. Ten dirbau iki 1993 m. Tada įvyko rinkimai, laimėjo nauja dauguma, pasikeitė valdžia. Situacija buvo absurdiška: mano pareigybė „Seimo pirmininko pavaduotojo padėjėjas“ liko, bet pats pirmininko pavaduotojas nebuvo išrinktas. Tai aš likau Seime su ta pareigybe, nors realaus viršininko jau nebebuvo.

I: Tai jūs pats pasirinkote likti, ar tiesiog paliko?

R3: Nežinau, kaip ten tiksliai susiklostė, bet situacija buvo tokia: turėjau savo kabinetą, dirbau Seime, bet realios funkcijos pamažu ištirpo. Iš pradžių dar buvau dviejų parlamentinių delegacijų – ESBO Asamblėjos ir NATO Asamblėjos – sekretorius, bet nauja valdžia tas pareigas atėmė ir iš esmės likau be atsakomybės.

Ateini į darbą, atsisėdi kabinete, o tavęs niekam nereikia. Ateini, „atbūni“, išeini. Na ir kiek tu taip sėdėsi? Sėdint kažką norisi veikti. Tai paėmiau ir parašiau komentarą apie derybas su Rusija, nusiunčiau į „Lietuvos rytą“. Išspausdino. Parašiau antrą – vėl išspausdino. Parašiau trečią, ir po trečio kartą atėjo žmonės iš „Lietuvos ryto“, pasikvietė pas vyriausiąjį redaktorių ir pasakė: „Ateik dirbti.“ Taip ir tapau žurnalistu.

I: Esu girdėjusi, kad vėliau esate buvęs ir žurnalistikos fakulteto priėmimo komisijoje.

R3: Taip, labai dažnai ten būdavau. Bet čia jau vėlesnis karjeros etapas. „Lietuvos ryte“ pradėjau tarsi eiliniu korespondentu. Vėliau gavau savo nuolatinę skiltį – vadinamąją „kolonėlę“.

Pirmadieniais laikraštyje būdavo dvi nuomonių pozicijos: pirmas – vienas apžvalgininkas, po jo – aš. „Lietuvos ryte“ tai buvo topų topas, aukščiau nelabai kur galėjai pakilti. Be to, ten dar būdavo laikraščio „Lietuvos rytas“ anoniminė redakcinė skiltis „Laiko ženklai“ – be nuotraukų ir be pavardžių. Paskutinius porą metų daugiau kaip pusė tų „Laiko ženklų“ buvo mano rašyti – patikrinau savo kompiuteryje, iš 52 savaitių, berods, 34 savaitėms rašiau aš.

Tai reiškia, kad įprasto reporterio darbo jau beveik nedarydavau – daugiau sėdėdavau ant nuomonių ir redakcinių skilčių. Kartais parašydavau reportažą, bet gana retai.

1999 m. parašiau vieną komentarą apie tuometį premjerą. Jis buvo artimas laikraščio savininkui. Aiškiai prisimenu: šeštadienį parašiau, išsiunčiau; sekmadienį išvažiavau į Panevėžį į vaiko krepšinio varžybas. Skambina iš korektūros ir sako: „Žinai, tavo komentarą braukia.“ O pas mus buvo labai aiškus susitarimas: redaktorius gali tvarkyti anoniminius „Laiko ženklus“, bet asmeninių komentarų, kur yra autoriaus veidas ir pavardė, redaguoti ar braukti negalima. Jeigu jau leidžiama rašyti, tai rašau, kaip pats manau.

Sakau – blogai, kad braukia, bet ką padarysi. Ateina pirmadienis, atsiverčiu laikraštį – mano komentaro vietoje yra kito autoriaus tekstas. Tai reiškia, mano komentarą paprasčiausiai išmetė. Nuėjau pas vyriausiąjį redaktorių ir paklausiau „kodėl“. Jis pasakė frazę, kurią iki šiol prisimenu pažodžiui: „Man antro Valatkos nereikia.“ Tada pasakiau „viso gero“ – taip pasibaigė mano karjera „Lietuvos ryte“.

I: Ar šitą situaciją laikote cenzūra?

R3: Absoliučiai. Mano komentaras buvo pakankamai aštrus, kritiškas. Aišku, tai nebuvo „Facebooko“ kalba – vis tiek laikraštis, negali labai jau „važiuoti“. Bet jo kryptis buvo aiškiai kritiška tam premjerui. Tą tekstą, man atrodo, dar turiu kažkur pasidėjęs – jei labai reikėtų, tikriausiai rasčiau, žmona tuo metu rinkdavo tokius karjeros etapus.

Po to – gatvė. Niekur. Pradėjau freelancinti. Atsimenu, rašiau komentarus Sodros laikraščiui už 50 litų už tekstą, kas tuo metu man atrodė žiauriai mažai. Jeigu per savaitę parašydavau vieną – tai per mėnesį gaudavosi 200 litų. O šeima, vaikai...

Laikė tai, kad nuo 1996 m., jei gerai pamenu, dirbau kaip tarptautinės naujienų agentūros korespondentas Lietuvoje. Freelance režimu. Tas labai padėjo – kitaip būtų buvę finansiškai labai sunku.

I: O Lietuvos žiniasklaidos rinka tuo metu? Ar buvo kur pereiti – laikraščiai, portalai?

R3: Konkurencija su „Respublika“ buvo didžiulė, bet pereiti ten nelabai realu. Be to, laikraščio savininką šiek tiek pažinojau – sudėtingas žmogus. O daugiau variantų nebuvo daug.

Dar trumpam epizodui buvau laimėjęs konkursą į LRT Naujienų tarnybos vadovo pareigas – berods apie 2000 m. Ten manęs labai nelaukė: žvaigždės – laidų vedėjos, žurnalistai – vis dėlto televizija, o ateina jaunas žmogus iš laikraščio ir bando mokyti, kaip daryti žinias. Tai natūraliai daug pasipriešinimo.

Bandžiau bent minimaliai tvarką įvesti – pavyzdžiui, reportažai eidavo po 6 minutes. Sakau: „Taip nesidaro.“ Tada kai kurios kolegės atnešdavo man vadovėlius: „Paskaitykit apie televiziją.“ Buvo ir juokinga, ir įtempta. Bet šiaip patirtis buvo naudinga.

Baigėsi tuo, kad po kelių kritiškesnių reportažų sulaukėm spaudimo. Vienas buvo apie Lietuvos banką, kuris išleido knygą labai brangiu popieriumi už didžiulius tuo laikmečiu pinigus. Padarėme reportažą: ekonomika važiuoja žemyn, o Lietuvos bankas švaisto pinigus. Viskas logiška, normali kritika. Bet matyt kažkam tai labai nepatiko.

Tada tuometinis LRT vadovas mane pasikvietė ir pasakė, kad baigėsi mano trijų mėnesių bandomasis laikotarpis ir viskas. Nors pagal sutartį, jei gerai pamenu, tokio bandomojo laikotarpio net neturėjau – bet jie viską taip „sutvarkė“. Ir vėl – gatvėje

Tada, berods 2000 ar 2001 m., man paskambino iš (naujienų agentūros) tuometinis vadovas ir pasiūlė ateiti dirbti į verslo naujienų skyriaus redaktorių. Sakau: „Koks verslas, aš visą laiką dariau politiką.“ – „Ai, kaip nors.“ Tai ir atėjau į verslą.

Pradžią buvo panaši kaip LRT: ateina jaunas žmogus be ekonomikos patirties ir turi vadovauti ten jau žvaigždėmis laikiams žurnalistams. Iš pradžių porą–tris mėnesius „tampė“ mane, tikrino. Tada pamažu prisijaukinom vieni kitus. Aš labai daug skaičiau, mokiausi – nes, pavyzdžiui, kolega rašo apie biržas, o aš tada nesuprantu, kas ta birža. Tai sėdi ir mokaisi – kai jaunas, turi laiko.

Anglų kalba padėjo, buvo daug literatūros. Negaliu sakyti, kad tapau ekonomistu, bet tikrai įsikirtau į daug ekonominių dalykų: galėjau pasiūlyti temas, pasiginčyti su kolegomis. Pradžioje į kai kurias diskusijas žiūrėjau kaip avinas į vartus – nesupranti, apie ką žmonės kalba.

Nuo tada prasidėjo mano BNS karjera. Aštuntais metais viskas pakrypo kita linkme – susipykau su vietine „žvaigždžių“ kompanija BNS politikoje. Man atrodė, kad jie užsiima nebe žurnalistika, o tiesiog dirba konkretūs politikams.

I: Esu girdėjusi iš vyresnių kolegų, kad tuo metu buvo praktika – sumoki ir gauni straipsnį. Ar tai atitiko realybę?

R3: Negaliu pasakyti, ar kas kam mokėjo, neturiu įrodymų. Bet iš vidaus matėsi, kad „chebra“ kai kuriais atvejais jau nebe žurnalistika užsiima.

Naujienų agentūros redakcijoje matai viską: nors formaliai sėdi verslo skyriuje, bet ekrane turi tris stulpelius – užsienio naujienos, Lietuvos naujienos, verslas. Matai, kas eina.

Ir pradėjo lysti anoniminiai šaltiniai – tekstai BNS vardu, bet šaltiniai pastoviai anoniminiai. Klasikinis būdas daryti politiką per žiniasklaidą: „aukštas pareigūnas“, „šaltinis Užsienio reikalų ministerijoje, nenorėjęs būti įvardytas“, „diplomatas, dirbęs daugelyje Vakarų valstybių, bet prašęs neskelbti pavardės“ ir panašiai. Taip transliuojama reikalinga žinutė.

Kartais tai yra pateisinama – būna žmonių, kurie negali viešai kalbėti, bet duoda svarbios informacijos ir juos saugai. Problema prasideda tada, kai tai tampa rutina. Tada kyla klausimas – kas čia vyksta?

Vieną kartą parašiau vidinį laišką kontoroje: „Kuo mes čia užsiimame?“ Po to laiško kilo nemenkas sąmyšis. To metu direktorė jau buvo pasikeitusi, buvo atvažiavę kolegų iš Estijos (jie valdė agentūrą). Jie irgi paklausė: „Kas čia vyksta?“ Tada pasakiau tiesiai: „Arba darom žurnalistiką, arba nedarom nieko.“

Po poros savaitžių vidinių konfliktų politikos skyriaus vadovas išėjo. Tada aš tapau agentūros vadovu – ir redaktoriumi, ir direktoriumi. Tai ne idealiausia situacija, bet taip susiklostė. Ir dar reikia prisiminti, kad tai buvo 2008 m. – prasidėjusi ekonominė krizė, kuri žiniasklaidai buvo labai sunki. Buvau agentūros vadovu iki 2013 m.

I: Papasakokite apie tą laiką, kai jau buvote vadovas. Kaip atrodė kasdieniai sprendimai – ką ir kaip rašyti, kokios nerašytos taisyklės veikė? Kaip vyko informacijos atranka, bendravimas su žurnalistais?

R3: Mes ginčydavomės. Turiu omeny – tikrai ginčydavomės. Pas mane dirbo žmonės, kuriuos turbūt žinot: (anonimizuojų) verslo srityje. Susėsdavome ir dėl kai kurių temų tiesiog „kalėmės“.

Pavyzdžiui, dėl Pakso buvo daug ginčų. Nekonkretingai dabar pavienių tekstų, bet labai gerai prisimenu vieną istoriją apie savicenzūrą – ne visai klasikinę, bet daug apie tai pasakančią.

Mano laikais (naujienu agentūra) vienintelį kartą ir, kiek žinau, paskutinį, darė exit poll'us Lietuvoje. Su viena sociologinių tyrimų agentūra ir rėmėjais. Atgaivinome idėją, kuri buvo bandyta tik 1992 m., kai vokiečiai darė apklausas ir smarkiai nepataikė – tada daugiau niekas Drįs rimų nedarė.

Mums pavyko sėkmingai – tiek metodologiškai, tiek organizaciškai. Per televizijas, kol dar nebūdavo oficialių rezultatų, visi aptarinėdavo būtent mūsų exit poll'ą. Aštuntą vakaro paskelbdavom duomenis – atskirose apylinkėse, su bendromis tendencijomis.

Ir buvo rinkimai, kur antrame ture susitiko Paksas su Adamkumi. Po pirmo turo Adamkus labai stipriai pirmavo, visi buvo įsitikinę, kad jis tikrai laimės. Aš labai mėgstu nagrinėti rinkimų rezultatus, tada irgi sėdėjau, skaičiavau: kas balsavo už kurią partiją, kokia perspektyva, kokie perbėgimai.

Ir mano skaičiavimai rodė, kad Paksas turi realią tikimybę laimėti. Nebūtinai, bet tokia galimybė yra. Redakcijoje prasidėjo ginčai: daug kas sakė – „Adamkus viskas, jau laimėjęs, čia aišku po pirmo turo“. Aš sakau: „Neskubėkim, žiūrėkim į rinkėjus ir skaičius.“

Ateina antro turo vakaras, gauname exit poll rezultatus ir jie rodo, kad laimėjo Paksas. Tuometinis vadovas (dar ne aš) sako: „Taip negali būti. Patvarkom – perstumiame procentus, kad gautųsi, jog laimėjo Adamkus. Negali būti, kad Paksas laimėtų.“ Tai jau yra cenzūra – ne politiko, o savo galvoje.

Agentūros, kuri darė tyrimus, vadovė pasakė: „Ką jūs darot? Mes viską darėme korektiškai: imtis tūkstančiai žmonių, metodika gera.“ Bet tas „negali būti“ galvoje buvo labai stiprus.

Po ilgų ginčų vis dėlto išleidom tikrus skaičius, kad laimėjo Paksas. Visi buvo skeptiški, bet vėliau paaiškėjo, kad exit poll'as buvo labai tikslus. Ir čia labai aiški pamoka: yra dalykų,

kurie atrodo „neįmanomi“, nes tu tiki, kad turi būti kitaip. Ir jeigu tu, kaip žurnalistas, pradedi nuo to tikėjimo, tavo žurnalistika griūva.

Aš studentams visada sakiau: tavo pradinis taškas turi būti „a priori aš nieko nežinau“. Tu eini išsiaiškinti. Dabar dažnai būna priešingai: žurnalistas jau žino, ką nori parašyti, ir tada susirenka tuos pašnekovus, kurie patvirtins jo mintį. Ir mes visi puikiai žinom, kam paskambinti, kad gerai pakalbėtų apie konservatorius, kam – kad juos išvadintų blogiausiais. Kam skambinti dėl antros pensijų pakopos, kad sakytų „labai gerai“, o kam – kad „visiškas blogis“.

Jeigu tu nori parašyti, kad antros pakopos reforma yra geras dalykas, skambini bankininkams arba tam tikriems ekonomistams. Jei nori parašyti, kad blogas – yra kiti kontaktai. Tai jau yra nebe atvira paieška, o išankstinis nusistatymas. Čia ir prasideda savicenzūra bei „gerųjų“ ir „blogųjų“ skirstymas.

I: Taip, ir dar žiniasklaida, prognozuodama ar komentuodama, pati formuoja rinkėjų nuostatas – kaip pasakoma, taip neretai ir būna. Galite plačiau apie tą „gerų“ ir „blogų“ schemą?

R3: Be abejo. Jeigu nuolat visais kanalais kartoji, kad politikas X yra, pavyzdžiui, antisemitas, vis iš naujo tai akcentuoji – kažkurioje vietoje tas „pramuša“. Žmonės negali tiksliai pasakyti, kodėl jis „antisemitas“, bet „žino“, nes taip girdėjo. Tas pats su „prokremliskumas“ – kartoji, kartoji, ir niekas jau nebenori gilintis į argumentus.

Kai tu tai matai iš vidaus, yra labai aišku, kaip formuojama ta „geras/blogas“ matrica. Prisimenu ir kitą istoriją, susijusią su ta pačia (agentūra) ir atominės elektrinės projektu. Buvo tas vadinamasis LEO projektas – valstybės ir privataus verslo junginys, planuotas statyti atominę elektrinę.

Man ir nemažai kitų žmonių atrodė, kad projektas blogas: verslas iš esmės nemokamai pasiima pelningus skirstomuosius tinklus, užsidirba daug pinigų, jokios elektrinės nepastato, o vėliau valstybei tenka viską brangiai atpirkti. Susibūrė grupelė žmonių – visuomenininkų, aplinkosaugininkų – nusprendė rinkti 50 tūkstančių parašų, kad Seimas būtų priverstas svarstyti dėl projekto stabdymo (įstatymai numatė tokią galimybę).

Surinkti tiek parašų yra labai sunku – mums gal pavyko surinkti kokius 30–32 tūkstančius. Nepakako, bet vis tiek pateikėm. Ir tada BNS Lietuvos naujienų sraute pasirodo žinutė su antrašte (tiksliai necituojau, bet prasmė tokia): „Nepavyko sužlugdyti valstybinio projekto.“ Ne „organizatoriams nepavyko surinkti pakankamo skaičiaus parašų“, o būtent toks rėminimas – kad buvo mėginama sužlugdyti „valstybinį projektą“.

Ką tokia antraštė sako? Kad projektas yra „valstybinis“ ir iš esmės geras, o tie, kurie prieš, yra beveik „antivalstybiniai“. Tai naujienų agentūrai taip neturi būti – agentūra turėtų būti pilka, sausa, be vertinimo.

Aš studentams nešdavau „Reuters Handbook“, kaip turi dirbti naujienų agentūra: struktūra, lydas, citata, antraštė, be vertinimų. O čia – jau iš anksto nubrėžtas „teisingas“ požiūris. Man atrodo, tai buvo apie 2007 metus. Tą dieną supratau, kad pas mus jau seniai veikia logika „kas teisingas, kas neteisingas, kas geras, kas blogas“.

Ir tai niekur nedingo. Agentūra, tikiu, vis dar iš dalies išlaiko nešališkumo standartus – nors dabar jo nemato plačioji visuomenė, nes tai uždara, mokama agentūra. Likusi viešojo erdvė – portalai, TV – ima BNS žalias žinias ir aplipdo jas epitetais, lydais, rėmais, kurie jiems tą dieną reikalingi. Ir iš to po truputį gimsta savicenzūra: tu jau nebeieškai, o „žinai“, kas geras ir kas blogas.

I: Gerai, tai grįžkim prie to, ką minėjote apie portalus ir antraštes.

R3: Šiandien „Delfyje“ – tekstas su antrašte: „Ruginienės Vyriausybė: reitingai rieda žemyn“. Iš pirmo žvilgsnio viskas lyg ir gerai. Atsidarai tekstą, o ten parašyta, kad, *kaip rodo apklausos rezultatai, visuomenės pasitikėjimas Ministrų kabinetu, palyginti su ankstesne apklausa, sumažėjo apie 3 procentiniais punktais*. Tai yra paklaidos ribose.

Tada grįžti prie pavadinimo ir paklausi savęs: ar tikrai „rieda reitingai žemyn“? Nu nerieda. Čia grynai antraštė, kuri neatitinka turinio. Ir tai – agentūros informacija. Naujienų agentūra turi duoti faktus. Kaip tu juos interpretuoji – jau tavo reikalas, bet faktas turi būti tikslus.

I: Bet čia juk ir žurnalistiniai standartai turėtų suveikti. Aš pati dariau reportažą apie „Ruginienės Vyriausybę“ ir aiškiai rašiau, kad skirtumai – paklaidos ribose, iš esmės reitingai

nesikeičia. O portaluose kalbama apie „blogiausius starto reitingus“. Tai iš dalies tiesa, bet tas „startas“ juk irgi nebuvo tipinis – po viso politinio skandalo.

R3: Būtent. Tą tekstą reikia žiūrėti kontekste – po viso to skandalo, po Palucko istorijos. Koks gali būti „startas“ tokioje situacijoje? Tai nėra „normali“ pradžia.

Bet jeigu tu tiki, kad socialdemokratai ir Ruginienė yra blogis, ir nori, kad tai suprastų ir kiti, tu dedi tokią antraštę. Ir dar žinai, kad iš šimto skaitytojų tik pusė, jei tiek, atsivers tekstą. Kitiems užteks pamatyti antraštę „reitingai rieda žemyn“ – ir jie jau „žinos“, kad reitingai krenta. Dar kam nors papasakos: „Girdėjai, ten reitingai ritasi žemyn?“ Taip susiformuoja tas vadinamas naratyvas. Čia toks mini pavyzdys, bet labai simptomiškas.

I: O jeigu žiūrime plačiau – į visą viešąją erdvę? Jūs sakot, kad tęsiasi ta tradicija, kuri buvo ir anksčiau: patikimos naujienos, bet ant viršaus – išankstinės nuostatos. Kaip jums atrodo, čia labiau veikia tas žurnalistų įsitikinimas, kad jie yra moraliniai vertintojai, ar tiesiog nekompetencija? Nes darant tą patį reportažą supratau, kad daug kas net nelabai suvokia, kas yra reitingai, kaip veikia apklausos ir kas yra paklaidos riba.

R3: Yra ir to, ir to. Bet labai daug priklauso nuo redaktoriaus.

Pagal normalų modelį tekstą rašo žurnalistas, o kažkas kitas visada jį pasižiūri. Naujienų agentūroje čia buvo šventa taisyklė: niekas neišeina vieno žmogaus akimis. Bent jau mano laikais. Tai galėjo būti ne tik formaliai redaktorius, bet visada – dar vienos akys.

Klasikinė schema: žurnalistas rašo, redaktorius žiūri ir sako: „OK, leidžiam“, arba „ne, čia blogai, čia trūksta įrodymų, čia pavadinimas neteisingas“. Aš (agentūroj) nuolat taip dirbdavau: pažiūri tekstą ir sakai – „Tu čia rašai, kad X. O kur įrodymai? Iš ko tai seka?“ Tai paprastas redaktoriaus darbas.

Šitam Ruginienės pavyzdyje redaktorius turėjo pasakyti žurnalistei: „Ką tu čia rašai, nerieda tie reitingai žemyn, keisk pavadinimą.“ Bet to nepadarė. Kodėl? Greičiausiai todėl, kad pats galvoja, jog „taip ir turi būti“ – kad ši Vyriausybė bloga, tai tegu „rieda“.

Taip, dalis klaidų kyla iš nesupratimo, bet tam ir yra redaktorius – pagauti tą nesupratimą.

I: O kaip su pačiais redaktoriais? Žiūrite daug žiniasklaidos – portalus, TV. Ar čia labiau problema, kad redaktoriai „užsiciklina“ savo nuomonėje, ar kompetencijos stoka? O gal – politinė pozicija, angažuotumas?

R3: Manau, kad dažniau – antras dalykas: vidinis įsitikinimas ir išankstinis nusistatymas, ne kompetencijos trūkumas. Redaktoriumi retai tampama atsitiktinai – vis tiek turi kažkuo išsiskirti, padaryti karjerą, tave turi pastebėti.

Aš pats pradėjau nuo paprasčiausio lygio – Seimo korespondento, kuris bėga paskui pranešimus spaudai. Pamažu kylama dėl darbo kokybės: vieni gražiau rašo, kiti greičiau pagauna temas, dar kiti pamato tai, ko nepastebi kiti. Tai reiškia, kad tam tikra kompetencija vis tiek yra.

Todėl man atrodo, kad dažniau problema tokia: redaktorius pats jau „žino“, kas geras, kas blogas, kas teisinga, kas ne. O kai atsiranda tas tikėjimas „aš žinau geriau“, prasideda bėdos. Tada nebeieškai ir netiri – tu žinai.

I: O ar visada tai tik vidiniai įsitikinimai? Ar kartais ta kryptis nenusileidžia ir „vertikaliai“ – iš viršaus? Turim visuomeninį transliuotoją, turim komercinę žiniasklaidą, kuri gyvena iš reklamos. Kiek jūs matote spaudimo „iš viršaus“ laisvoje žiniasklaidoje?

R3: Spaudimas egzistuoja, be abejonės. Ir didžiulis. Žiniasklaida be pinigų neišgyvena – reikia mokėti atlyginimus, pirkti techniką, išlaikyti serverius. Kai buvau vadovas, tą jaučiau tiesiogiai.

Parašai kritišką tekstą apie didelį prekybos tinklą ar stambų koncerną, kuris yra tavo klientas. Tada skambina ir sako: „Ką tas jūsų žurnalistas čia rašinėja? Jums pinigų nereikia?“ Tai nėra teorija, tai realūs pokalbiai.

Yra ir grubus variantas, kai ateina žmogus ir tiesiai pasako: „Arba nerašot taip apie mus, arba mes jūsų nebeprenumeruojam.“ O prenumerata – tai tiesiog įmonės pajamos. Ir tau reikia spręsti: kaip išmokėti atlyginimus, už ką gyvens redakcija.

I: Tai jūs sakot, kad tokie dalykai vyksta ir dabar?

R3: Neabejoju. Pažiūrėkit, kas reklamuojasi portaluose. Dauguma žiniasklaidos – išskyrus keletą išimčių – gyvena iš reklamos ir komercinių projektų. Jeigu nori turėti didelį reklamos užsakovą, turi bent jau labai atsargiai apie jį rašyti.

Nesakau, kad kiekvienas tekstas yra „nupirktas“, bet labai dažnai matau rašymą „per švelniai“ – ypač ten, kur kalbama apie stambius verslo interesus. Kai kuriuos tekstus pats sau priskirčiau prie „užsakytų“, bent jau pagal kvapą.

I: O kaip visuomeninis transliuotojas? Ten juk nėra reklamos, yra biudžetas, bet atsiranda kitos įtakos – politinės, prodiuseriniai verslai ir t.t.

R3: LRT atveju komercinė įtaka veikia kitaip. Ten nėra banerių, bet yra prodiuserinės kompanijos, laidos, projektai, studijų statybos, technikos pirkimai – viskas yra pinigai. Kas iš ko perka laidas, kam patikimos prodiuserinės sutartys – tai irgi verslo interesai.

Be to, yra dalykai, kurie apskritai nutylimi. Ne visada spaudimas reiškia, kad tekste kažkas išbraukiama. Kartais tiesiog nusprendžiama: „apie šitą žmogų ar šitą temą nerašom“. Tai irgi cenzūros forma – ignoravimas.

I: Čia tas „agenda setting“ – kai tiesiog parenki, apie ką kalbėti, o apie ką – ne.

R3: Taip. Ir tai galioja ne tik politikams, bet ir ekspertams, kultūros žmonėms. Tu susidedi savo „teisingų“ komentatorių sąrašą, „pusiau teisingų“ ir „neteisingų“. Pirmuosius kvieti nuolat, antruosius – retkarčiais, trečiuosius – išvis pamiršti.

Taip ir kuriamas pasaulis, kuriame vieni visada teisūs, kiti – visada blogi. Ir tada vėl atsiranda tokios smulkios, bet labai iškalbingos detalės, kaip ta Ruginienės antraštė: „reitingai rieda žemyn“, nors iš tiesų niekur ten jie nerienda.

I: Čia jau grynas postmodernistinis „hiperrealumas“ – svarbiau ne tai, kas faktiškai vyksta, o kaip viskas atrodo viešojoje erdvėje. Antraštė tampa „tikresnė“ už apklausą.

R3: Taip. Viešojo erdvė sukuria savo realybę, kuri daugeliui tampa vienintele. Ir žmonės valgo ne faktus, o jau sukramytą interpretaciją.

I: Dar kalbėjot apie cancel culture ir ideologinį spaudimą. Paminėjot, kad pats asmeniškai tai patyrėt – ne tik stebėjot iš šono.

R3: Taip. Pavyzdžiui, Pakso istorijoje. Dabar „visi žino“, kad Paksas yra blogis, Kremliaus įtaka ir panašiai. Bet tuo metu man kilo daug klausimų – kaip viskas vyksta, iš kur atsirado VSD pažyma, kodėl ji taip išplatinta ir pan. Mano akimis ten buvo daug labai negražių dalykų – pradedant nuo to, kaip ta pažyma atsidūrė žiniasklaidoje.

Aš tuos klausimus kėliau. O tuo metu pagrindinis naratyvas buvo: „Paksas – blogis, jį reikia nuimti.“ Jei tu keli klausimus – esi „paksistas“. Tas pats su LEO projektu: tada atrodė, kad tai „valstybinis gėris“, o visi, kurie abejoja, – beveik „prorusiški“. Tik vėliau pripažinta, kad projektas buvo labai blogas.

Buvo laikotarpis, kai mane viešosios erdvės ir tam tikrų institucijų akyse iš esmės priskyrė „neteisingųjų“ stovyklai. Paskui atsiranda ir VSD ataskaitos su nuotraukomis iš renginių, kuriose esi, ir iš to daroma žinia, kad esi „probleminis elementas“. Aš net bylinėjausi ir laimėjau – bet naratyvas vistiek lieka.

I: Tada dar prisideda tai, kad „teisingi“ žurnalistai ir vedėjai tampa lyderiais, kuriuos cituoja visi, o alternatyvioms nuomonėms vietos mažėja?

R3: Taip. Diskusijos labai supaprastėjo. Devintajame–dešimtajame dešimtmečiuose laikraščiai turėdavo nuomonių puslapius, kuriuose galėdavai rasti tris skirtingas, viena kitai prieštaraujančias nuomones. Dabar iš esmės turim vieną dominuojančią liniją: „šitie geri, šitie blogi“.

Žmonės neturi kur išgirsti argumentuotos alternatyvos – pavyzdžiui, apie mokesčių reformą ar pensijų sistemą. Dažniausiai girdi vieną – liberalią, dešinią – interpretaciją. Tai nereiškia, kad ji automatiškai bloga, bet normalioje demokratijoje turėtum turėti bent kelias lygiavertes platformas skirtingoms pozicijoms.

I: Tai kas, jūsų akimis, yra savicenzūra?

R3: Man savicenzūra – kai žurnalistas rašo tekstą jau žinodamas, ko iš jo tikisi redaktorius. Ne visuomenė – redaktorius. Tu nusprendi, kad yra temos ir žmonės, apie kuriuos geriau nerašyti arba rašyti taip, kaip „priimtina“ redakcijos linijai.

Sakau studentams: visada bus pirmas kartas, kai redaktorius pasakys „šito nerašom“ arba „šią pastraipą išimk“. Nuo to pirmo karto labai priklauso, kokia bus tavo karjera. Jeigu nusileisi – labai greitai bus antras, trečias, penktas kartas. Ir po truputį pats pradėsi žinoti, apie ką „geriau ne“. Čia ir yra savicenzūros mechanizmas.

I: Ir tada žurnalistas jau iš anksto žino, kokių temų liesti nereikia, kokius žmones „drožti“, o kokių – ne.

R3: Taip. Kai kuriais atvejais net nereikia, kad kas nors aiškiai pasakytų. Užtenka kelių signalų, kelių „pakarpytų“ tekstų, kelių pokalbių su reklamos skyriaus žmonėmis – ir tu jau pats susidėlioji mentalinį sąrašą.

R3: Ten jau nebeįmanoma buvo atlaikyti – visiškai. Mano supratimu, tai buvo per anksti. Dabar toks dalykas net neįvyktų. Šiandien, jeigu kas nors paleistų tokį įrašą, tokį tekstą, tą žmogų tiesiog „suvalgytų“, sužemintų ir išmestų – niekur jis darbo nebegautų. O tada tai atrodė beveik norma. Tai ir sakau: tikriausiai buvau per anksti, neapskaičiavau savo jėgų. Buvau pakilime, galvojau, kad galiu kažką pakeisti, kažką „pakirsti“. Pasirodė – negaliu.

Taip, tai buvo tas pats cancelinimas. Žmogus nepatinka, jo nuomonė nepriimtina, laikoma „priešiška“ – ir viskas, cancel. Man cancel ir cenzūra yra labai susijusios sąvokos. Tai apie tai ir yra – apie alternatyvios nuomonės negalėjimą normaliai egzistuoti, jei ji prieštarauja dominuojančiai.

R3: Tai va, ten aš iš esmės ir „susivalgiau“. Ten realiai ir baigėsi mano lipimas karjeros laiptais. Ne karjera apskritai, bet tas judėjimas į viršų – taip. Nes vėlgi: pavyzdžiui, į LRT tarybą mane pasiūlė Grybauskaitė. Ji pati paskambino per mano atostogas anksti ryte, pažadino: „Laba diena, čia prezidentė skambina.“ Sako: „Eik į tarybą, sutvarkyk ten reikalus.“ Tada buvau „gerietis“.

Nuėjau į tarybą ir pradėjau tuos reikalus tvarkyti. O Siaurusevičius juos tvarkė savaip – buvo atskira žurnalistų grupė, kuri važinėjo su Grybauskaite ir labai gražiai ją aprodinėjo,

aprašinėjo. Kai prasidėjo mano konfliktas su Siauru, prasidėjo ir teismai. Aš buvau nuėjęs pas Grybauskaitę – galėjau jai tiesiog paskambinti, tokie santykiai buvo. Tuo metu iš esmės galėjau paskambinti daug kam: Kubiliui, Linkevičiui, Adamkui, Grybauskaitei. Kad įsivaizduotum, kokiam statuse tuo metu buvau ir kaip paskui tas statusas sugriuvo.

Nuėjau pas ją ir sakau: „Leiskit man pabaigti – pratęskit mano kadenciją dar porai mėnesių, kol pasibaigs teismas. Paskui pats išeisiu, galėsit skirti kitą.“ Ji pasakė: „Pagalvosiu.“ Pagalvojo – ir nepratęsė. O teismas baigėsi jau tada, kai mano kadencija buvo pasibaigusi. Todėl tas sprendimas, nors ir labai reikšmingas, nebeturėjo tokios politinės įtakos.

Esmė ten buvo paprasta: ar LRT tarybos nariai turi teisę gauti iš administracijos informaciją apie viešuosius pirkimus, finansus, biudžetą. Siauras mums iš esmės parodė vidurinį pirštą. O taryba, kurioje, beje, tuo metu pirmininkavo ir Vidas Jakubaitis, vis tiek nusprendė, kad „na, gal direktorius ir gali neduoti informacijos“. Tada aš padaviau į teismą ir laimėjau. Tik jau po to, kai taryboje nebedirbau.

Tai va – esu padaręs ir gerų darbų, ir tokių, dėl kurių paskui pats sau galvojau: „Na, prisidirbau.“

R4 – buvęs aktualijų žurnalistas, dirbantis žurnalistų nebe aktualijose

R4: Dar studijuodamas rašydavau. Tuo metu labiau buvau akademinėje sferoje, bet vis tiek parašydavau straipsnius į tuometinius laikraščius.

Paskui atėjo 2001 metai ir mane pakvietė dirbti į tokį portalą „Omnilaikas“. Pakvietė ten dirbti, ir nuo tada prasidėjo jau „tikra“ žurnalistinė karjera. Redagavau portalą „Omnilaikas“, vėliau jis tapo „Balsu“, o po to – TV3 portalu. Po to – Lietuvos radijas, tada Lietuvos televizija. Ir taip iki šiol.

I: O jeigu eitume prie priežasčių, kodėl tai domino? Vieni sako, kad čia tiesiog smagus dalykas, kuris sekėsi. Kiti – kad buvo stiprus vertybinis jausmas, tiesos siekis ir panašiai. Kaip jums buvo?

R4: Nežinau... [juokiasi] Net nežinau, kaip atsakyti.

I: Gali būti ir taip, kad neturit labai aiškaus atsakymo, čia nebūtina turėti „teisingą“ versiją.

R4: Suprantu. Nes, be abejo, visa tai... Jeigu taip tiesiai – ar manyje degė noras pakeisti pasaulį? Tikrai ne. To nebuvo. Tiesiog, manau, taip susiklostė gyvenimo aplinkybės ir po truputį atsidūriau šitoje srityje.

Bet kai rimtai supratau, kad esu žurnalistas, supratau ir kitą dalyką: reikia būti geru žurnalistu. Man svarbiausia – ištikimybė faktams ir ištikimybė tiesai.

I: Prie tų moralinių dalykų dar grįšim. Bet jeigu nusikeliame į jūsų pirmus žingsnius žurnalistikoje – gal turit ryškių prisiminimų apie pirmą rašymą, informacijos rinkimą ir panašiai?

R4: Oi, iš tiesų [juokiasi].

Kadangi tuo metu internetas buvo nauja medija, mano karjera susiklostė taip, kad iškart tapau redaktoriumi. Ir gana greitai supratau, kad neturiu jokių žinių apie tai, kaip viskas daroma. Reikėjo mokytis.

Pirmiausia – baziniai dalykai: kaip parašyti naujieną, kaip ji turi būti sukonstruota. Tas apverstos piramidės principas – tikriausiai žinot. Dabar jis dažnai nesilaikomas, nes portalai tapo prenumeruojami, ir jau nebe taip, kad svarbiausia žinia turi būti pirmuose dviejuose sakiniuose. Dabar ją dažnai paslepia giliau, kad žmogus sumokėtų ir skaitant „išsikastų“.

Bet tuo metu viskas dar buvo „klasikinė“ žiniasklaida. Ir tai nėra labai sudėtinga – tai elementarus amatas. Aš manau, kad žurnalistika nėra menas, tai amatas, kurio galima pakankamai greitai išmokti.

Vėliau atsirado kitas klausimas – kaip pasirinkti naujienas iš srauto. Kurios yra svarbiausios ir turi patekti į vadinamuosius titulinius, pagrindinius pranešimus? Man pačiam tai buvo didelis klausimas: ar pataikau?

Grįžęs namo po darbo „Omnilaike“ įsijungdavau „Panoramą“ ir pasižiūrėdavau, kokios ten pagrindinės naujienos. Taip tikrindavau save: ar aš pataikiau, ar ne. Labai džiaugdavausi, kai „Panamos“ pagrindinės naujienos sutapdavo su tomis, kurias aš kėliau į titulinius. Man tai rodė, kad nenusigrybauju – imu tai, kas iš tiesų svarbu. Taip atėjo supratimas, kas yra svarbu, o kas – mažiau svarbu. Tokie buvo pirmieji „mokslai“ portale.

Po to – kiti mokslai radijuje. Iš pradžių radijuje man pasiūlė daryti laidas apie IT technologijas, dariau radijo reportažus. Vėliau pakvietė vesti diskusijų laidą.

Pirma laida man buvo didelis šokas. Iki tol mane, kaip politikos apžvalgininką, kviesdavo į įvairias laidas – ir televizijos, ir radijo. Atrodė, kad vedėjo darbas yra labai gerai apmokamas ir nereikalauja daug pastangų: „jūsų nuomonė“, „dabar jūsų nuomonė, ką manot?“ – ir baigėsi laida.

Bet kai atsisėdau į tą pačią studiją, kurioje buvau daug kartų, tik šį kartą – į vedėjo kėdę, supratau, kad kartu su manim atsisėdo ir atsakomybė, kuri svėrė kelis šimtus tonų. Supratau, kad visas pokalbis yra mano rankose ir aš už jį atsakingas. Tai visiškai kas kita negu būti pašnekovu. Pašnekovas atsako į klausimą – ir tiek. Vedėjas turi moderuoti pokalbį.

Visada mane kankino baimė, kad pritrūksiu klausimų: laida trunka, sakykim, 50 minučių, o po 10 minučių jau atrodo, kad viską išklausiu ir nebėra apie ką klausti. Todėl visada susirašydavau žymiai daugiau klausimų, negu realiai prireikdavo, kad tik neatsidurčiau situacijoje, kai dar liko dešimt minučių, o klausimų nebėra.

Tie dalykai buvo tikrai sunkūs. Nežinia, kaip būtų susiklosčiusi mano radijo, o paskui ir televizijos vedėjo karjera, jeigu ne vienas atsitiktinumas: po poros mėnesių atėjo vasara ir manęs paprašė pavaduoti kasdienę aktualijų laidą, nes žmogus, kuris ją vedė, išvažiavo atostogų.

Tai buvo kasdienė aktualijų laida šeštą valandą, kur aptardavome pagrindines dienos naujienas. Kai vedi kasdien, daug greičiau persilauži: nebespėji taip nervintis, nes rytoj vėl laida. Kai vedi kartą per savaitę, baigiasi laida, tu analizuoji, kas buvo gerai, kas blogai, po savaitės vėl naujas stresas – atrodo, vėl viskas iš naujo. O kai kasdien, formuojasi rutina, įgundi. Paskui jau atėjo televizija, bet turint radijo patirtį ten jau nebuvo taip baisu.

I: Mano kitas klausimas – apie redakcijas ir žmones aplinkui, kurie keitėsi keičiantis ir raiškos formoms. Kas labiausiai darė įtaką jūsų požiūriui į žurnalistiką, jūsų mąstysenai apie šį „amata“?

R4: Klausimas apie konkrečius žmones?

I: Gali būti ir konkretūs. Kai kurie pašnekovai turi labai aiškius autoritetus, kurie padarė įtaką jų braižui, supratimui apie standartus, objektyvumą, sąžiningumą. Tai – redakcijos ir aplinkiniai žmonės.

R4: Pirmiausia, be abejo, mokiausi žiūrėdamas, kaip dirba kiti.

Turėjau ir rašytinę, ir sakytinę žurnalistiką – portalą, laikraštį, radiją, televiziją. Rašytinėje – internete ir laikrastyje – mokiausi, kaip rašyti komentarus, tekstus, straipsnius. Ne tik amato taisyklės – kaip parašyti naujieną – bet ir kaip parašyti komentarą, kad jis būtų įdomus. Tokios aiškos „komentarų formulės“ nėra, todėl mokaisi iš kitų.

Skaitydavau Valatkos komentarus, Marko Zingerio tekstus, stebėjau, kaip rašo kolumnistai užsienio žiniasklaidoje. Žmonių klausinėdavau, kurie mano komentarai jiems patinka, kurie labiau užkabina. Tai buvo nuolatinis mokymasis.

Moraliniais klausimais man viskas buvo gana aišku. Pagrindinė taisyklė – nemeluok. Jeigu žinai, kad tekste tik pusė tiesos, taip nedaryk. Tokių dalykų nedarydavau.

Lygiai taip pat mokiausi televizijoje ir radijuje. Žiūrėjau į tuo metu žinomus vedėjus – Audrių Jaruševičių, Ingriedą P., Raigardą Musnicką, Igą Apavičių. Jie vedė politines ir aktualijų laidas. Stebėdavau, ką jie daro, ko galiu iš jų pasimokyti.

Žiūrėdavau ir BBC „HardTalk“. Tais laikais – apie 2008 metus – dažnai sakydavo: „Mums reikia tokios laidos kaip BBC ‘HardTalk’“. Aš žiūrėdavau ir nelabai suprasdavau, nes pas mus laidos dažnai būdavo žymiai aštresnės negu „HardTalk“ [juokiasi]. Tai tikrai galiu pasakyti – palygindavau, kokius klausimus ten užduoda ir kokius pas mus. Pas mus buvo žymiai aštriau. Bet vis tiek tvyrojo nuostata, kad Vakaruose viskas geriau ir mes turime dar daug mokytis.

I: Grįžtant prie dabartinės jūsų veiklos – papasakokit daugiau apie ją ir apie tai, kaip atrodo jūsų įprasta darbo diena ar savaitė dabar. Kokie sprendimai svarbiausi renkant ir redaguojant medžiagą?

R4: Dabar darau laidą „Istorijos detektyvai“ – tai specifinis, istorijai skirtas formatas.

Darbo savaitė dažnai būna visos septynios dienos. Tai – knygų skaitymas, temų paieška. Tie įvykiai, apie kuriuos kalbame laidoje, jau įvykę – jų neatsitinka „čia ir dabar“, todėl reikia surasti. Skaitau istorikų straipsnius, knygas, ieškau įdomių siužetų.

Kartais skambinu pažįstamiems archeologams, istorikams ir sakau: „Jeigu turite kokią įdomų atradimą, naują straipsnį, praneškit – gal iš to padarysim laidą.“ Tai – didelė laiko dalis: medžiagos paieška.

Toliau – scenarijaus rašymas. Tada visas organizacinis darbas: kaip nufilmuoti, kada, kur, su kokiais pašnekovais. Po filmavimo – galutinis scenarijus, faktų tikrinimas, montažas.

Paprastai pirmadieniais, trečiadieniais ir penktadieniais montuoju, antradieniais ir ketvirtadieniais filmuojame, o scenarijus dažnai rašau savaitgaliais. Taip ir dėliojasi savaitė.

I: Čia dokumentikos žanras. Atrodo, kad su dokumentika nėra tiek dilemų dėl to, ką ir kaip sakyti – ji tarsi nuoširdesnis žanras. Pasakykit, jeigu klystu. O dabar grįžkim prie jūsų publicistikos laikotarpio.

Kai kalbat apie publicistiką – kuo ten procesas buvo kitoks? Kaip atrodė dienos, savaitės? Galime nuo to pradėti, o paskui pereisim prie kitų klausimų.

R4: Kai dirbau „Omnilaike“, darbo ritmas buvo panašus į dabartinį: ryte anksti atsikeli, vėlai vakare grįžti. Darbas portale atimdavo daug laiko. Mūsų redakcijoje buvo tik keletas žmonių, portalai dar buvo maži, bet vis tiek naujienos tavęs nelaukia – turi nuolat sekti įvykius.

Jeigu kas nors įvyksta, turi stengtis pranešti pirmas, būti pirmas, kuris ištransliuoja žinią. Todėl būdavau nuo ryto iki vakaro darbe.

Vėliau, kai dariau diskusines laidas radijuje ir televizijoje, darbo organizavimas buvo kitoks. Tai buvo aktualijų laidos. Geri žurnalistai – tie, kurie turi daug kontaktų ir gali sužinoti dalykų.

Jei nori kalbėti apie aktualijas, turi žinoti ne tik tai, kas parašyta laikraščiuose ar portaluose, bet ir užkulsius. Didelė mano laiko dalis buvo susitikimai su pačiais įvairiausiais žmonėmis ir bandymas suprasti aktualias problemas.

Darydamas diskusines laidas buvau susikūręs sau tokią schemą. Pirmiausia, kai nusprendi temą, reikia išsiaiškinti, apie kokią problemą kalbam. Tada – kokios interesų grupės dalyvauja: kam įstatymo priėmimas naudingas, kas už jį pasisako ir kas kenčia, kam jis nenaudingas, kas prieš.

Kai žinai grupes, pasikalbi tiek su viena, tiek su kita – kad išgirstum abiejų argumentus. Tik tada kvieti juos į studiją. Pats jau būni įsigilinęs.

Yra temų, į kurias reikia gilintis giliau. Aš, pavyzdžiui, daug gilinausi į energetiką – tuo metu prasidėjo visa LEO istorija. Susitinki su įvairiais žmonėmis, skirtingų interesų grupėmis, klausinėji jų požiūrio ir argumentų. Po pusmečio ar metų pradedi geriau orientuotis energetikos temose, ir kai laidos metu kas nors bando tave vedžioti už nosies, jau nepasiduodi.

I: Dabar norėčiau paklausti apie situacijas, kai tenka svarstyti, kaip jūsų tekstą ar laidą interpretuos redakcija, žiūrovai, išorinės institucijos. Kaip su tuo tvarkotės? Aš turiu omeny dilemą: kai parašai ir pradedi svarstyti, „kaip čia kas pagalvos“. Man atrodo, tai padeda apčiuopti tam tikrą visuomenėje tvyrantį klimatą ar įtampas.

R4: Pirmiausia, be abejo, galvoji, kaip skaitytojas priims, kaip supras.

Bet visą laiką turėjau tokias taisykles: nekalbėti keiksmažodžiais komentare, radijo ar televizijos laidoje; nekaltinti kitų, jei neturi tvirtų įrodymų; nešmeižti; nemeluoti. Jei to laikaisi – viskas turėtų būti gerai.

Dabar, paskutiniaisiais metais, vis dažniau pagalvoju ne tiek apie tai, „ką kas pagalvos“ – nes tai yra jų teisė, aš negaliu to kontroliuoti – kiek apie tai, kad žodžiai gali sukelti visokiausių nemalonių sankcijų, procesų. Dabar dažniau susimąstau, net ir kurdamas istorines laidas.

Prieš penkiolika metų buvo kitaip. Jeigu žinojau, kad nemeluojau ir nešmeižiu, nelabai ką ir bijodavau.

Prisimenu, ir tada būdavo politinių aistrų. Mane Seime svarstė kokia nors frakcija ar komisija, siųsdavo kažkokius raštus, reikšdavo nepasitenkinimą. Bet puikiai prisimenu tą raštą: Seimas jį išsiuntė, LRT darbuotojas man persiuntė, ir tiek. Net be jokio komentaro.

Seimo nariai yra laisvi svarstyti ir reikšti nuomonę apie žurnalistus, bet jokių realių pasekmių nebuvo, nes tam nebuvo pagrindo – kažkam tiesiog nepatiko, ką pasakiau.

Aš visą laiką galvojau, kad veikia Lietuvos Respublikos Konstitucija. Tada būdavo daugiau pretenzijų, bet jos pasibaigdavo, kai pacituodavau Konstitucijos straipsnį ir Visuomenės informavimo įstatymą. Ties tuo viskas ir sustodavo.

I: Ką aš išgirdau: kuo toliau, tuo labiau galvojat, nors dabar jau darot istorines laidas. Tai gal paklauskime taip: kodėl, jūsų manymu, taip susiklostė? Ar čia dabartinis kultūrinis diskursas, ar patirtys? Pabandykim pažiūrėti kompleksiskai.

R4: Manau, tai susiję su tuo, ką matome ir Vakaruose. Mano nuomone, tai – kultūrinių karų ir to, kas vadinama „woke“ ideologija, įsigalėjimo pasekmė.

Man atrodo, kad woke ideologija visiškai nepripažįsta tolerancijos kitai nuomonei. Ji vis labiau įsigali ir naudoja įvairiausias „atšaukimo kultūros“ technikas užtildyti kitus. Tam tikriems politikams tokios technikos labai patinka, nes galima nutildyti kritiką.

Dabartinis pasaulis – ne tik pas mus, bet ir Vakaruose – toks, kad nekaltas žodis gali atnešti labai didelių pasekmių. Turbūt nereikia daug aiškinti: Nobelio premijos laureatas, pasakęs, mano akimis, nekaltą juokelį apie moteris, buvo išmestas iš universiteto, nors jo kolegos sakė, kad jis kaip tik daug padėjo moterims. Universiteto vadovybė jo neapgynė – tiesiog kažkam nepatiko juokelis.

Arba J. K. Rowling: jos niekas negali „išmesti“, nes ji nėra profesorė ar administratorė, bet ji susilaukia didžiulės neapykantos vien dėl to, kad kalba apie moterų teises.

Tai matom Vakaruose, ir tai ateina pas mus. Man atrodo, gana stipriai – gal dabar jau kiek silpnėja, bet vis tiek. Taip, deja, yra.

I: Sakot, kad jaučiat skirtumą ir laisvės jausmę?

R4: Taip. Galiu pasakyti tikrai – prisimenu Sąjūdį, po to buvau studentas, po to atėjau į žurnalistiką nuo 2001-ųjų. Žodžio laisvės jausmas – ne tik mano, bet ir aplinkinių – prieš penkiolika ar dvidešimt metų buvo žymiai didesnis negu dabar. Tokie mano pojūčiai.

I: Kaip tuos „gniaužtus“ jaučiat asmeniškai? Jeigu mums reikėtų apčiuopti tą jūsų minimą „woke’izmą“ Lietuvoje – pro kokius plyšius tie „dementoriai“ ateina pas mus? Ir kaip pats tai jautėt?

R4: Galima prisiminti prieš keletą metų buvusią istoriją. Vienas žurnalistas parašė komentarą apie „Black Lives Matter“ – švelniai kritišką, ne kokį nors radikalų. Tas tekstas kai kam labai nepatiko.

I: Žurnalistas?

R4: (anonimizuoju) Po to sekė atakos. Viešojoje erdvėje jam pritaikytas stereotipas – „vidutinio amžiaus baltaodis vyras“ kaip visų sisteminių bėdų šaltinis. Tai, mano akimis, yra woke pavyzdys.

Galim prisiminti ir Laisvės partijos bandymą prastumti neapykantos nusikaltimų įstatymo pataisas. Ačiū Dievui, kad nepavyko. Dabar matome, kas vyksta su Javtoku. Tų pavyzdžių, man atrodo, yra daug.

I: Dabar pereinau prie konkrečiai žurnalisto žodžio varžymo. Kaip matot, iš kokių priežasčių ir kokių reiškinių varžomas žurnalisto žodis?

R4: Mano manymu, pagrindinė priežastis – įsigalinti viena ideologija, kurią aš vadinu „woke“. Ji tampa dominuojanti dalyje visuomenės, ypač institucijose, kultūros įstaigose, žiniasklaidoje.

Jeigu tu tam nepritari, tampi marginalu, „atplaiša“, kurią geriausia izoliuoti. Jei esi pernelyg priešiškas, tave viešai smerks, jei tik galės – organizuos tavo atleidimą iš darbo ir panašiai.

Antras dalykas – daugybė žmonių, tai matydami, nenori problemų. Net jei nesutinka, tiesiog patyli. Žurnalistai – taip pat. Plaukti prieš bendrą srovę – ne daug kas nori.

I: O pats ar teko save riboti, kalbant būtent apie kultūrinius karus, woke ideologiją, radikalią kairę?

R4: Mano gyvenimas taip susiklostė, kad dabar nebevedu aktualijų laidų – užsiimu istorija. Tai šiuo atveju man lengviau, nereikia kasdien spręsti šios dilemos.

Man nereikia galvoti: „Ar tai atitinka liniją, ar ne? Norėčiau pasakyti, bet žinau, kad už tai sulauksiu puolimų, tai gal patylėsiu – ir pats sau atrodysiu bailys.“ Dabar tokių dilemų beveik neturiu, nes esu palyginti saugioje erdvėje – istorijoje.

I: Grįžtant prie kitų įtakų. Minėjote kultūrinę, ideologinę. O jeigu paprasčiau – pažiūrėtume į skirtingas žiniasklaidos priemones ir jų sąsajas su reklama, užsakovais, valstybe? Profesorius Aleknonis kalba apie vertikalias įtakas – komercinės žiniasklaidos ir reklamos, visuomeninio transliuotojo ir valstybės. Ką pats apie tai galvojate?

R4: Šitus dalykus gerai žinau – daug apie juos kalbama. Kad komercinėje žiniasklaidoje svarbūs reklamos užsakovai ir panašiai.

Bet iš savo patirties galiu pasakyti: „Omnilaikas“ priklausė tuometiniam „Omnitel“. Mes jokio tiesioginio spaudimo nejautėme – išskyrus spaudimą turėti lankytojų. Rašyti galėjome apie ką norim.

Mes patys buvom priėmę vidinį sprendimą nerašyti nei apie „Omnitel“, nei apie jų konkurentus, nes būtų atrodę kvailai – portalas priklauso „Omnitel“, o mes rašom apie jų paslaugas ar konkurentus. Tai buvo mūsų pačių sprendimas, o ne spaudimas iš viršaus.

Po to perėjau į visuomeninį transliuotoją – radiją ir televiziją. Komercinių įtakų ten nejaučiau.

Dėl politinių – man atrodo, kad jų dažnai per daug sureikšminama. Yra valdymo organai, taryba ir taip toliau. Aišku, galima atsižvelgti į politines nuotaikas, bet viskas priklauso nuo konkrečių žmonių – kas yra direktorius, kas sėdi taryboje.

Tiesiogiai, kad politikai galėtų „paveikti“ nacionalinį transliuotoją, aš nemačiau. Kai darai aktualijų laidas, akivaizdu, kad nebus visų patenkintų. Skundų visada būna – ir oficialių, ir neoficialių. Bet vėlgi – labai priklauso nuo redaktorių: ar jie supranta, išklauso ir tuo viskas baigiasi, ar pradeda imtis kažkokių masyvesnių veiksmų.

Aš, kol dariau aktualijų laidas, niekada nejaučiau tiesioginių nurodymų.

I: O jeigu pažiūrėtume į tokį netiesioginį spaudimą? Kai mes pirmą kartą susitikom, buvot davęs pavyzdį apie subtilius, bet nuolatinis priekaištus, kurie sukuria atmosferą. Ne apie tiesiogines politines jėgas, o apie kultūrinius įsitikinimus redakcijose. Gal galite papasakot?

R4: Taip. Pavyzdžiui, radijuje paskutiniaisiais metais būdavo, kad iš vieno redaktoriaus gaudavau pastabų ne dėl esmės, o dėl smulkmenų.

Pakvieti vieną žmogų, ir vietoj diskusijos apie turinį sulauki pastabos: „Negalima jo vadinti politologu, reikia vadinti filosofu, nes jis tuo metu studijavo filosofijos fakultete.“ Tu supranti, kad tai prisikabinėjimas: esmės neliečia, bet signalas toks, kad gal pakviete „ne tą“ žmogų.

Tada pradedi galvoti: gal geriau jo daugiau nekviesti, kad išvengtum tų priekaištų. Tokios smulkmenos sukuria atmosferą. Nuo jų pradedi svarstyti: gal geriau nedaryti tam tikros temos, kad po to nereiktų aiškintis dėl kiekvieno žodžio.

Bet kokį sakinį galima išnarstyti: „Kokiais duomenimis remiesi? Kodėl taip pasakei?“ Kartais remiesi sveiku protu, bet jeigu kas nors nori, visada gali rasti, prie ko prisikabinti.

Žmogus turi ribotus resursus – energijos, nervų. Nuolatiniai kabinėjimaisi tuos resursus eikvoja, sukuria nemalonią atmosferą. Ir galiausiai pradedi pats save cenzūruoti: geriau nekviesiu šito, geriau nedarysiu ano, nes vėl bus priekaištų.

I: Ar teisingai suprantu, kad tie kabinėjimaisi irgi galiausiai remiasi ideologiniais dalykais? Jūs kalbat apie „nepatogų žmogų“, „nepatogią temą“. Kur čia slypi priešprieša? Ar ji vienareikšmė?

R4: Manau, kad konkrečiu mano atveju – ideologinėje plotmėje. Kadangi interviu anoniminis, nenoriu minėti konkrečių pavardžių, bet tais atvejais, apie kuriuos kalbėjau, tai buvo ideologiniai dalykai.

I: O kalbant apie jūsų per visą Lietuvą nuskambėjusį atvejį – konkretų interviu ir kilusį konfliktą – ar galim apie jį kalbėti su pavardėmis?

R4: Galit.

I: Tada paprašysiu, kad papasakotumėt. Man atrodo, tai visiškas savicenzūros atvejis. Čia jau galima ir pačią sąvoką „savicenzūra“ pavartoti. Pasakykit, ar jūs taip pat taip galvojat?

R4: Nežinau, ar reikia visą istoriją pasakoti išsamiai, bet trumpai – taip.

Mačiau ginčą tarp Andriaus Tapino ir Igno Vėgėlės. Į tą ginčą įsivėlė tuometinė teisingumo ministrė Evelina Dobrovolska, imdamasi priemonių, kurių, kaip išsiaiškinau, anksčiau ministrai paprastai netaikydavo – ji pati inicijavo drausminę bylą.

Įprastai tokiais atvejais ministrai siųsdavo raštą Advokatų tarybai: „Atkreipkite dėmesį.“ O taryba, įvertinusi argumentus, pati sprendavo, ar kelti drausminę bylą, ar ne. Dobrovolska pamatė, kad įstatyme yra tokia galimybė, ir ją pasinaudojo. Teisiškai – viskas tvarkoje, bet, kaip minėjau, ankstesni ministrai dėl korektiškumo tokio kelio vengdavo.

Ji iškėlė drausminę bylą Ignui Vėgėlei, ir man tai pasirodė sunkiai suprantama, nes Andrius Tapinas, kaip ir kitais atvejais, galėjo kreiptis į teismą ir ten viską išsiaiškinti.

Parašiau komentarą, kuriame tai kritikavau, ir už šį komentarą sulaukiau etikos kontrolierės tyrimo. Visiškai nesupratau, kokius etikos principus pažeidžiau. Mano nuomone, valdžios kritika yra saugoma Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Visuomenės informavimo įstatymų.

Deja, tai neįtikino nei kontrolierės, nei ten dalyvavusių žmonių. Apskundžiau sprendimą LRT tarybai, bet daugumos tai irgi neįtikino – jie balsavo ir vieno balso persvara sprendimas buvo priimtas ne mano naudai.

Tuomet neliko nieko kito, kaip kreiptis į teismą. Teismas pasakė, kad aš esu teisi, ir tą nuobaudą panaikino. Tokia ta istorija.

Ir be jokios abejonės – iki šiol, rašydamas „Facebooke“, pagalvoju, ar tikrai noriu dar kartą pereiti per tokią istoriją. Viskas tęsėsi gal metus ar pusantrų. Džiaugsmo ji man tikrai neatnešė. Antro karto nesinori [juokiasi].

Dabar, aišku, pagalvoju, ką rašau – ir apskritai daug mažiau rašau „Facebooke“, nes kam man tos problemos. Taip, dabar esu įsivedęs savicenzūrą.

I: Tai čia buvo tai, kas įvyko. Kodėl, jūsų manymu, viskas taip ir susiklostė? Kokios priežastys, kokia įtaka veikė žmones, kurie balsavo? Ar, jūsų akimis, jų veiksmai buvo cenzūra?

R4: Manau, kad taip – tai buvo cenzūra. Kokios priežastys? Nenoriu už tuos konkrečius žmones kalbėti ir jiems priskirti motyvų, bet pats sprendimą vertinu kaip cenzūrą. Kodėl jie taip elgėsi, taip balsavo, priėmė tokius sprendimus – tegul aiškina patys.

I: Šiuo atveju turim ir cenzūrą, ir savicenzūrą. Kalbant apie jūsų konkrečią istoriją: pirma buvo cenzūra, o dabar – savicenzūra. Kaip jums atrodo, apskritai kalbant apie žurnalistinį lauką Lietuvoje (galima ir apie Vakarų tendencijas), ar tai susijusios sąvokos?

R4: Be abejo, susijusios.

Pirmas dalykas – kai matai, kaip su kitais elgiamasi, pagalvoji, ar pats nori tokios istorijos. Ir atitinkamai elgiesi. Antras dalykas – kai pats patiri tai, ką patyriau aš, natūraliai galvoji, ar nori dar vienos tokios istorijos.

Kaip sakiau – taip, aš dabar save savicenzūruoju. Tiksliau, tiesiog mažiau rašau.

I: Vis dar bandot atsistatyti po tos istorijos?

R4: Taip, dar bandau atsigauti [juokiasi].

I: Kaip ši patirtis keičia jūsų supratimą apie spaudos laisvę Lietuvoje? Jūs jau minėjot woke‘izmą ir savo istoriją. Priežastys, kuriomis vadovavosi tie žmonės, gal iki galo ir neaiškios, bet bendras vaizdas turbūt pasikeitė. Jeigu pasižiūrėtumėm retrospektyviai – kaip dabar matot žodžio ir spaudos laisvę Lietuvoje?

R4: Galiu tik pakartoti. Mano jausena – ir dalies žmonių, su kuriais kalbuosi, jausena (ne tik žurnalistų, bet ir įvairių sričių akademikų, verslininkų) – tokia, kad minties ir žodžio laisvės yra mažiau negu prieš 20–25 ar 15 metų.

Ne kartą girdėjau žmones sakant: „Aš taip galvoju, bet, aišku, garsiai nesakau.“ Vienas draugas pokalbio metu taip pasakė du kartus. Sakau jam: „Ar girdi, ką pasakei? Du kartus

pakartojai, kad taip manai, bet viešai niekam nesakai. Tau tai nieko neprimena?“ Jis atsakė: „Na taip, bet toks gyvenimas.“

Apibendrinant – jausmas toks: jeigu viešai išsakysi nuomonę, kuri prieštarauja dominuojančiam viešajame diskurse požiūriui (nebūtinai daugumos Lietuvos gyventojų nuomonei, o būtent viešajam diskursui), gali sulaukti nemalonių pasekmių, net iki atleidimo iš darbo.

Štai taip aš matau situaciją.

I: Diskusijose su žmonėmis, kurie labiau palaiko kairiąją pusę ir nėra tokie kritiški, kaip jūs, dažnai girdžiu argumentą, kad „cancel culture“ kartais labai reikalinga. Kaip jūs pats matot ribas tarp savicenzūros, adekvatumo ir tų normų, kuriuos numato įstatymai? Kai kalbam apie žurnalisto varžomą žodį – pridedam ir adekvatumą, ir kitas kriterijų grupes. Kaip apibrėžtumėt tas ribas?

R4: Žodžio laisvė nereiškia beribės laisvės. Yra dalykų, kurių negalima daryti, ir mes tai puikiai žinom.

Pavyzdžiui, prisimenu atvejį, kai pramoginėje laidoje buvo parodytas Hitlerio atvaizdas ir pakeltas rankos gestas. Po to buvo priimti tam tikri sprendimai. Kodėl? Nes tai labai jautru Lietuvoje gyvenantiems žydams ir apskritai Lietuvos piliečiams. Ta reakcija man atrodo adekvati.

Kita vertus, matau keistą dalyką: iš vienos pusės, labai išsiplėtė keiksmazodžių, įžeidimų vartojimas. Prieš 15–20 metų taip tarpusavyje nesikeikėm, taip vieni kitų nevadinom. Politikoje ir viešojoje erdvėje tokių užribinių dalykų nebuvo tiek daug. Dabar tai būdinga ir kai kuriems žurnalistams, ir viešiesiems komentatoriams – riba nusitrynė, ir atrodo, kad „nieko tokio“.

Iš vienos pusės ribos tarsi išsitrynė, iš kitos – jei kritikuoji valdžią, gali sulaukti sankcijų, esą pažeidei etiką. Tuo tarpu, jei siūlai ką nors „užbaninti“, „uždrausti“, dažnai viskas laikoma tvarkoje.

Matome dvigubus, trigubus, gal net keturgubus standartus. Prieš šimtą metų irgi buvo tam tikra „padorios draugijos“ samprata: buvo mandagumo taisyklės, sveiko proto normos. Jeigu jas pažeisdavai, pavyzdžiui, pradėdavai spjaudytis, tavęs tiesiog nekviesdavo. Tai irgi tam tikra cancel kultūra, bet situacija buvo aiški.

Dabar tą padorumo sampratą esame praradę: galima keiktis, vadintis visokiais žodžiais, spjaudytis vieni ant kitų. Bet tuo pačiu – jei palieti tam tikras „jautrias“ temas, iš karto tampa „blogietis“.

Paimkim vieną komiką: jis labai šlykščiai, seksualizuotai tyčiojosi iš politikų, pavyzdžiui, iš Artūro Zuoko. Vis tiek buvo kviečiamas į tuometinės premjerės renginius, jam suteiktas laisvas įėjimas į Seimą. Kaip jis Seime tyčiojosi iš parlamentarų – ir visa tai buvo pristatoma kaip „aukštos klasės humoras“ ir pilietiškumas. Mano supratimu, tai nėra nei aukšta klasė, nei pilietiškumas.

I: Čia jau prasideda toks moralinis reliatyvizmas, kai tiesa tampa „netiesa“, normos išsitrina. Jūs sakot: prieš šimtmetį buvo aiškos moralinės ribos, dabar primetamos naujos „pažangumo“ vertybės, kurios ne visada siejasi su morale – ir viskas slenka į kraštutinumus?

R4: Taip. Bet jei toliau žiūrėsime į to paties humoristo pavyzdį – jis priklausė tai grupei, kuri formuoja viešąją nuomonę. Kviečiamas į konferencijas, institucijų renginius, ir t. t. Jis buvo tos „grupės“ dalis, todėl jam tarsi leidžiama daugiau negu kitiems.

Čia ir yra reliatyvizmas: vienas sakys, kad moralė – tai būtent tas humoras, kitas remsis krikščioniška morale, trečias dar kokia nors. Jei viskas tampa santykiniu, labai sunku apie kažką susitarti.

Bet ką noriu pabrėžti – tie standartai ne dvigubi, o penkiagubi. Jeigu esi pripažįstamas „savų“ grupėje, tau daugiau atleidžiama: „ai, gal ne taip pasakė, bet nieko tokio“. O kitų atžvilgiu kabinėjamosi prie mažiausių žodelių.

I: Kaip jums atrodo, kur remiasi tas komandinis žaidimas – „tu su mumis, tai dėl to tau daugiau galima“?

R4: Manau, vienas svarbiausių dalykų – ideologinis. Jeigu tam tikru klausimu, tarkim dėl abortų, esi „teisingoje“ pusėje, tuomet lengviau „įsirašai“ į tą grupę. Dėl vieno klausimo gali ir neatitikti, bet jei dėl pagrindinių dalykų sutampi – priims.

Interesų grupės yra gan aiškiai susiformavusios. Jos pačios save atpažįsta ir kitus atpažįsta. Jeigu nori priklausyti, prie jų glaudiesi; jei nenori – lieki opozicijoje.

O kalbant apie pinigus, finansines naudas ir panašiai – nenorėčiau spekuliuoti, neturiu faktų.

I: Jau artėjant prie pabaigos noriu patikslinti vieną dalyką. Šiandien sakėt, kad žodžio laisvė Lietuvoje dabar daug labiau suvaržyta negu prieš 20 metų, ir minėjot ideologines priežastis. Tuo pačiu užsiminėt, kad gal dabar jau šiek tiek silpnėja. Kaip suprantu, tai susiję su tuo, kas vyksta Vakaruose ir po truputį pasiekia mus.

Kaip matot dabartį ir ateitį? Kokias išeitis ir scenarijus įsivaizduojat?

R4: Klausimas vertas milijardo, ne milijono.

Nežinau, kokia bus ateitis. Vienas dalykas, kurį padarė radikali kairė – ji tai, kas buvo sveikas protas, pradėjo vadinti „radikalia dešine“. Iš savo pozicijų taip pakrikštijo.

Mano nuomone, reikia grįžti prie sveiko proto. Jeigu to neįvyks, Vakarų pasaulį ir Europą laukia dideli sunkumai. Žodžio ir minties laisvė šiame kontekste labai svarbi, nes vienas radikalizmas gimdo kitą. Neaišku, kur tai nuves.

Antra vertus, ginklai, kuriuos dabar kala radikali kairė, pasikeitus situacijai gali būti panaudoti prieš ją pačią. To nereikėtų pamiršti.

Jeigu toliau eisime radikalizacijos keliu, tikrai nebus gerai. Tikiuosi, kad sveikas protas vis dėlto neišnyks – tokia mano viltis. Bet ar taip bus, negaliu nei garantuoti, nei pasiūlyti aiškaus scenarijaus, ką daryti, kad taip įvyktų.

I: Tikriausiai daug kas priklausys nuo žmonių, kurie nebijo kalbėti, kelti temas?

R4: Galbūt. Bet vis tiek matau tolesnę radikalizaciją kairėn, radiklios kairės ideologijos įsitvirtinimą institucijose.

Pažiūrėkim į Europos Sąjungos institucijas – mano akimis, jos yra radikalios kairės bastionai. Žiūrėdamas į mūsų institucijas, matau, kad ir ten jos persiima ta ideologija. Į darbą priimami žmonės pagal pažiūras – būtent radikalios kairės.

Pavyzdys – Laisvosios visuomenės institutas. Tai nevyriausybinė organizacija, teikusi paraišką projektams, kaip ir kitos. Paraiška buvo atmesta vien dėl to, kad tai – ši organizacija. Žinot šitą istoriją. Tai grynai ideologinis sprendimas.

Juk būtų galima „sužaisti“ subtiliau – blogai įvertinti paraišką, surasti formalesnę priežastį. Bet čia tiesiai šviesiai atmetama dėl ideologinių motyvų. Tai jau tampa norma ministerijose. Ir tai labai blogai.

Kaip tą pakeisti? Štai – pakalbėjau. O paskui vėl užsiimu savicenzūra. Ką čia daugiau bepridursi.

R5 – Aktualijų žurnalistė portale

I: Tavo pirmieji žingsniai žurnalistikoje — kokie jie buvo?

R5: Iš tikrųjų idėją pametė auklėtojas dar septintoje klasėje, kai pakvietė aprašyti sporto rungtynes mokykloje. Skamba kvailai, bet tada buvo pirmas mano išstojimas, toks paragavimas žurnalistikos. Vėliau gimnazijoje tas noras stiprėjo.

Dvyliktoje klasėje labai mėčiausi, nes daug buvo iš aplinkos stumiama, kad žurnalistas „valgo karčią duoną“ ir tuo pačiu kartais jos neturi, nes prastai apmokamas darbas, ir panašiai. Man tai labai įlindo į galvą. Mama sako: „Moki kalbas gerai. Tai mokykis kokios nors kalbos — pavyzdžiui, skandinavistikos — eisi dirbti į banką ir daug uždirbsi.“ Ir aš kažkaip įsikaliau tai į galvą.

Mano pirmas numeris VU buvo skandinavistika, antras — žurnalistika. Skandinavistikai pritrūko balo — ten nulis kablelis kažkiek. Ir aš įstojau į žurnalistiką. Man atrodo, čia likimas, nes aš atsidūriau ten, kur norėjau atsidurti.

Universiteto metais buvo įvairiausių pabandymų ir galiausiai priėjau prie politikos — vidaus ir užsienio.

I: Kokie tavo pirmieji prisiminimai apie informacijos rinkimą jau tame tikrame profesiniame kelyje? Gal turi ryškių atsiminimų?

R5: Universitete labai daug kas įstrigo: ką mokė, kokią informaciją galima surinkti, kokios negalima. Kaip yra su šaltinių atskleidimu, kaip yra su nuotraukų vaizdavimu ir panaudojimu.

O jau su tuo pačiu informacijos rinkimu — susiduri universitete, tave moko, kaip rinkti informaciją, o po to jau praktikoje eini ir renkiesi interneto platybėse. Yra buvę, kad renkiesi senuose laikraščiuose, žurnaluose. Aišku, čia labiau moksliniai darbai, bet yra ir žmonės kaip informacijos šaltiniai.

Pradedi „landžioti“, mokaisi skaityti dokumentus. Pradžioje net ir Seimo darbotvarkė atrodo kaip sudėtingas informacijos šaltinis, o po to, kai perpranti, jau skaitai ir Seimo įstatymus, ir įstatymų pakeitimus kaip... nežinau, kaip žurnalą prie kavos.

I: O kas patiko žurnalisto darbe — kas įžiebė norą eiti šiuo keliu? Ar iš karto jautei motyvą?

R5: Man atrodo, tai mano prigimtyje, net kraujyje. Aš visą laiką noriu būti ta, iš kurios tu sužinai informaciją. Vaikystėje norėjau pati pirma visiems viską papasakoti. Paslaptys — jei paslaptys, tai paslaptys, bet jei kažkokia nauja informacija, aš noriu ją perduoti, noriu ją pasakyti. Noriu, kad žmonės žinotų tą informaciją iš manęs.

Kažkoks toks momentas iš vaikystės ir jis išliko. Einant visu tuo žurnalistiniu keliu: noriu žinoti informaciją ir noriu ją perduoti kitiems. Nesvarbu, ar tai būtų renginiai Vilniuje, ar kažkoks statymo projektas, ar kas ką pasakė, ar ko nepasakė. Kažkodėl visada norėjau sužinoti pirma ir tada pirma pasakyti.

I: Tu visada publicistikoje dirbai tuos visus metus?

R5: Taip. Raštas ir radijas.

Tyrėja: Ar buvo žmonių ar redakcijų, kurie padarė didelę įtaką tavo mąstysenai apie žurnalistiką?

R5: Man atrodo, kiekvienoje redakcijoje, kur dirbau, kažką pasisėmiau: kaip žmogus dirba, kaip renka informaciją, kaip bendrauja su šaltiniais. Ir tuo pačiu — ko gal nedaryti, kaip nebūti tokiais pat žmonėmis (juokiasi).

Daugiausia išmokau dabartinėje redakcijoje, kur dirba, sakykim, „žiniasklaidos vilkai“. Aš taip juos vadinu, nes kai atėjau, man visi atrodė dirbantys po dvidešimt, penkiolika metų toje pačioje žiniasklaidos priemonėje, turintys begalę ryšių, šaltinių, sužinantys ekskliuzyvinę informaciją, nes jau ilgai tame lauke. Ir tuo pačiu žinantys, ką auditorija mėgsta, ką skaito, ko klauso, atskiriantys, kas yra geri šaltiniai ir kas blogi.

Pavyzdžiui, šiandien situacija: paėmiau iš naujienų agentūros žinutę, įdėjau pas mus. Ten buvo komentaras iš tam tikros asociacijos pirmininko. Kolegė man parašė: „Mes, šiaip, patys jau seniai jų nekalbinam.“ Ir sako, kad tai, kas pacituota, nėra tiesa — žmogus komentuoja, bet net nesigauja temoje. Ji papasakojo visą priešistoriją, kad ten būna manipuliacijų, dažnai naudojamos žiniasklaida, bandoma pasinaudoti žiniasklaida.

Ir tada supranti, kad turi daugiau pasidomėti prieš cituojant, prieš kalbinant. Gerai, kad čia nebuvo didelė klaida — kad aš pasikalbinau ir paleidau į srautą kaip pagrindinį komentatorių — bet vis tiek pamoka. Man atrodo, kad šiuo metu daug kolegų moko dirbti su informacija, su šaltiniais.

I: Tu paminėjai „žurnalistikos vilkus“. Kaip tu įsivaizduoji gerą žurnalistą?

R5: Man atrodo, geras žurnalistas „vilkas“ — kad ir ne senas, kad ir jaunas — yra tas, kuris pažįsta savo lauką. Jei tai politika — jis pažįsta politikus, bendrauja su jais, turi ryšį. Žino, kas gali komentuoti vieną ar kitą temą. Pažįsta ne tik politikus, bet ir politologus, nevyriausybinės organizacijas ir panašiai.

Tai žmogus, kuris išmano savo lauką, žino, su kuo bendrauti ir iš ko gauti patikimą informaciją. Tuo pačiu jis pats yra patikimas: jei prašo neatskleisti šaltinio — niekada jo ir neatskleidžia. Konfidencialumas.

Ir jis stengiasi užtikrinti objektyvumą, nešališkumą: kad būtų pateiktos abi nuomonės, kad skaitytojas, klausytojas, žiūrovas pasirinktų pats.

Žinau, kad daug kas sako, kad objektyvumas neįmanomas. Bet aš dar tokia naivi, nes jauna, ir manau, kad objektyvumas įmanomas, jei tu stengiesi. Suprantu, kad niekada nepasieksiu visiško objektyvumo — net pagal tai, kaip renkuosi pašnekovą, gali būti neobjektyvu. Bet jei noriu parašyti straipsnį nešališkai, stengsiuosi atspindėti minimum dvi nuomones, dvi puses. Jei pavyks — įterpti ekspertinį komentarą, kad nebūčiau ekspertė aš, o būtų ekspertas.

Būna temų, kai sunku pateikti abi puses, kai kita pusė nešneka, kai atsisako komentuoti. Tada išeina, kad pateiki vieną pusę. Bet stengtis užtikrinti, kad abi nuomonės būtų pateiktos arba kuo įmanoma jų daugiau.

Dar geras žurnalistas — tas, kuris gerbiamas kitų žurnalistų. Malonus, pagarbus, bendrauja kaip su kolegomis. Kolegiškumas. Mes turime padėti vieni kitiems. Geras žurnalistas nesistengs pakenkti dėl reitingų. Konkurencija yra, bet sveika konkurencija.

Geras pavyzdys — kai padedi konkurentui, bet pats ieškai kito kampo, kito pateikimo, padarai unikalų savo darbą, bet nepakišdamas kojos kitam žurnalistui.

I: Kaip atrodo tavo įprasta darbo diena ar savaitė? Kokie sprendimai svarbiausi renkant medžiagą?

R5: Pirmiausia skaitau žiniasklaidą. Dažniausiai ryte — kas įvyko Lietuvoje ir užsienyje. Tada renkuosi temą, jei jos neturiu tą dieną. Jei turiu — tęsiu.

Temą aptariu su savo rubrikos kolegomis. Tada perduodu aukštesniam redaktoriui — jis patvirtina arba sako: „Gal čia nėra labai įdomu“ arba „ieškok kito kampo“, arba pataria: „Pasižiūrėk iš kitos pusės, dar šitą.“

Tada ieškau pašnekovų. Jei kalbinu politiką, kalbinu tą, kuris susijęs su tema. Jei gynybos tema — dažnai Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto nariai. Visada renkuosi poziciją ir opoziciją, kad būtų skirtingos nuomonės.

Gynybos temose dažnai nuomonės sutampa dėl geopolitinės situacijos, bet kitose temose dažnai gaunu skirtingas pozicijas. Tada ieškau eksperto: dažniausiai politologas, jei ekonomika — ekonomistas. Kad žmogus žiūrėtų profesionaliai, nebijotų matyti ir vienos, ir kitos pusės.

Kai pakalbini abi puses ir ekspertą, dažnai atsiranda susikirtimo taškas — jis ir tampa teksto ašimi. Nepamiršti aktualumo: kodėl tai svarbu Lietuvai, kodėl Europai.

Tekstą dažniausiai padarau per vieną dieną. Redaktorius perskaito, grįžta su pakeitimais. Dažniausiai stilistiniai. Šioje redakcijoje nesu sulaukusi, kad reikėtų imti kitaip kampą ar kad būtų sakoma „nekabina“ ar „neaktualu“. Dažniausiai — stilistika. Paredaguoji, ir tekstas gatavas (juokiasi).

I: Sakei: šioje redakcijoje ne, bet kitose — taip. Kada teko save reguliuoti arba būti „pareguliuotai“? Retrospektyviai grįžkime į tai.

R5: Šioje redakcijoje buvo, bet kai rašiau ne politinėmis temomis. Prieš tai rašiau labiau verslo temomis. Buvo vieną kartą, kai redaktorė perskaitė tekstą ir sako: „Manau, kad per mažai problematiškumo.“ Kad gal nekabins, gal tik iš mūsų kampo problema, bet universaliai — ne.

Tema buvo apie rūkymo pertraukėles darbe: vieni eina parūkyti, o kiti — ką? Kokios jų teisės? Redaktorė pasiūlė, kad būtų universaliau — paimti platesnį kampą: kaip įmonės eina link sveikatingumo ir darbuotojų sveikatos puoselėjimo, o ne konfliktas tarp darbuotojų.

Pirma reakcija buvo toks kūrėjo nepasitenkinimas: „Bet aš viską gerai surašiau.“ Tada paklausai pastabų, paredaguoji — man nereikėjo nieko papildomai kalbinti, nieko išimti ar pridėti. Tiesiog pakeisti rakursą. Ir kai perdėliočiau, supratau, kad tekstas geresnis. Čia toks „gerasis“ pavyzdys.

Bet praeitose redakcijose... yra vienas momentas, kuris labai įsirėžęs į atmintį. Labai susipykau su redaktoriumi. Dariau politinę temą iš vieno opozicijos politiko pasisakymo feisbuke. Tai buvo kritika ministerijos parengtam planui. Man paduota tema: „Čia geros įžvalgos, padaryk temą.“ Aš padariau.

Problematika buvo tame, kad opozicijos politikas matė grėsmę plane. Ministerija netgi atsižvelgė į kritiką — vos ne „bus pataisyta tas ir tas“. Toks ir buvo tekstas.

Bet susikirtome, nes redaktorius norėjo labiau matyti opozicijos priešpriešą valdžiai: kad politikas „puola“ valdžią. O aš to nemačiau objektyviai. Aš kalbėjau su tuo politiku — per

dešimt minučių jis nė karto neužsiminė, kad puola ministrą ar kažką asmeniškai. Tai buvo racionali kritika planui. Aš nejaučiau, kad tai politiškai angažuota.

Man buvo liepta taip parašyti, ir aš atsisakiau. Paprašiau nuimti mano pavardę ir išleisti redakcijos vardu, o tekstą pakoreguoti redaktoriui pačiam, nes aš nesutinku perrašyti taip, kad būtų politinis kampas vien tam, kad supriešinti ir sukurti intrigą.

I: Ar tu pavadintum tai bandymu tave cenzūruoti, ar nuomonių nesutapimu?

R5: Jei žiūrėčiau kaip rašytoja ir kūrėja, galima įžvelgti cenzūros, nes tai yra ėjimas prieš tai, kaip aš supratau temą ir kaip ją išpildžiau. Bet šiuo atveju ir apskritai žurnalistikoje daug yra nuomonių nesutapimo: kaip matom temą — ar politinis kampas, ar ne, ar verslinis, ar intriga. Kažkas galvoja, kad intrigos reikia, nes turi skaityti. Kitas nenori taip rašyti, nes nemato to, ką mato redaktorius. Tai galima matyti ir taip, ir taip.

I: Ar esi patyrusi momentų, kai teko rinktis tarp to, ką norėjai pasakyti, ir to, kad „ai, gal taip nesakysiu“ — saugiau, adekvačiau kontekstui?

R5: Šiaip man atrodo, kad nesu taip susidūrusi tiesiogiai, kad dėl standartų, įstatymų ar kodeksų turėčiau nerašyti ar nekalbinti.

I: Aš labiau apie žmones ir redakciją: „kolegos nesupras“, „žmonės nesupras“, „gal per drąsu“. Apie tekstą.

R5: Ne, nemanau, kad esu tekste save cenzūravusi. Esu sulaukusi iš redaktorės pastabos, kad „čia jau panašėja į nuomonės tekstą“. Ji pakomentavo, kur gal neutraliau parašyti. Tai buvo mano įsijautimas į kritiko vaidmenį situacijoje. Aš supratau ir sutikau: kai kur perrašiau neutraliau, nevartojau sarkastiškesnių žodžių ar turinčių stipresnę emociją.

I: Ar prisimeni savo emocinę būseną, kai redaktorė kritikavo?

R5: Aš iškart sutikau. Jau iki atiduodant tekstą jaučiau, kad parašiau emociškai įkrautą tekstą, kad gali būti daugiau nuomonės ar kritikos, negu turėtų būti. Kadangi tikiu objektyvumu, man „suzvimbėjo“ dar prieš atiduodant, kad gal perspaudžiau ir tai gali išeiti kaip nuomonės tekstas. Turėjau nuojautą, kad paprašys pašvelninti. Taip ir buvo. Man tai buvo

pasitikrinimas: ar tikrai ir kiti mano, kad perspaudžiau. Patikino, kad tik kai kuriose vietose, ne visame tekste.

Tyrėja: O grįžtant į atvejį, kur nesutikai su redaktoriumi ir paprašei nuimti pavardę — kokia buvo tavo emocinė būseną?

R5: Buvo sukilęs labai didelis pyktis. Aš verkiau. Retai darbe prieinu prie tokių emocijų. Dabar tokių emocijų nebėra, bet tada labai pykau, kad norima iš mano nuomone objektyviai ir nešališkai nupasakotos istorijos padaryti kažką, kas tas tekstas nėra — paimti aštresnį politinį kampą, kur jo nėra.

Labiausiai supykde, nes kartais taip imdami aštresnį politinį kampą, mes patys nepajaučiam, kaip nupasakom istoriją visai kitaip nei ji yra. Čia buvo nesutarimas, kas yra objektyvu istorijoje ir kaip ji turi atrodyti.

Aš net pasakiau: „Aš nenoriu būti neobjektyvi. Tu siūlai tai, kas yra šališka.“ Redaktorius užsiputojo: „Kaip tu gali sakyti, kad aš neobjektyvus?“ Jis priėmė asmeniškai. Bet taip ir buvo — siekta paimti per aštrų politinį kampą.

Aš pasijaučiau beviltiškai, nes kodėl mes turim dėl skaitomumo, dėl kažkokio pakurstymo visuomenėje būtinai rodyti istoriją kampu, kurio aš net nematau. Mane pykdė, kad turim šokinėti pagal kažkokią „dūdelę“ vien dėl to, kad bus įdomiau skaitytojui.

I: Ar tokį jausmą dar turėjai?

R5: Ne, tokio stipraus daugiau nebuvo. Kad visiškai suvaržytų mano mintis ar tai, kaip aš manau, kad istorija turi būti pateikta, — tokių dalykų nebuvo. Nebent stilistika. Praeitoje redakcijoje buvo specifinė tekstų rašymo stilistika: jei rašydavai ne pagal ją, sakinio konstrukcija ne tokia, kaip redaktorius nori, tada jausdavau: „čia ne taip parašei“. Bet tai daugiau kūrybiškumo laužymas — tik tiek.

I: Kaip dabar supranti žurnalisto atsakomybę? Kas ją riboja arba palaiko? Vertikalūs veiksniai — verslai, valstybė, visuomeninis transliuotojas; arba horizontalūs — ideologija?

R5: Kad verslai ar politikai turėtų tokią įtaką žurnalistui, man atrodo, čia jau senas bairis — seni laikai. Verslai, politikai gali paspausti, bandyti sužinoti klausimus prieš interviu, su kuo

kalbinsi, bandyti daryti įtaką. Seniau gal taip buvo, bet dabar aš jaučiuosi, kad man niekas nedaro įtakos.

O ideologija, nuomonė... Jeigu žurnalistas supranta, kad atsakomybė yra pateikti abi puses, nuomonių įvairovę, tada jis supranta, kad jo įsitikinimai negali daryti įtakos tekstams.

Žurnalistas gali turėti nuomonę, bet ji neturėtų atsispindėti tekstuose.

Aš esu kalbinusi politikų ir verslų, su kuriais absoliučiai nesutinku. Politikas priklauso partijai, kurios niekada nepalaikyčiau, pristato idėją, kurios nepalaikyčiau — bet tai nereiškia, kad aš jam neskambinsiu. Kaip tik — aš jam skambinsiu, nes man reikia jo nuomonės. Niekada nebus taip: „nemėgstu, nepritariu, todėl neskambinsiu.“

Žurnalistui atsakomybė — šiek tiek padėti savo nuomonę į šoną ir pateikti kuo įmanoma nešališkiau, objektyviau istoriją, jei tai įmanoma. Aišku, gali būti, kad kita pusė nesutiks kalbėti — tada nieko nepadarysi. Gali pakalbinti vieną pusę ir ekspertą. Bet stengtis atidėti tai, kas gali daryti įtaką — tavo nuomonę, įsitikinimus.

Pavyzdžiui, turėjau vieną įdomiausių pokalbių radijuje su kunigu, nors netikiu Dievu. Bet tai nesustabdo manęs nuo to, kad galiu diskutuoti, kalbinti laidai ir leisti jo nuomonei eiti į eterį.

I: Kaip kolegų redakcijoje priima sudėtingas temas? Ar diskutuojama, kaip apie jas rašyti — rašom tą, nerašom to?

R5: Man atrodo, diskutuojama. Sunkios temos — jų kartais neišvengsi. Bet niekada nebus taip, kad redakcijoje pasakysim: „šitos pusės nepateikiam, nes nesąmonė arba nepritariam.“ Ne. Ta pusė visada bus pateikta, bet labai atsakingai atsirinksime, kas gali kalbėti už tą pusę.

Sakykim, tema: statom naują gamyklą. Yra valstybės indėlis, verslo indėlis, asociacijos. Gali būti dvi ar trys asociacijos. Tada bus pasirinkimas, kuri geriausiai atspindi temą. Jei asociacija visiškai nesigauja arba „ne prie ko“ — tada jos nekalbini, nors techniškai galėtum.

Dėl skiepų: aš tuo metu dar nedirbau, mokiausi. Man tada naiviai atrodė, kad jei rašyčiau tekstą, pakalbinčiau ir „antivakserį“. Nors aš esu mokslo pusėje. Man atrodo, kai kurios žiniasklaidos priemonės bandė pateikti kitą nuomonę — įmanoma pateikti, kokia yra dalies visuomenės nuomonė. Bet tai pavojinga ir slaidu: kaip nenuieiti į propagavimą?

Lygiai tas pats su karu. Kalbant apie Rusijos karą Ukrainoje — Rusijos pozicijos beveik niekada nebus tekstuose, nebent pora sakinių. Mes suprantam, kodėl: yra agresorius ir yra auka. Mes žinom, kodėl Rusija yra agresorius. Bet žmonės, kurie toliau nuo mūsų regiono, gali sakyti, kad mes šališki.

I: Tai tu vis tik sutinki, kad kartais objektyvumą reikia padėti šalia ir rašyti tai, kas atrodo sąžininga?

R5: Nenesakyčiau, kad „padėti šalia“ objektyvumą. Sakau: stengtis pateikti informaciją taip, kad ji nepadarytų didesnės žalos.

Skiepų tema — labai geras pavyzdys. Tu supranti, kad yra mokslo pusė. Jei visi pasiskiepijame, mažiau sirgsime, bus mažiau mirčių. Visa tai pateikti būtina.

Jei rašytum tekstą, gali atliepti, kad yra žmonių, kurie netiki skiepų veiksmingumu, atsisako skiepytis. Tai paminėti nėra žalinga. Bet pateikti taip, kad nebūtų žalinga — kad negalėčiau leisti sau reklamuoti nesiskiepyti.

I: Tai kokios yra tos temos pagal kriterijus, kur tu gali „sužaisti“ su mažiau objektyvumo ir daugiau pasiėmusi savo diskrecijos teisę — bandydama, pagal savo nuovoką ir moralinį jausmą, duoti sau teisę šiek tiek pamoralizuoti? Kokios čia temos? Karai, pandemijos, epidemijos, ekstremalios situacijos? Kaip tu tai apibrėžtum?

R5: Man atrodo, kad tai būtų tokie ekstremumai, kurie iš tikrųjų kelia pavojų. Gal net taip pasakyčiau: tai yra temos, kai mokslškai yra įrodyta, kur yra „teisingiau“ ar ne. Na, sakykim, skiepai. Mokslškai įrodyta: mes išsigydėme labai daug ligų dėl to, kad skiepijamės, ir baigiasi marai, ir panašiai. Bet COVID...

I: Skiepai buvo kiek kitaip — jie buvo visiškai nauji. Ir po to nebuvo taip aiškiai įrodyta, kad jie mums su sergamumu padėjo. Irgi toks įdomus momentas.

R5: Jo, tas tiesa. Ir man atrodo, kad šitoje temoje tikrasis stengimasis laikytis objektyvumo yra pateikti ir tą pusę — kad, kai rašai apie skiepus, ypač 2021-aisiais, kai jie tik atsirado ir pradėjome skiepytis, nereikėtų... nereikėjo tuo metu meluoti. Ir aš manau, kad mažai kas neigtų, bent jau iš tų, su kuriais teko kalbėti, kad tai buvo nepatikrinta ta prasme, kad

nepraėjo 20 metų nuo to, kai skiepas egzistuoja. Nereikia meluoti ir nereikia vengti tų legalių, tikrų klausimų.

Nu, kaip tu sakai: tai yra naujai atsiradęs skiepas. Ar aš galiu juo pasitikėti? Gal aš jo nenoriu pasitikėti, nes jis visiškai naujas darinys, inovacija. Tai yra geri klausimai. Jie nėra blogi. Ir man atrodo, kad vien tai, jog mes jų nevengiame, jau padeda užpildyti tą objektyvumo poreikį.

Man atrodo, buvo sakoma: taip, tai yra neištirtas — ta prasme, neišbandytas ilgą laiką — skiepas, bet išbandytas per trumpą laikotarpį; tai yra naujovė. Bet tai yra geriausia, ką šiuo metu turime. Tai tiesiog — nebijoti kontroversiškų klausimų. Man atrodo, tai irgi dalis, kaip mes, žurnalistai, galime išlikti objektyvūs: klausti ir nepatogių klausimų. Kad tai nėra ištirta.

Nu ir su kitom temom... dabar net neateina į galvą.

I: Kalbant apie žurnalistinį lauką Lietuvoje: nežinau, kiek esi domėjusis išskilesniais žurnalistų etikos pažeidimų atvejais — kai buvo kalbama, kad „per daug pasakė“, „per daug paklausė neetiškai“ ir panašiai. Pateiksiu pavyzdžių: „Atviros Klaipėdos“ atvejis, kai tarsi per daug apie valdininkus pasakė — iš pradžių privataus intereso pusė, bet po to vis tik apskundė. Tokie atvejai.

Kita tema, kurią nagrinėjau darbe: kaip kiti žurnalistai mato naujienų konstravimo modifikaciją dėl tam tikrų dalykų. Vieni kalba apie gilumines priežastis — ideologines, net nesąmoningą savicenzūrą. Kiti kalba apie įtakas, kurias tu šiaip paneigi — tiesioginę komercinę ar valstybinę.

Kalbant apie visuomeninį transliuotoją: aš nebūtinai kalbu tiesiogiai. Aš kalbu apie reklamos davėjus, lošimų reklamas — kažką tokio. Visi tie dalykai gali paveikti žodžio laisvę. Aišku, ją veikia ir Visuomenės informavimo įstatymas, bet čia reikia suprasti adekvatumo ribas ir kas yra nesąžiningumas su savimi.

Tai nuo šito pradedam: kaip tu suvoki savicenzūrą?

I: Žurnalistų savicenzūra. Jeigu aš tavęs prašyčiau apibrėžti — kas yra žurnalistų savicenzūra?

R5: Žurnalisto savicenzūra, mano nuomone, yra... labai sunku apibrėžti. Man atrodo, tai yra tai, ko aš negaliu sau leisti pasakyti. Bet ne iš tos pusės, kad „aš čia jau nieko nebepasakysiu, jei save cenzūruoju“, o iš tos pusės, kad, tarkim, rašau tekstą apie kokią nors kontroversišką temą visuomenėje — LGBT bendruomenę, nacionalistus, bet ką, kas sukelia diskusiją.

Tada savicenzūra veikia tame, kad aš, rašydama tekstą, nepasakau, kurioje esu pusėje. Skaitytojas negali suprasti, kurioj pusėj aš esu. Nesvarbu, kad kažkurioj pusėj aš esu — nuomoniškai, ideologiškai. Žiūrovas, klausytojas, skaitytojas neturėtų suprasti, kurioj pusėj yra žurnalistas.

I: Bet tu kalbi apie teigiamos konotacijos savicenzūrą.

R5: Kažkam tai bus neigiama. Kažkas visada jausis neišgirstas ir nesuprastas.

I: Bet tu objektyvumą dabar vadini savicenzūra? Taip teisingai suprantu?

R5: Iš esmės taip. Bet objektyvumas susidaro iš daugiau dalių — nuomonių pateikimas ir taip toliau. Bet ta savicenzūra, man atrodo, yra būtent tai, kad aš nepasakau, kurioj pusėj esu.

I: Gerai. O neigiamą savicenzūrą būna? Savicenzūra, kildinta iš cenzūros — tokia? Nes pavyzdys: savicenzūra dažniausiai priimama neigiamai — ne „objektyvumo savicenzūra“, o „aš bijau kažką pasakyti, nes mane nuteis, nesupras redakcija“. Tai tu savicenzūrą įvelki taip, kaip dabar sakai, ar gal savicenzūra visokia gali būti?

R5: Aš gal nesusitapatinu su ta kita savicenzūra, kurią tu įvardini — kad tai yra „bijau, ką pagalvos kiti“, „bijau pasisakyti aštriau“, iš baimės. Aš manau, kad niekada nesusidūriau su tuo, kad aš bijau. Aš niekada nebijau. Aš tiesiog laikausi tos natūralios žurnalisto profesinės savicenzūros: aš neparodau, kurioje pusėje esu, kai pateikiu informaciją.

Aš nebijau, kad su manimi „susidoros“ ar kažkas panašaus. Man atrodo, būtų blogai, jei bijočiau. Nes tada... nežinau. Grįžtant prie pavyzdžio: Vitas Lingys nebijojo kalbėti apie mafiją, rašyti ir skleisti informaciją. Galiausiai jį nužudė, bet jis nebijojo.

Tai jei aš bijočiau rašyti tekstą ir pateikti, kad, tarkim, [politiko pavardė] kritikuoja valdančiuosius dėl to ir to, ir turėčiau bijoti, kad kažkas ant manęs supyks ar pateksiu į „juodąjį sąrašą“... Ne, aš nebijau patekti į „juodąjį sąrašą“.

I: Kultūrinės temos. Dabar nekalbam apie tiesioginę politikų įtaką, kalbam apie „cancel“. Jei tau dabar duotų rašyti ne tradicinį aktualijų straipsnį, o komentarą. Kontroversiška tema apie abortus.

R5: Tai sudėtinga vien dėl to, kad dažniausiai žurnalistai tokių dalykų nedaro po savo vardu. Mūsų redakcijoje kartais tai darome, bet darome po redakcijos vardu.

I: Kodėl ir kokias temas?

R5: Temos įvairiausios. Pastarąją rašiau apie švietimą. Tai darome todėl, kad redakcinę nuomonę dažniausiai rašo vienas žmogus — ir tai yra jo darbas. Jis nėra žurnalistas. Jis yra redakcinės nuomonės rašytojas. Jis to nepraktikuoja kaip žurnalistas.

Bet kartais tenka žurnalistams rašyti, kai nuomonė yra apie temą, kuria jie dirbo. Tada, pavyzdžiui, jei aš rašau nuomonę, aš stengiuosi panaudoti argumentus, kuriuos man pateikė kalbinti žmonės. Tai niekada nebus neargumentuota nuomonė, bet vis tiek bus nuomonė.

I: Bet kodėl tada žurnalistai nerašo? Tiesiog priežastys.

R5: Tam, kad apsaugotų žurnalistą nuo bet kokios neigiamos ar teigiamos įtakos. Mano nuomone, žurnalistika yra atskiras dalykas. Man atrodo, tą puikiai parodė, pavyzdžiui, Paulius Gritėnas: nuomonių žurnalistika niekada nebus žurnalistika.

Tą galima praktikuoti, tą galima daryti, aš nesu prieš. Aš tiesiog niekada negalėčiau — man tai būtų ėjimas prieš mano valią. Aš galiu pakritikuoti ir nebijosiu pakritikuoti, bet geriau bus, jei ne aš kritikuosiu, o kritikuos kitas.

I: Vis tik, žinant tuos atvejus Lietuvoje, kuriuos minėjau, ir gal žinant, kad kolegoms teko dėl „per garsiai pasakyto žodžio“ ar per aštrios nuomonės kentėti... ar žinai tokių atvejų?

R5: Ne, man atrodo, kad žurnalistai dažniausiai to ir vengia. Bent jau tie, kurie nedirba „ant savęs“. Nes daugiau gali pasakyti ir pakritikuoti tie, kurie dirba savarankiškai ir nepriklauso konkrečiai redakcijai, neseka redakcijos linijos.

Man atrodo, kad daugiau su tuo yra susidūrę apžvalgininkai ir redaktoriai — tie, kurie viešai kalba, ateina komentuoti įvykių. Jie gali susilaukti neigiamos nuomonės dažniau, bet jie jau

laikomi ekspertais, ir jie eina komentuoti prisiimdami atsakomybę, kad gali sulaukti pasekmių.

I: Vis tik, kaip tu vertini žodžio laisvės būseną Lietuvoje — žiniasklaidos ir žurnalistų žodžio laisvę? Ar yra kažkoks ribojimas, dirbtinis žurnalistų?

R5: Ne, aš manau, kad žurnalistas, kaip minėjau, turi daug nuomonių, žino daug argumentų — tai profesinis dalykas. Bet jeigu tu esi žurnalistas, tu puikiai supranti, kad turi tam tikras profesines ribas. Tos ribos apibrėžtos Visuomenės informavimo įstatyme, Etikos kodekse, paprastame žmogiškume.

Kiek galiu atskleisti apie šaltinį, kiek negaliu. Kiek turėčiau kalbėti tam tikrom temom. Man atrodo, dabar labai daug kas susipynė.

Pavyzdžiui, daug kritikos sulaukia tiriamieji žurnalistai, kurie iš tikrųjų iškasa dalykus, kurie yra visuomenės interesas. Čia dar galėtume dvi valandas diskutuoti, kas yra visuomenės interesas ir kurios temos turi būti iškeltos į paviršių, kurios — ne. Bet man atrodo, žurnalistas supranta, kas yra visuomenės skaudulys ir kas turėtų būti iškelta, nes jis yra visuomenės dalis.

Žodžio laisvė — viskas gerai, visi ją turim. Bet kažkas gali iš mano pasisakymų padaryti išvadą, kad čia „visiška savicenzūra“ ir aš sau nieko neleidžiu. Bet taip yra: aš pasirinkau žurnalistų kelią, nes noriu pateikti informaciją kuo objektyviau, be savo nuomonės. O savo nuomonę pasilikti sau arba aptarti su kolegom.

Aišku, būna skirtingų atvejų. Mes kalbėjome apie teisingumą: kas teisinga, kas neteisinga. Kai kažkas „cancelinamas“, linčiuojamas, skriaudžiamas. Dar yra toks dalykas — gal dėstytojai mane baustų, jei klystu — bet žurnalistas visada yra silpnesnėje pusėje. Tai neobjektyvu, bet tuo pačiu užstoti silpnesnį, parodyti silpnesnių problemas, kai stipresni piktnaudžiauja — tai irgi tam tikra tiesos ir teisybės paieška. Ir tai, man atrodo, į žurnalistų pareigas įrašyta.

Aš negaliu linčiuoti kolegų, kurie pasisako ir turi nuomonę, ją viešai išsako. Viskas gerai tol, kol tau leidžia dirbti ir būti žurnalistu — kol tu nepereini į visišką apžvalgininko poziciją. Tada būk nors ir viso pasaulio apžvalgininkas, bet tu nebebūsi žurnalistas.

R6 – televizijos aktualijų žurnalistas

Tyrėja: Kaip susidomėjote žurnalistika ir kada? Ar buvo momentų, kurie jus pastūmėjo šiuo keliu?

Respondentas (R6): Kadangi aš nebaigiau žurnalistikos, studijavau politikos mokslus ir tuo pačiu metu universitete dirbau kitus darbus, kurie buvo susiję su medijomis: filmavau, montavau. Pradėjau dirbti prie turinio kūrimo ir, bėgant laikui, ėgavau pakankamai patirties. Pradėjau rašyti. Ir realiai, mokydamasis politikos mokslų, gavosi taip, kad ėgijau nemažai ėgūdžių, kurie reikalingi žurnalistiniam darbui. Pabaigęs studijas nusprendžiau, kad reikia bandyti sėkmę būtent žurnalisto profesijoje. Ir tikslingai to siekiu.

Tyrėja: Kalbant apie motyvą, išgirdau tokį dalyką, kad teigiate: tiesiog dirbote. Turbūt natūraliai – jeigu dirbote, tai tas ir traukia. Atrodė, čia toks jūsų dalykas, ar ne?

R6: Taip. Man mano darbas labai patinka. Tai, ką reikia daryti žurnalistui – visos užduotys – man yra smagios. Dėl to aš labai ilgai negalvojau apie kažkokius kitus variantus ir net nesvarsčiau labai didelių alternatyvių karjeros kelių. Nusprendžiau bandyti žurnalistiką.

Tyrėja: Kalbant apie tą smagumą. Girdžiu tai ir galbūt su laiku kinta – smagumas, įdomumas, kažkokia natūrali trauka. Bet kalbant apie pagrindinį, galbūt vertybinį aspektą: kodėl žurnalistas pasirenka šį kelią? Sąžiningumo troškimas, tiesos noras?

R6: Aš jums labai paprastai pasakysiu – tiesiog darbas džiugina. Vienas mano kolega turi tokį pasakymą: „Svarbu, kad džiugintų darbas, kad tau patiktų.“ Ir man patinka paprasti dalykai, susiję su šita profesija: didelė dinamika darbe, skirtingos temos, skirtingi pašnekovai. Man tas platus užduočių spektras padeda – nežinau, kaip čia reikėtų pasakyti – tau nenusibosta tiesiog dirbti. Ir dėl to viskas gerai.

Tyrėja: Ar yra kažkokių vertybinių momentų, kurie vėliau atsirado? Jau susijusių su tiesa? Kartais su džiugesiu.

R6: Kas liečia kitas vertybes – čia labiau bendražmogiškos vertybės. Visur tiesa yra svarbi. Ne tik darbe. Jeigu tiesiog viskas sutapo, tai buvo natūralus sutapimas.

Tyrėja: Kokie jūsų pirmieji prisiminimai apie rašymą ar informacijos rinkimą?

R6: Pirmieji prisiminimai... Mano pirmieji darbai jau pabaigus studijas – reikėjo skaityti žinias radijo eterioje. Turėjau trumpus tekstus pasirašyti. Reikėjo po truputį pradėti daryti siužetus žinioms. Pradžioje tas rašymas gal ne toks sklandus buvo, koks galėtų būti, bet bėgant laikui patirties daugėjo ir rašymo stiliaus kokybė tik gerėjo.

Tyrėja: Kaip formavosi jūsų požiūris į žurnalistų darbą per laiką? Ar jis pasikeitė nuo pirmųjų metų?

R6: Natūralu: kai pradedi dirbti tą darbą realybėje, stereotipai labai greit pasikeičia ir suprantį, yra tas terminas „know-how“ – suprantį, kaip konkrečiai tos užduotys atliekamos. Tada suprantį, kad nėra viskas taip paprasta: reikia daug darbo įdėti, parašyti gerą tekstą užtrunka laiko. Paaiškėja žaidimo taisyklės.

Tyrėja: Ar buvo žmonių ar redakcijų, kurios turėjo didesnę įtaką jūsų mąstysenai apie žurnalistiką? Gali būti įkvėpėjai, žurnalistikos „rykliai“, grandai.

R6: Taip, buvo. Man visą laiką patiko tokie grandai kaip [žinomas žurnalistas]. Nuo pat vaikystės labai mielai žiūrėdavau išplėstinius interviu per televiziją, žiūrėjau rinkimų laidas. Yra žmonių Lietuvoje, kurie niekada tokių laidų nežiūri, o aš būdamas paauglys ar studentas jau tada tą turinį mėgau. Tai – būtent tie, kas tą turinį kūrė.

Tyrėja: Jeigu giliau: kodėl šitie dalykai traukė? Kas konkrečiai patiko, kai žiūrėdavote tokį turinį?

R6: Tiesiog įdomu. Politika man įdomi – ne veltui rinkaus politikos mokslus. Man įdomūs santykiai tarp politinių oponentų, tarp kolegų, visa ta „virtuvė“. Ne visiems patinka tokie dalykai, bet man asmeniškai toks turinys tiesiog įdomus.

Tyrėja: Įdomus, bet kur „spiria“ tas įdomumas? Kaip pramoginis – kaip filmą žiūrėti? Ar kitaip?

R6: Manau, daug kas susideda. Tema turi būti įdomiai papasakota. Pirmas dalykas – noras sužinoti daugiau: jeigu nori daugiau sužinoti apie politinius užkulius, tau įdomu žiūrėti išplėstinį interviu, kur diskutuojama apie naują valdančiąją daugumą. Antras dalykas – stebėti

„storytellingą“, kaip vystosi politinės istorijos. Kaip filme: visur yra kažkokia istorijos linija. Tai irgi įdomu.

Tyrėja: Kiek metų dirbate žurnalistikoje?

R6: Dirbu nuo [metai anonimizuoti], tai... gaunasi, jeigu skaičiuoju, apie dešimt metų.

Tyrėja: Kaip atrodo jūsų įprasta darbo diena ar savaitė? Kokie sprendimai svarbiausi redaguojant ar rengiant medžiagą?

R6: Reporterio darbo diena dažniausiai panaši: ateinam į darbą, turim susirinkimą, dalinamės temomis, išsiplanuojam, tada dirbam su tom temom. Tariamės su pašnekovais, bandom rinkti informaciją, nufilmuoti interviu. Padarai interviu – grįžti į ofisą, medžiagą apdoroji, rašai tekstą, eini į montażą, sumontuoji siužetą ir turi produktą.

Tyrėja: O kokie sprendimai svarbiausi redaguojant ar renkant medžiagą?

R6: Daug kas svarbu. Yra labai svarbūs paprasti dalykai: reikia turėti gerą laiko nuovoką – per trumpą laiką sutarti nemažą kiekį interviu ir viską suplanuoti taip, kad visur suspėtum. Reikia su kolegomis gerai susitarti, kad grafikai susiderintų, nes ištekliai riboti. Svarbu turėti gramatikos suvokimą, rašyti tvarkingai, stilistiškai ir gramatiškai tvarkingai. Reikia mokėti užduoti klausimus, mokėti klausytis, mokėti išgauti informaciją, kai pašnekovas gal nėra nusiteikęs tavo atžvilgiu. Gerai turėti talentą iš žmogaus ištraukti tai, ko jis gal nenori atsakyti, bet tai svarbu temai.

Tyrėja: Ar yra tekę svarstyti, kaip jūsų tekstą gali interpretuoti redakcija, skaitytojas? Kalbu apie ribiškesnius momentus – vertybinės, kontroversiškesnės temos: politinės pozicijos, kultūriniai karai. Ar yra buvę dilemų?

R6: Reikia pabrėžti, kad kiekvienas žurnalistas turi asmeninę nuomonę – tai normalu. Bet kai dirbi reporteriu, stengiesi surinkti skirtingas nuomones, jas pateikti. Sprendimą ar išvadas turi daryti pats žiūrovas. Nebent yra temos, kurios padiktuotos, tarkim, teisėsaugos ar teismo sprendimo: teismas nusprendė, kad... Tu vis tiek pakalbini ir tą, kuris pralaimėjo, jis sakys: „Ne, mano nuomone, aš buvau teisus“, bet tu vis tiek surenki skirtingas nuomones. Savo gilių nuomonių perteikti siužete nereikėtų. Nebent yra bendros tiesos, kur dauguma sutaria –

pavyzdžiui, kad kenkti žmogui, fiziškai sukelti skausmą yra blogai. Čia bendražmogiškas dalykas.

Tyrėja: Bet būna klausimų, kur ta „bendražmogiška tiesa“ ne tokia akivaizdi tam tikram visuomenės segmentui.

R6: Galima imti aštriausius klausimus – pavyzdžiui, abortą. Šita tema skaldo visą pasaulį. Tokiais atvejais yra dvi kraštutinės nuomonės, abi turi argumentų. Tu jas sudedi ir privalai pateikti. Negali darydamas siužetą visiškai nepaminėti kitos pusės. Jei minėsi tik vieną pusę, siužetas gausis su politiniu atspalviu.

Tyrėja: O jeigu imam situacijas, kur neužtenka „viena–kita pusė“. Pavyzdžiui, riaušės prie Seimo. Kaip tuomet su diskrecija: kam duoti daugiau eterio, kam mažiau?

R6: Kartais stengiamasi rodyti tai, kas įdomiausia ir svarbiausia. Jeigu darai siužetą apie riaušes – aš pats ten buvau – natūralu, kad sukrečiantys įvykiai, policijos pasirodymas, minios išvaikymas – kertiniai momentai. Dažnai net nereikia specialiai ilgai galvoti, kaip konstruoti: sudedi tai, kas svarbiausia ir kaip viskas vystėsi. O kam duodi eterį – pagal tai, kokie įvykiai vyksta. Jeigu šturmuoja – šturmuoja, tai paminėsi. Jeigu meta akmenį į pareigūną – tai irgi paminėsi. Pagal svarbias detales ir atsirenki.

Tyrėja: Ar yra buvę, kad svarstytum: kaip interpretuos žmonės, redakcija? Abejonės, vidinis dialogas: ar verta kažką rašyti?

R6: Aš daug dilemų neturiu, nes stengiuosi iš karto matyti ir „už“, ir „prieš“ – visas pozicijas, visas galimas nuomones. Ir tuo vadovaujuosi rašydamas. Pas mane tekstai dažniausiai būna pasverti. Aš sakau: „Negali rašyti nei juodo, nei balto teksto. Tekstas turi būti pilkas.“ Tiesa dažniausiai kažkur per vidurį. Taip ir stengiuosi rašyti.

Tyrėja: Bet ar būna, kad pastebimai „krypsta“ į vieną pusę?

R6: Būna, kai vienos pusės daugiau dėl aplinkybių. Pavyzdžiui, politikas viešai kaltinamas: jis vienas, o kaltinančių dešimt. Siužetas trunka, tarkim, penkias minutes – ir natūraliai gaunasi „disbalansas“, nes vienoje pusėje yra daugiau nuomonės reiškėjų. Tada stengiesi to

vieno žmogaus dėti daugiau, bet vis tiek gali gautis, kad per vieną siužetą daugiau parodoma tos pusės, kur daugiau žmonių. Tai priklauso nuo aplinkybių.

Tyrėja: Ar esate matę pavyzdžių, kai kolegės daro kitaip – labiau juodai baltai?

R6: Taip, esu matęs. Kai žmogus prijaucia vienai ar kitai politinei jėgai, turi labiau dešinę ar labiau kairę filosofiją, tai tekstuose kartais matosi. Redaktorius turėtų atkreipti dėmesį, jeigu tu, net nenorėdamas, gal pasąmoningai nukrypai. Būna atvejų, kai tai kartojasi. Jeigu žmogus vienoje temoje daug dirba, gali nepajausti, kaip nuėjo į vieną pusę. Esu žmonėms sakęs: siužetas gražus, vaizdai gerai iliustruoja situaciją, bet arba vieno asmens per daug, arba matai, kad abiejose stovyklose yra daug pašnekovų, bet labiau iškalbinta tik viena nuomonė. Dauguma patyrusių žurnalistų daro gerai, bet jaunesniems kartais būdinga „krašutinė nuomonė“. Kartais jautresniais klausimais gali atsirasti disbalansas.

Tyrėja: Iš jūsų kalbos suprantu, kad jūs linkę į kuo neutralesnį, kiek įmanoma arčiau teorinio objektyvumo modelį: kuo daugiau vienos ir kitos pusės, kuo mažiau pozicijos. Bet yra kita mokykla: objektyvumas nėra svarbiausia, svarbiausia sąžiningumas, o žurnalistas kaip arbitras turi diskreciją.

R6: Pateiksiu pavyzdį. Grįžtant prie riaušių: jeigu atrodo kaip antis ir skrenda kaip antis – tai bus antis. Yra žmonių, kurie daro „live’us“, kuria turinį ir sako, kad riaušės yra gerai, kad reikia revoliucijos prie Seimo. Yra ir registruotų žiniasklaidos priemonių, kurios taip sako. Tada atsiranda žurnalisto sąžinė: turi įvardinti, kad riaušės nėra gerai, kad mesti akmenį į pareigūną nėra gerai. Kai atsiranda tokių, kurie kėsinaisi į tam tikras vertybes, tada žurnalistas turi teisę įvardinti. Čia ir atsiranda tas arbitražas.

Tyrėja: Bet jūs čia aiškiai sakote, kad turite diskrecijos teisę teisti, įvardinate juos kaip „antivalstybinius“. Prieš tai kalbėjote apie tiesos reliatyvumą, o dabar – kad kartais tiesa būna juodai balta.

R6: Noriu daugiau pavyzdžių pateikti. Lygiai taip pat yra su teiginiu, kad Žemė yra plokščia. Yra žmonių, kurie įsitikinę, kad ji plokščia. Ir tu žinai, kad mokslo duomenimis įrodyta, jog ji apvali. Tai tu irgi „arbitruoji“: sakai elementarią tiesą.

Tyrėja: Mokslas įneša aiškumo. Bet yra daug temų, kur mokslas „kairys ir dešinys“ – sociologinės temos: abortai, partnerystė, kur vieni mokslininkai sako vienaip, kiti kitaip. Kaip tada būti?

R6: Kiekvieną temą reikia konkrečiai analizuoti. Bendro atsakymo čia nėra – reikia aiškaus pavyzdžio.

Tyrėja: Gera, eikime prie pavyzdžių. COVID buvo epidemija – kitokia situacija, kur pasislenka vertybės. COVID tema: galimybių pasai, skiepai. Buvo didžiulė poliarizacija. Kaip jūs tą atsimenate žiniasklaidos prasme – savo redakcijos, kolegų?

R6: COVID atvejis buvo ypatingas tuo, kad nebuvo „know-how“. Visi mokėsi proceso metu, kaip spręsti krizę. Pradžioje buvo neteisingų rekomendacijų: kaip dėvėti kaukę, kada dėvėti, kokią dėvėti. Daug kas buvo iš nežinojimo, nes niekas nežinojo, kaip su tuo tvarkytis. Visi mokėsi. Buvo publikacijų, kur rekomenduota taip, kad realiai neturėjo efektyvumo, bet buvo ir gerų dalykų. Bėgant laikui susiformavo „know-how“, atsirado aiškesnės taisyklės, kada respiratorius reikalingas, kada užtenka medicininės kaukės. Kai taisyklės tapo aiškesnės, visiems buvo paprasčiau.

Kalbant apie skiepus: aš pilnai tikiu, kad žmogus turi teisę su savo kūnu daryti, ką nori. Skiepytis ar nesiskiepyti – okei. Bet kartais asmeninės teisės pradeda kenkti kitiems žmonėms. Pavyzdžiui, kai tik atsirado COVID, nebuvo bandos imuniteto. Buvo akcentuojama, kad saugom pažeidžiamiausias grupes – pavyzdžiui, senjorus. Taip, žmogus turi teisę į laisvę, bet tada turi suprasti ir ribojimus per prizmę, kad tuo metu buvo grupių, kurioms gali pakenkti. Jeigu hipotetiškai niekas nebūtų pasiskiepijęs, būtume turėję didesnę mirtingumą senjorų kategorijoje. Dabar situacija kita: yra bandos imunitetas, COVID kaip eilinė liga keliauja. Bet tada, kai nebuvo imuniteto, buvo pavojinga. Iš čia atsirado daug kontroversijų: kada skiepytis, kada nesiskiepyti, ar privalai, ar galimybių pasą naudoti. Vis tiek laisvė apribojama. Ir jeigu žiūrime per tokią prizmę, tai įstatymuose irgi yra, tarkim, „neviršyk greičio“ – nes tai susiję su visuomenės saugumu, ne tik su tavo interesu.

Tyrėja: Bet „neviršyk greičio“ skiriasi nuo galimybių pasų tuo, kad čia yra imperatyvas. Skiepas – dalykas, kurį leidi į kūną, atsiranda bioetika, laisvo žmogaus „pažeidimas“, kaip

sako viena grupė. Kalbant apie poliarizaciją ir tiesos konstravimą: ar nebuvo per daug tokio pateikimo, kuris ne visai atspindi viską?

R6: Buvo daug klaidų padaryta iš nežinojimo. Niekas nežinojo, kaip gyventi su pasauline pandemija. Kai pandemija praėjo beveik metai, atsirado aiškesnės normos. Buvo žmonių, kurie sakė, kad reikia nesiskiepyti, ir kartais tiesiai šviesiai sakydavo: „Man neįdomu, kad numirs kažkas šalia, kad aš užkrėsiu.“ Bet aš vis tiek tikiu, kad kai gyveni visuomenėje, negali savo asmeninio intereso kelti aukščiau visų kitų, nes gali pakenkti kitam žmogui. O kadangi kenkti yra bendražmogiškai blogai, tu negali kai kuriais atvejais kelti absoliučios laisvės virš to, kad gali praktiškai nužudyti užkrėsdamas.

Tyrėja: Grįžkime prie žiniasklaidos klaidų. Kokios būtent klaidos iš žiniasklaidos pusės buvo padarytos?

R6: Daugiausia klaidų pradžioje buvo dėl apsaugos priemonių: netinkamas jų taikymas ir naudojimas netinkamomis aplinkybėmis. Nebuvo precedento. Ne visi padarė pakankamą analizę rašydami tekstus apie respiratorius, kaukes, atstumus, saviizoliaciją. Buvo daug netikslumų, netiksliai aprašyti dalykai. Kaukės – tobulas pavyzdys: kad gerai parašytum, kaip reikia dėvėti, reikia net gamintojo instrukciją perskaityti. Buvo suplakta į vieną: respiratoriai, medicininės kaukės; nepaaiškinta, kokių atveju kas reikalinga. Žmogus galėjo pasimesti: ar kaukė tinka, ar reikia respiratoriaus, ar reikia vožtuvo, ar reikia FFP3, ar užtenka paprastesnio, ar kiniškas respiratorius gerai, ar ne. Nebuvo vienareikšmiškų atsakymų: galėjai rasti penkias publikacijas ir penkias skirtingas nuomones. Vėliau taisyklės „nusistovėjo“, bet pradžioje tokių pavyzdžių buvo daug.

Tyrėja: Jūs apibūdinote tikslumo ir „checking“ problemą. Bet kalbant apie vertybiškumą: galimybių pasai, skiepai, žmogaus laisvė. Kaip jūs pateikdavote informaciją? Kuo vadovavotės? Kada buvo daugiausia abejonių? Ar reikėjo tikslintis su redakcija, ar gaudavote nurodymus?

R6: Aš priminsiu: manau, kad žurnalistas turi misiją informuoti, tiksliai rašyti, nerašyti to, ko nežinau. Mano darbo kultūra man neleidžia nukrypti. Aš nerašau to, ko nežinau. Rašai tai, kuo esi užtikrintas, pasitikrinęs informaciją. COVID temoje – medicininėje – abejonės buvo pradžioje, kai gauni iš specialistų su išsilavinimu ir patirtimi skirtingą informaciją: vienas

sako, kad šitoj situacijoje tinka, kitas – kad netinka. Vieni mokslininkai sakė: nereikia taip griežtai kontroliuoti, reikia leisti virusui kurti bandos imunitetą. Kiti sakė: reikia griežtai uždaryti, kad pažeidžiamos grupės būtų apsaugotos. Dvi skirtingos politikos. Ir tu turi du pašnekovus, kurių nuomonės kertasi net medicininiuose dalykuose. Tada tu aiškiai atskiri: vienas siūlo taip, kitas taip, bet bendro universalaus vertinimo dar nėra. Taip ir rašai: vienas galvoja taip, kitas taip, o bendro vertinimo dar nėra. Ir visur, kur dilemos kilo, taip ir stengiesi rašyti.

Tyrėja: Duokite pavyzdžių iš kitų kontroversiškesnių temų – be COVID. Ar esate patyrę momentų, kai teko apsispręsti, sudvejoti: ką norėjote pasakyti ir kas priimtina, saugu, adekvatu kontekstui? Gal švelniau, kitais žodžiais? Ar apskritai nesakyti?

R6: Taip, čia labiau būdvardžių ir prieveiksmių situacija: kai stengiesi sustiprinti efektą, pabrėžti. Yra buvę abejonių. Parašai sakinį, kuris labai tiesmukas, ir suabejoji: ar formulė gali kažką įžeisti?

Tyrėja: O jeigu pagalvotumėte – gal prisimintumėte?

R6: Dabar staigiai konkretaus pavyzdžio neištraukiu. Bet būna, kad trečią kartą skaitant tekstą pamatai: gal pasakymas, palyginimas, metafora, prieveiksmis ar būdvardis gali įžeisti kažkokią žmonių grupę. Dažniausiai nenori niekam pakenkti, nenori be tikslo nužeminti žmonių grupės ar suteikti neigiamų emocijų, ypač jeigu tai nėra pagrindinis siužeto objektas. Tada pagalvoji: gal reikia rinktis kitus žodžius, kad nebūtų nereikalingų neigiamų emocijų. Kartais palyginimas ar metafora gali būti net netiesiogiai susiję su tema, bet gali pakenkti, įžeisti netyčia. Tada stengiesi kitaip parašyti.

Tyrėja: Taip. Mes baigėme ties kontroversiškais temomis. Mhm. Gerai, dabar kalbant apie savirefleksiją ir „vidų“. Tu šneki šiek tiek kitaip nei kiti, nes labai akcentuoji neutralumą. Aš truputį pergrupuosiu klausimus. Imkime atskiras temas, kurios yra kontroversiškiausios. Tu dabar darei partnerystę, žinau.

Respondentas (R6): Ne, aš partnerystės mažai esu daręs.

Tyrėja: Konstitucinis Teismas.

R6: Esu daręs, bet negaliu sakyti, kad labai daug dariau.

Tyrėja: Gerai. Ar dar išskirtum temų, kuriose buvo dilemų, vidinių, jautėsi įtampa? Galim kalbėti ir apie politiką prie sienos, kai stovi ir užduodi nefainą klausimą; gal dėl kolegų; ar apie jaunystę...

R6: Paduosiu kontroversinį klausimą: ką daryti su **[nelegaliais migrantais]**. Čia yra žiauriai geras pavyzdys. Nes jeigu yra migrantas, iš tikrųjų bėgantis nuo karo – ne ekonominis migrantas – ir toje valstybėje, iš kurios jis bėga, vyksta diskriminacija, karas, išnaudojimas, „displacement“ – tos bėdos realios, ir jie yra tikri pabėgėliai, ne dirbtinai sukurta problema. Tada taip – tu juos turi įsileisti, bendražmogiškai tai suprantama.

Bet jeigu kažkurios valstybės režimas specialiai organizuoja skrydžius iš Afrikos valstybių, prisiveža migrantų tam, kad apkrautų kaimynę bėdomis, ir pareigūnai tų valstybių moko, kur geriau kirsti sieną, kurioje vietoje nusikirsti tvorą – čia jau du skirtingi dalykai. Ir paradoksas toks: bendrojoje teisėje, kuri apibūdina, kaip reikia su pabėgėliais elgtis, nebuvo įrašyta (ir man atrodo, dar nėra aiškiai įrašyta), kaip elgtis su tais pabėgėliais, kurie yra dirbtinai sukonstruota problema. Tai yra specialiai sumodeliuota.

Lietuva gauna neigiamo dėmesio dėl to, kad išskyrė išskirtinį atvejį, kai pabėgėlis tampa tarsi „ginklu“. Ir Lietuva, aš sakyčiau, pakankamai drąsiai jį nepriėmė. Tai kontroversiška. Kitos valstybės irgi buvo tokių, kurios neįsileido. Tada Vakarų valstybių kai kuriems žurnalistams, gyvenantiems toliau, sunku suvokti, kad procesai vyksta kitaip nei aprašyta bendrose sutartyse. Ir čia atsiranda vidinės dilemos: kaip tą tekstą konstruoti? Kaip nedeinformuoti žmonių, pateikti aiškias aplinkybes, kodėl šis atvejis yra išimtis, o ne bendras variantas.

R6: Dilemos atsiranda, kai atsiranda naujas precedentas – kažkas naujo procese, kuris anksčiau buvo kitaip suvokiamas. Tada ir atsiranda dilemos: kaip tiksliai pateikti temą, nedeinformuojant.

Tyrėja: Tokiais momentais, kai klausimų daugiau nei įprastai ir viskas nevienareikšmiška – dažniausiai, kai beprecedentis atvejis. Kaip jaučiatės tokiais momentais?

R6: Be precedento atvejais pirmas dalykas – labai tikrinti informaciją. Kartais vienas šaltinis, kur galvoji, kad geras, gali būti visiškai netikslus – ne piktybiškai, o iš nežinojimo. Turi turėti didelę nuomonių įvairovę. Stengtis tarp kompetentingų pašnekovų, išsilavinusių, žinančių, surasti bendras pozicijas. O jeigu nuomonės labai išsiskiria – pabrėžti, kad bendros tiesos nėra, yra skirtingos nuomonės.

Tokiais beprecedentiais atvejais rašai ilgiau ir daugiau laiko skiri turinio analizei. Stengiesi viską daryti itin atsakingai. Bendras tiesas, vertybes – jas suvoki ir jomis gyveni, ir rašai. O beprecedentis atvejis reikalauja daugiau pastangų.

O dėl emocinio... Man sunku paradigmą apibrėžti, bet svarbu, nes tavo darbas akcentuojasi į savirefleksiją ir emocijas. Aš esu toks žmogus, kad man atrodo: tekstas turi būti įdomus, kad žmogui būtų įdomu jį skaityti. Istoriją turi pateikti įdomiai, kad žmogus ją apskritai perskaitytų ir kažką sužinotų. Ne visą laiką manau, kad emocinis užtaisas yra gerai. Dažnai, pasakodamas istoriją, nori sukelti emociją, kad tema žmogui būtų įdomesnė, bet kartais emocijos nereikalingos. Priklauso nuo temos. Vienose temose emociingumas gali ir žalos padaryti.

Tyrėja: Aš ne apie tai, kaip emociingumas veikia tekstą, o ką jauti viduj. Kada būna sunku, kada nebūna?

R6: Man viduj sunku dažniausiai nebūna, nes prie temų einu pagal tai, kaip dirbu. Turiu tokį braižą, kuris nesukelia didelio emocinio krūvio.

Emocinis krūvis tikrai būna, kai dirbi su tragedijomis: didžiulė avarija, žuvę žmonės. Natūralu – užuojauta tiems žmonėms, kurie kentėjo. Būna, kad žmogus ką tik po tragedijos tau pasakoja, ir tai labai jautru – reikia labai atsargiai, atsakingai su tokiais žmonėmis kalbėtis. Tada emocinis krūvis būna – tema jį padiktuoja.

Bet yra ir pozityvios emocijos: temos apie krepšinio čempionatą, kai Lietuva kažką laimėjo. Ne visos emocijos blogos. Arba kai, nežinau, suradom **[istorinis dokumentas]** – toks pasididžiavimo jausmas. Visokių emocijų būna. Aš nesu robotas.

Tyrėja: Bet tos emocijos – neigiamos ar teigiamos – kažkiek veikia ir tiesos pateikimą. Pavyzdžiui: matau nesąžiningą situaciją, senelė nuskriausta institucijos, ir aš gal griežčiau parašysiu iš emocijų, bet nemanau, kad tai neteisinga.

R6: Tokiu atveju – žmogus prieš valstybę, valdininkas kažką blogai padarė ir žmogus nuskriaustas – taip, jausti emociją, kad žmogus nėra kaltas. Bet būna situacijų, kur žmogui atrodo, kad jis nekaltas, nors kai pasikalbi su visais šaltiniais, išlenda aplinkybės, kurių jis nepasakė ar kažką nusiūpė. Dėl to ir dirbam savo darbą.

Kartais gali gauti klaidingą pirmą žinutę. Ji emociškai pastumia: iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad žmogus nuskriaustas, ir tu jam bendražmogiškai jausti. Bet po to išlenda aplinkybės, kurios viską keičia. Tada pamatai kabliukus, į kuriuos reikia atkreipti dėmesį. Jei jau parašei su stipriu emociniu užtaisu ir po to staiga paaiškėja, kad situacija kitokia – tada gailėsies, kad per emociškai parašei.

Tyrėja: Etiketės. Ar būna atvejų, kai galima jas naudoti, ar „no go“?

R6: Tikrai būna. Tarkim, recidyvistas – žmogus, kuris daugybę kartų pakartotinai pažeidžia. Jei įrodyta, kad jis sistemingai taip elgiasi, tai yra faktai, tendencingas elgesys, norma – tada taip, gali etiketę klijuoti.

Tyrėja: Bet tu pasakei jurisprudencinį terminą. O kiti terminai: „rusų fašistai“, „maskoliai“, „rusų išgamos“, „leftistai“...

R6: Aš tokių stengiuosi nenaudoti, nes dalis tų žodžių ne tik apibūdina grupę, bet ir turi neigiamą atspalvį. Tu gali pasakyti mandagiai: yra žmonės, kurių pažiūros labiau kairiosios. O „leftistai“ – vienas žodis turi įžeidžiamą prasmę. Ir kai vyksta bylos dėl įžeidimo, dažnai žiūrima, ar žmogus tą žodį vartojo su intencija įžeisti: „tu va toks“. Jei žodis įgauna įžeidžiantį atspalvį, tokių žodžių reikia vengti.

Tyrėja: O reversas: ar nepastebi, kad kartais iš žurnalistų reikalaujama politiškai korektiškesnių terminų – daiktus vadinti švelniau?

R6: Žiniasklaida – reikli. Bet šiaip redaktoriai nori, kad skaitytų turinį, būtų peržiūros, „klikų“. Jeigu tekstas su skambiais būdvardžiais, prieveiksmais, metaforomis, retai kas ims jį

„nunerfinti“ (taip pasakyčiau) ir padaryti politiškai korektiškesnį, nes žino, kad tekstas skaitysis ne taip įdomiai.

Šita bėda visose žiniasklaidos priemonėse. Jeigu visi būtume absoliučiai „politikorektiški“, neturėtume „clickbaito“ problemos. Antraštės būtų aiškos, trumpos, bet ant jų mažiau spautų. Čia atsiranda verslo interesai, nes už dyką žurnalistas nedirba.

Tyrėja: Bet „čigonas / romas“, „gėjus / homoseksualas“ – ar čia tik clickbait?

R6: Ne, čia ne visur. Grįžtant prie žodžių: jeigu žodis tapęs įžeidimu – jo reikia vengti. Būna, kad žodis ilgus metus vartojamas ir po to įgyja neigiamą reikšmę.

Pavyzdžiui, mažai kas žino, kad žodis **[etnonimas]** kai kam yra įžeidžiantis. Ir „čigonas / romas“ – Lietuvoje „čigonas“ turi neigiamą prasmę dėl konteksto, nes ilgus metus buvo **[vietovė / reiškiny]**, apie kurį visi žinojo, kad vyksta daug nelegalios veiklos. Todėl žodis natūraliai, ypač aplink **[miestas]**, įgyja neigiamą prasmę. Tai gal geriau sakyti „romas“.

R6: Esmė tokia: byloje dėl įžeidimo žiūrima, ar tai buvo naudojama su tikslu įžeisti, pakenkti. Niekada neturi rašyti tokių žodžių, kurių tikslas yra įžeisti. Čia yra ta linija. Kai jos laikais, pradėdi atskirti, kuriais atvejais žodžiai piktybiškai gali turėti įžeidžiantį atspalvį, o kuriais – ne.

Tyrėja: Kaip jūsų pastebėjimu kolegų redakcijoje priima sudėtingas temas? Ar diskutuojama, kaip apie jas rašyti?

R6: Priklauso nuo žurnalisto patirties. Jei patyręs žurnalistas dirba aiškiose temose, pavyzdžiui, ekonomikoje, ir jo braižas visiems tinka, bus mažiau diskusijų. Bet jei tema sunkesnė – ją sunkiau atvaizduoti ekrane, atsiranda papildomų iššūkių – natūralu, kad bus daugiau diskusijų.

Tyrėja: Ar pastebėjote atvejų, kai kolega nutaria temą perkreipti kitu lenkimu dėl išorinių ar vidinių svarstymų?

R6: Yra skirtumas: rašyti temą ir kalbėti apie ją prie kavos. Visi turim nuomones. Redakcijoje yra žmonių, kurie dirba dešimt metų, pažįstami – natūralu, kad vienas ar kitas

turi asmeninę nuomonę. Bet kai imi interviu, tu jau kaip su draugu nesišneki – turi atskirti tuos dalykus.

Vis tiek būna atvejų, kai žmogus, gal ne specialiai, bet turi savo nuomonę ir ją garsiai mėgsta reikšti. Gal kartais specialiai siekia paveikti, gal kai kurie siekia – bet tu neįlįsi į žmogaus vidų, nežinai tikslų.

Tyrėja: Kaip tai vyksta? Duok konkretesnę pavyzdį.

R6: Reikėtų labai skaldančios temos. Tarkim...

Tyrėja: Atsimeni [konkretus atvejis / pavardė anonimizuota]?

R6: Ne, visiškai ne šita tema.

Tyrėja: O tada – „Tušti narvai“, protestas, redakcijos klimatas... Nupasakok.

R6: Yra organizacija „**Tušti narvai**“, kuri sistemingai bando ginti, puoselėti gyvūnų teises. Jie kvestionuoja senąsias verslo praktikas, kurios daug metų buvo priimtos.

Žmonėms, kurie vyresni, užaugę kitam socioekonominiame kontekste, gali būti viena nuomonė, gali būti kita. Ir kartais įdomu padiskutuoti: kaip požiūris keičiasi. Būna, kad prie stalo daug temų aptariama. Jei tu gavai temą daryti apie „Tušti narvai“ veiklą, tu girdi aplinkui daug diskusijų. Manęs tai nepaveiks, bet yra žmonių, kuriuos paveiks. Ypač jei kolega tau autoritetas.

Aš esu pakankamai atsparus, nes nėra daug kolegų mūsų žinių skyriuje, kurie dirbtų už mane ilgiau. Bet jaunas žurnalistas, ką tik atėjęs, manau, gali būti paveiktas tų diskusijų prie kavos.

Tyrėja: Bet gal žinai, kad jau taip buvo – koregavo, perrašinėjo?

R6: Tikriausiai buvo, bet aš niekada neužgaudžiau galutinio rezultato. Girdžiu, kad kartais yra diskusijos. Yra kolegų, kurie su redaktorių pastabomis nesutinka, ginčijasi, kovoja dėl to, kad nebūtų nueita į vieną ar kitą pusę. Čia ir nuo charakterio priklauso – daug elementų įsijungia.

Tyrėja: Kaip redakcijos mikroklimatas veikia? Kaip jis veikia rašymą?

R6: Diskusijos, nuomonės – jeigu tu žinai, ką darai, ir daug metų dirbi, mano darbo kokybei jos nepakenks. Net padeda smagiau būti ofise: visi kalba, diskutuoja, dalinasi nuomonėmis. Bet galutinio rezultato tikėtina nepaveiks, nes dirbi tiek ilgai, kad atskiri tuos dalykus. Jei sugebi atskirti – gerai. Jei nesugebi – blogai.

Tyrėja: Tai čia turbūt nesenų žurnalistų problema.

R6: Patirties. Ir ne tik: emocijos, charakterio savybės, kiek esi atsparus. Yra visokių žmonių: vieni labiau paveikiami nuomonių, kiti turi labai tvirtą nuomonę. Daug kas nuo asmeninių dalykų priklauso.

Tyrėja: Kas yra cenzūra?

R6: Cenzūra – įvedamos taisyklės, ko tiksliai negalima daryti. Yra ir gera cenzūra. Pavyzdžiui, savižudybių tema: tyrimai rodo, kad kuo daugiau kalbėsi, ypač apie savižudybės būdus, kuo daugiau detalizuosi, tuo gali paskatinti žmones, turinčius psichologinių problemų, imti blogą pavyzdį. Todėl draudžiama kalbėti apie savižudybių būdus konkrečiai. Čia geras cenzūros pavyzdys.

Arba cenzūra – nedaryti neigiamo poveikio vaikams: negali būti nepilnamečiams žalinga informacija, keiksmazodžiai ir panašiai. Konkrečiai negali sakyti to, to ar to. Tai yra cenzūra.

Tyrėja: O kas yra savicenzūra?

R6: Savicenzūra... net nežinau, ar toks žodis. Ar savicenzūra yra, kai tu taikai bendrąsias gerąsias cenzūros praktikas?

Tyrėja: Tu man atsakyk, kaip suvoki: ar su neigiama, ar teigiama konotacija, ar dviprasmiškai.

R6: Jeigu savicenzūra reiškia, kaip tu pats priimi ir interpretuoji cenzūrą – tai bus tas pats. Tu rašai tekstą. Kai kuriose šalyse, tarkim, vėlyvo vakaro auditorijoms leidžia naudoti kalbą, kur yra keiksmazodžių, barbarizmų. Kartais tie žodžiai turi pridėtinę vertę. Bet jei žinai, kad žodis turi pridėtinę vertę, bet negali jo sakyti, nes pakenksi nepilnamečiams – tai čia jau savicenzūra.

Tyrėja: Tai čia galim vadinti gera savicenzūra?

R6: Taip.

Tyrėja: O ar yra bloga savicenzūra?

R6: Būna, kai darai temą, kur reikia surinkti abi nuomones, ir viena grupė yra visuomenėje labai neigiamai vertinama. Kartais parodyti ir jų nuomonę yra svarbu. Bet yra žmonių, kurie nenori prie nepatogių dalykų kišti nagų – nori būti politiškai korektiški, nors ribos nebūtų peržengtos, jei tuos žmones pakalbintum. Jie nenori „kišti rankų prie š...“ – nenori, nes jiems bus nepatogu kalbinti. Ir dėl to atsiranda savicenzūra: tu pats save savicenzūroji be reikalo ir nepateiki pilnos nuomonių įvairovės.

Tyrėja: Globaliai: kokia yra žurnalistikos prasmė? Kokia žurnalisto esmė?

R6: Yra keli tikslai. Vienas – ginti bendražmogiškas vertybes, būti tarsi sargybiniu tų vertybių. Kitas – tikslumas, informavimas, informacijos pateikimas. Tuos du tikslus turi tarpusavyje žongliruoti ir rasti geriausią variantą.

Tyrėja: Grįžtant prie blogos savicenzūros – kiek tu jos matai Lietuvos žiniasklaidoje? Ar ji egzistuoja?

R6: Egzistuoja. Paimkim rinkimus. Ten reikia surinkti visas nuomonių įvairoves. Yra mažesnės politinės jėgos ar politikai, kurie mėgsta prieštarigus pasisakymus, sukelia daug neigiamo krūvio komentarų skiltyse. Dalis žurnalistų, nenorėdami to neigiamo emocinio krūvio, jų nekalbina. Ir kartais maža politinė jėga yra labiau ignoruojama. Tai bereikalinga savicenzūra, nes ypač prie rinkimų turi būti visiems lygios teisės užtikrintos.

Tyrėja: O jeigu abstrakčiai: kas yra neigiama savicenzūra – iš vidaus?

R6: Kai žurnalistas vengia tam tikrų nuomonių. Nuomonių įvairovė, išskyrus atvejus, yra gerai, ypač kai nėra bendros tiesos. Jei tu privengi tam tikrų nuomonių arba pirmenybę duodi kitoms, arba „prasavicenzūroji“ kažką – tai blogai. Tai neigiama cenzūra.

Tyrėja: Bet čia viena priežastis. Ar yra kitų priežasčių, kodėl žmogus save cenzūroja?

R6: Mano prizmėje – žmonės, politinės pažiūros. Paimkim užsienio žiniasklaidą. Lietuva dar pakankamai gerai atrodo. Skirtingai nei, pavyzdžiui, JAV, kur įprasta politiškai poliarizuota žiniasklaida: dešiniųjų priemonė, kairiųjų priemonė. Ten matai kraštutinius pavyzdžius – vieni atvirai eina prieš vieną ideologiją, kiti – prieš kitą. Kultūra, politika, pasaulėžiūra atsispindi žurnalistikoje. Tai kertasi su žurnalistikos misija, nes ten labiau nuomonės formavimas, kolumnistai. O žurnalistas turėtų duoti galimybę žmogui pačiam susidaryti įspūdį.

Tyrėja: Pas mus tai labiau latentiška. Ir dar yra verslo įtakos, valstybės, reklamdavių... Aš prisimenu, prie stalo kalbėjom apie rašymo temą ir tu sakei „reikia labai atsargiai“. Tai pasakyk apie verslą, valstybę ir panašiai.

R6: Minėjau vieną pavyzdį: kai tekstas daromas kuo gražiau skambantis tam, kad padidintų peržiūras. Ar tie „gražūs žodeliai“ visada reikalingi? Ne. Kartais trumpas, paprastesnis tekstas bus geresnis, nes per trumpesnę laiką daugiau sužinosi.

Kitas pavyzdys: dabar daug ką galima vadinti žurnalistika – podcastai, panašiai. Ten yra rėmėjai: tarkim, lošimų reklama ir panašiai. Ne veltui yra lošimų priežiūra, nes lošimai sukelia daug neigiamų pasekmių. Ačiū Dievui, kad nėra akivaizdžių paradoksų, pavyzdžiui, laidą apie priklausomybes remia lošimai. Bet iš principo verslo interesas egzistuoja. Yra buvę istorijų, kai kažkas kažką parėmė, po to iškilo moralinė dilema, nes paaiškėjo, kad verslas nėra švariausias, bet rėmėjų pinigų greitai neatsisakoma. Reikėtų konkrečių pavyzdžių, bet situacijų būna.

Tyrėja: Pabaigai: kur Lietuvoje yra skirtis tarp savicenzūros, kurią apibrėžia Visuomenės informavimo įstatymas (tą, kurią taip pavadinam), ir tos savicenzūros, kuri yra apie sąžinės nesąžiningumą su savimi?

R6: Aš pasakysiu taip: Lietuva pagal šitą prizmę dar pakankamai gerai, lyginant su kai kuriomis Vakarų valstybėmis. Ten daugiau poliarizacijos, daugiau cenzūros ir savicenzūros – reikalingos ir nereikalingos. Lietuvoje nuomonių įvairovė žiniasklaidoje pakankamai plati.

Bet man atrodo, kad anksčiau nuomonių įvairovės buvo dar daugiau. Mes pradėjom imti vakarietišką pavyzdį kaip standartą. Kartais eidami tuo keliu einam link modelio, kur nuomonės tampa mažiau universalios. To „pilkumo“, kaip minėjau pradžioje, vis mažiau.

Daugiau juoda, daugiau balta. Man tai nepatinka. Man labiau patikdavo prieš kokius penkiolika metų – nuomonių įvairovė buvo kitaip.

Dabar daug aštrių nuomonių, atsiranda radikalesni poliai, kurie kartas nuo karto pasirodo vienoje ar kitoje žiniasklaidos priemonėje. Aš vis tiek tikiu, kad radikalių nuomonių – nesvarbu, ar kairė, ar dešinė – nėra gerai. Kad to daugėja, mano nuomonė negatyvi. Trumpai: esam geroj situacijoje, bet anksčiau, mano nuomone, buvo šiek tiek geriau.

Tyrėja: Super, dėkui.

R7 – portalų naujienų žurnalistas

R7: Pradėjau dirbti dienraštyje – tokiam, kurių jau praktiškai nebėra. Ten padirbau keletą metų ir perėjau dirbti į televiziją. Televizijoje pradirbau, grubiai sudėjus, apie aštuoniolika–devyniolika metų. Bet grynai televizijoje gal kokius aštuonis metus, o paskutinius dešimt metų dirbau naujienų portale.

Interviuotoja: O apie ką rašėte? Aktualijos ar...?

R7: Pradėjau nuo sporto naujienų – kažkada norėjau būti sporto žurnalistu. Tada perėjau daryti aktualijas: pradžioje labiau teisėsauga, aktualijos plius toks teisėsaugos profilis. Po to vis labiau link politikos – nuo savivaldybės reikalų iki parlamento. Ir ta pagrindinė politika tapo paskutiniu „nešiojamuoju“. Mano interesai: ekonomika, politika ir nacionalinis saugumas.

Interviuotoja: Tai iš esmės viskas telpa aktualijų skiltyje.

R7: Taip.

Interviuotoja: Kalbant apie patirtį – ir kai pats buvote žurnalistas, ir kai vadovavote (redaktoriaus lygmeny): kaip paprastai gimsta tema? Nuo idėjos iki publikacijos ar reportažo.

R7: Man pačiam?

Interviuotoja: Tiek pačiam, tiek bendrai – vadovaujant, platesnis vaizdas.

R7: Gera, atskirkim du dalykus. Man pačiam temos gimsta labai įvairiai – kaip teorijoje ir praktikoje: tema gali ateiti iš bet kur. Sutinki draugus ar giminaičius – jie papasakoja įdomių dalykų. Klausaisi kitų žiniasklaidos priemonių, politikų, ekonomistų – kažkas pasako, kas gali būti įdomu, ir tu tą plečii. Arba tema gimsta pagal įvykius – atsivertei dienotvarkę, pasižiūri, kas vyksta šiandien. Arba pasižiūri užsienio žiniasklaidoj, kas vyksta. Be to, kai ilgiau dirbi žurnalistu, turi kontaktų ratą – žmonės patys pasiūlo temas.

Kai dirbi redaktoriumi ir galvoji temas – čia labiau bendradarbiavimas. Išskirčiau tris situacijas: jei žurnalistas jaunas ir nepatyręs – dažniau vienpusis eismas: redaktorius siūlo temą. Kuo daugiau patirties – tuo labiau apsilygina. Kai žurnalistas patyręs – jis dažniausiai siūlo temas redaktoriui, nes žurnalistas yra „akys ir kojos“: dalyvauja renginiuose, įvykiuose, susitinka žmones. Redaktorius labiau tikrina tekstus, koreguoja, tvarko, paruošia išleidimui – ar televizijai, ar portalui. Redaktorius mažiau laiko gali skirti „gyvam“ lauke darbui, bet irgi turi kontaktų, susitikimų su politikais, ekonomistais, verslininkais ir pan., palaiko ryšį, gauna informaciją. Va tokie keliai.

Interviuotoja: Naujienų, spaudos pranešimų, įvykių srautas didžiulis – visko neapreprėsi. Kokie atrankos kriterijai: ką darom, o ką praleidžiam?

R7: Anksčiau kriterijus būdavo „tai yra svarbu“. Jis iki šiol yra, bet „svarbu“ kam? Turėtų būti kuo platesnei visuomenės grupei. Pavyzdžiui: biudžetas, mokesčiai, gynybos klausimai ir pan. Kitas kriterijus – kas įdomu ir kas gali žmones sudominti. Ir šitas dabar tampa vienu pagrindinių: ar reportažas/straipsnis sukels reakciją – teigiamą ar neigiamą.

[fone pašalinis pasisveikinimas]

Pavyzdžiui, sportininkė laimi auksą – teigiama reakcija. O jeigu koks nors nepopuliarus politikas padarytų avariją ir sužalotų žmogų – tai būtų „baisu, įdomu“ ir visi pultų. Net jeigu tuo metu priiminėjamas, tarkim, gynybos biudžetas – vis tiek sensacija daug kur būtų pirmoj vietoj. Svarbumo prasme gal tai nėra didžiausias įvykis valstybėj, bet reakcijos prasme – milžiniška.

Žiniasklaida senokai tame kelyje: sensacijos ir reakciją keliančios naujienos, kurios nebūtinai svarbiausios, bet bus skaitomos ar žiūrimos, tampa svarbiau. Beje, taip buvo ir žurnalistikos pradžioje – ankstyvoji žiniasklaida daug kur buvo „geltonoji“, tik vėliau vystėsi kokybinė.

Interviuotoja: O kaip redakcijose sprendžiama, kokia informacija patenka į publikaciją/reportažą, o kokia ne?

R7: Čia redakcinė politika. Skirtingos redakcijos tuos pačius įvykius vertina skirtingai. Vienas pavyzdys: kai vyksta politiniai sprendimai, tiesiogiai liečiantys vieną ar kitą transliuotoją ar rinkos žaidėją – vieniems tai „top“ tema, kitiems – ne.

Redakcijos kartais prisiima poziciją – vedinos principais ar interesais. Kitas pavyzdys – kai įstatymas riboja reklamos rinką (pvz., azartinių lošimų reklamos ribojimai). Komercinei žiniasklaidai tai skaudu – nukerpa pajamas. Tada savininkai ar vadovybė gali aktyviai kelti temą, laikyti ją pirmose pozicijose – tai ir yra redakcinė politika. Kitiems, kurių tai neliečia, tema gali būti marginali.

Žiniasklaida gina savo interesus: jei ribojama jos veikla ar pajamos – sureaguoja garsiai. Kitas dalykas – komerciniai interesai. Lietuvoje tai paplitę: žiniasklaida dažnai nerašo apie tam tikrų verslų problemas, jei tai yra svarbūs reklamdaviai.

Interviuotoja: Gal iš praktikos?

R7: Pavyzdžiui, jeigu žiniasklaidos priemonę tiesiogiai ar netiesiogiai valdo / su ja susijusi didelė telekomunikacijų bendrovė [**įmonės pavadinimas pašalintas**], natūralu, kad apie ją blogai nerašys. Ir čia, kai kalbam apie savicenzūrą: žurnalistai, žinodami šitą, patys suvokia, kad blogai rašyti apie „savus“ – ar bendro savininko įmonę, ar kontroliuojančią įmonę. Dažniausia savicenzūra – tiesiog nerašai kritiškai.

Kartais net nereikia savicenzūros: kartais redaktoriai ar vadovai pasako tiesiai. O kartais labai dažnai įsijungia komercijos skyrius: jie bendrauja su reklamos užsakovais ir atbėga sakyti: „Žiūrėkit, gal dabar nedarykit kritiškų straipsnių apie vieną ar kitą užsakovą, nes deramės dėl metinio kontrakto.“

Net jei tu neplanuoji rašyti – jie „apsidraudžia“: „Ar jūs tikrai nieko neplanuojat?“ Principas tas pats.

Yra buvę ir kitų pavyzdžių: didelis mažmeninės prekybos tinklas [**įmonės pavadinimas pašalintas**] – didžiulis reklamdavys visoms žiniasklaidos priemonėms – spaudimą daro daug

kam. Buvo ryškus atvejis, kai vyko akcininkų kova dėl akcijų tarp **[verslininkas A]** ir **[verslininkų grupė B]**. Viena pusė bėgiojo per redakcijas ir prašė/reikalavo: arba nerašykit, arba rašykit „neutraliai“, arba nepalaikykit kitos pusės. Tokie dalykai buvo.

Čia kartais net nereikia savicenzūros – ateina prašymai „iš viršaus“ ar „iš šono“. Tik vėliau įsijungia savicenzūra: kai žurnalistai jau supranta, kad „geriau nelįst“.

Interviuotoja: Norisi dar praplėsti tą verslo kampą. Minėjote atvejį su akcininkų kova. Kaip tuo metu reagavo jūs ir kolegos, kaip jautėsi viduj – emocinis lygmuo?

R7: Man asmeniškai didelių problemų nebuvo – mes laikėmės neutralumo, nes viduj neįlįsi ir nežinosi. Man teko susitikti su **[verslininkų grupė B]** atstovais – rodė popierius, pasakojo „kaip blogai“. Bet kai vyksta mūšis dėl pinigų, tu supranti – didžiuliai interesai. Kodėl aš turiu tikėti žmogum, kurį matau pirmą kartą? Rytoj ateina kita pusė ir sako priešingai.

Aš savo žurnalistams sakydavau: „Laikomės neutraliai, nes nežinom, kas ten viduj vyksta.“ Žiniasklaida gali palaikyti, jei mato aiškų visuomenės interesą – jei silpnoji pusė patiria neteisybę, jei žmonėms blogai. Viena misijų – palaikyti silpnesnę pusę. Bet verslo akcininkų kova – valstybei mažai reikšmės, kas turės tas akcijas. Todėl neutralumas.

Bet žinau, kad pardavimų skyrius jausdavo spaudimą iš to tinklo – klausinėjo, „kaip mes laikomės“. Mes laikėmės neutraliai – problemų nebuvo. Kitose redakcijose buvo rimtų problemų: vienam portalui **[portalo pavadinimas pašalintas]** atėmė kontraktus, kitur redaktoriui **[asmenvardis pašalintas]** buvo teisiniai spaudimai, kiekvieną žodį tikrino teisininkai, bandė „užstampyti“ teismais. Mums pavyko lengviau praslysti.

Buvo ir kitų atvejų: žurnalistai sugalvojo padaryti medžiagą – palyginti vaistų kainas skirtingose vaistinėse. Paleidom. Per dešimt minučių atbėgo pardavimų žmonės: „Čia labai blogai, mums jau skambina vaistinių tinklai – negalima taip daryt.“ Aš sakau: „Kaip suprast negalima?“ Jiems tai buvo „negerai“, nes kainų skirtumai buvo dideli. Vyko spaudimas: „Kam tokie straipsniai? Negalima rašyt.“ Tokia logika.

Interviuotoja: Kaip įvardintumėte tokius „paliepiamus“, atbėgimus iš reklamos/pardavimų?

R7: Galima sakyti – prašymas, bet iš esmės tai spaudimas. Žurnalistams daromas spaudimas rašyti arba nerašyti. Ar to yra Lietuvoje? Taip, tikrai yra.

Vienas konkretus pavyzdys: pardavimų žmonės prašė padaryti straipsnį su paslėpta reklama apie tabako gamintojo [įmonės pavadinimas pašalintas] produktus – kaitinamojo tabako įrenginius [produkto pavadinimas pašalintas]. Aš sakau: „Nedarysim.“ Ir po kelių dienų tą pamačiau kitame dideliame portale/dienraštyje [pavadinimas pašalintas]. Mes neparašėm, o jie parašė.

Tokių dalykų vyksta: paslėptos reklamos, net ir prašymai daryti spaudimą politikams – rašyti straipsnius, kad nepriimtų vienokio ar kitokio įstatymo. Ateina lobistai ir prašo. Mes to nedarėm. O kitur mačiau, kad tokie tekstai ėjo vienas po kito.

Interviuotoja: Ar tokį spaudimą galima sieti su cenzūra?

R7: Taip – kai tu negali rašyti apie tam tikrus dalykus, kurie liečia žiniasklaidos interesus arba didžiųjų užsakovų interesus, tai yra cenzūra. Tik ne savicenzūra.

O kada įsijungia savicenzūra? Kai tau vieną, antrą, trečią kartą sako: „To nedarykim.“ Tu supranti: žiniasklaida yra verslas. Verslas nedarys nieko, kas jam kenkia. Ir tada trečią–ketvirtą kartą tu pradedi galvoti: „[necenz.] gal geriau nekišiu rankų į...“ Nu kam man problemos? Ir numeti temą. Arba sakai žurnalistams: „Ai, gal šito nedarykim, gal ne taip įdomu.“ *[juokiasi]* Nors iš tikro įdomu.

Interviuotoja: Jei reikėtų apibrėžti savicenzūrą – kaip ją suprantate?

R7: Savicenzūra – tai pačiam sau draudimas arba tam tikrų temų sumenkinimas, kai jauti, kad jų geriau nedaryti dėl vienokių ar kitokių priežasčių. Tu jas nustumį į šoną: nedarai, nematai, arba sakai „ai, čia nėra taip svarbu“.

[fone sistemos tonas]

Interviuotoja: O emociškai – kai ateina pirmą, antrą, trečią kartą ir tu jau „nekiši rankų“ – kaip tai jaučiasi?

R7: Žurnalistai, kai jiems nurodinėja, ką rašyt ar ko nerašyt, niekada nesijaučia gerai. Idealiu atveju žurnalistas ir redakcija patys renkasi temas. Kai tau draudžiama, supranti, kad tai nėra gerai. Geras žurnalistas ilgai tokioj vietoj nebūna – išeina ten, kur gali kūrybiškai dirbti ir kur mažiau cenzūros.

Yra buvę redakcijų, kuriose anksčiau, esant konkrečiai vadovybei [asmenvardis pašalintas], būdavo daug užsakomųjų straipsnių, politinių–ekonominių „užsakymų“, net spaudimo verslams: „jei neparemsit sporto klubo – matysit prastus straipsnius.“ Tai buvo vieša paslaptis. Žurnalistai pasakodavo, kad blogai, ir išeidavo.

Mano patirtyje komercinėje televizijoje (kur dirbau) politiškai buvo daug laisvės: ką nori, tą darai. Verslo prasme – ginami interesai, bet šiaip visa kita – palyginus laisvai.

Interviuotoja: Dėl pavadinimų: ar minėti konkrečią televiziją, ar geriau apibendrinti?

R7: Geriau apibendrinti – kad nebūtų identifikacijos.

Interviuotoja: Gerai, tada minėsiu „viena iš komercinių televizijų“. Dabar – ar teko patirti sankcijų, grasinimų dėl temų?

R7: Man pačiam – ne. Kitiems... tokiais dalykais niekas nemėgsta girtis. Bet, kiek mąstau – man tikrai nėra buvę.

Esu girdėjęs, kad kitur būdavo: ateina tekstas, liepia uždėti pavardę – „bus tavo straipsnis“. Žurnalistai ginčydavosi, nes tekstai būdavo „apie ką nors“ – ne visada priimtini. Pakliūdavo į nemalonumus. Bet konkrečių sankcijų pats nepatyrė.

Įprastai Lietuvoje labiau paplitę ne „sankcijos po to“, o tai, kad tiesiog tam tikros temos nepraeina ir viskas. Redakcijos stengiasi viešai rodyti, kad yra laisvos, kad nėra verslo ar politinių interesų, kad „nėra tabu“. O realiai dažnai daro subtiliau, kad tam tikros temos neatsirastų.

Interviuotoja: Gal galėtumėte įvardinti temas ir būdus, neminint pavardžių?

R7: Pagrindas – verslo interesai. Komercinė žiniasklaida. Vienkartiniais atvejais sakoma: „tema neįdomi“, „nesvarbi“, „yra svarbesnių darbų“. Jei pasikartoja ir liečia didelį

reklamdavį – tada jau dažniausiai reikia pasakyti tiesiai: „Negalim apie tai daryti kol kas.“
Kitaip žurnalistai vis tiek supras.

Kartais net nereikia sakyti – tarpinė grandis (rubrikos redaktoriai, prodiuseriai) jau suvokia, kieno interesai, ir bando švelninti. Va čia ir prasideda savicenzūra: žinodamas, kad gali pažeisti interesus, pats „pašvelnini“, kad neprisidarytum bėdų.

Interviuotoja: Grįžkime prie kultūrinių karų. Ką norėjote pasakyti?

R7: Va čia, sakyčiau, daug savicenzūros. Dalis žurnalistų – ypač jaunesni – apie tam tikras temas rašo arba nerašo dėl spaudimo visuomenėje: nenori „cancel“ kultūros, patyčių, atmetimo reakcijos, kritikos.

Kitas dalykas – pažiūros. Daugelyje žiniasklaidos priemonių žurnalistai dažniau liberalesnių / progresyvių pažiūrų. Jiems vienos temos artimesnės. Kita dalis prisitaiko prie „trendo“. Jei vyrauja nuostata, kad kritiškai kalbėti apie tam tikras grupes yra netinkama – daug kas tvardosi, nekritikuoja, nekelia temų.

Buvo ryškus atvejis tarptautiniame transliuotojume [**organizacijos pavadinimas pašalintas**]: reformos metu buvo sukurtas atskiras skyrius, susijęs su LGBT temomis, ir jis faktiškai tapo filtru – kritiški reportažai apie gydymo praktiką, žmones, kurie gailisi, ir pan. nepasirodydavo. Ten jau ne savicenzūra, o cenzūra. Kai kurių žmonių požiūriu net kalbėti kritiškai yra „nusikaltimas“. Ir dar yra socialinių tinklų komentavimo baudžiamumas tam tikrais atvejais.

Lietuvoje gali būti panašiai. Buvo atvejis olimpinėse žaidynėse, kai Alžyro sportininkė/sportininkas (diskutuota dėl lyties) laimėjo medalį. Viešojoje erdvėje buvo labai daug tekstų, teisinančių ir įrodinėjančių, kad „viskas tvarkoj“. Vėliau, kai atsirado papildomų sporto institucijų sprendimų ir sportininkas(-ė) atsisakė pateikti patikrinimus – vis tiek diskusija buvo nustumta į vieną „teisingą“ naratyvą. Ir net sporto komentatorius [**asmenvardis pašalintas**], kuris pradžioj kalbėjo atsargiai, vėliau pakeitė toną, paveiktas viešos reakcijos.

Dažnai progresyvūs žmonės linkę laikyti vieną tiesą vienintele – o kas prieštarauja, tas „samokslė teorijos“, „propaganda“ ir pan. Tas marginalizavimas veikia.

Panašiai politikoje: kai tikima, kad „tik viena partija/pažiūra gera“, o kitos blogos, nėra bandymo suprasti. Tada ateina „kontreakcija“ – žmonės renka kitus, ir stebimasi „kaip čia taip“. Protestai prieš vieną politinę jėgą – paskui prieš koaliciją – paskui kas toliau? Čia ne apie pateisinimą, o apie nepriėmimą kitos nuomonės.

Ir kai žurnalistas mato, kas vyksta viešoj erdvėj – kad straipsnis gali iššaukti negatyvią reakciją (ypač iš nuomonių lyderių) – jis nesiūlo temos redaktoriui. Ypač jei bus pavardė ant teksto. Reportažų autorystė matoma visada, portaluose kartais „pasislepiama“, bet dažniausiai pavardė vis tiek yra reputacijos dalis.

Todėl žurnalistas ne tik nesiūlo kontroversiškų temų, bet kartais net neužduoda klausimų pašnekovams. Kai kurių didžiųjų redakcijų žurnalistai vengia „aštresnio kampo“, nes tai laikoma nepriimtina, gali būti priskirta „neetiškumui“, ar net apklijuota etiketėmis („homofobas“ ir pan.). Tą dažniau daro nesisteminė žiniasklaida – jie turi savo auditoriją ir mažiau bijo.

Interviuotoja: Kodėl žurnalistas renkasi nekonfrontuoti? Baimė? Baimė nepritapti?

R7: Pagrindinė priežastis – baimė kritikos. „Cancel“ kultūra, patyčių kultūra. Ir dažnai tą išplėtoja tie, kurie turi didelį statusą, moka kandžiai kalbėti, subtiliai pašiepti. Pavyzdžiui, kai buvo masiniai protestai („šeimų maršas“) – daug paprastų žmonių iš provincijos. Jie ne žodžio meistrai, dažnai kalba šiurkščiau. Bet tai nereikia, kad jų požiūris automatiškai blogesnis. Vis dėlto viešoj erdvėj juos lengva sumenkinti.

Žurnalistas nenori būti „prie tų kaimiečių“. Jam svarbiau pritapti prie nuomonių lyderių, sprendimų priėmėjų, „teisingų“ pažiūrų. Jei tave apkaltintų, kad palaikai vieną ar kitą stovyklą – gėda, reputacinė žala. Jaunesniems žurnalistams tai labai veikia.

Interviuotoja: Kiek sprendimai riboti ar keisti viešinamą informaciją kyla iš išorinių veiksnių, o kiek – iš pačių žurnalistų (įsitikinimų, lojalumo, baimių, įpročių)?

R7: Verslo reikaluose – didžioji dalis ateina iš išorės. Daugiau nei 95%, sakyčiau. Ateina pardavimų/komercijos skyrius: „gal kažko nedarom“ arba „gal kažką padarom“. Kultūrinių karų temose didžioji dalis – iš asmeninių dalykų: bijai dėl savęs, kaip atrodysi, dėl savo

vardu. Žurnalistui svarbi reputacija – jis dirba ir redakcijos vardu, ir savo vardu. Ir tu nenori, kad tave tampytų socialiniuose tinkluose, šaipytųsi, klijuotų etiketes.

Interviuotoja: Dabar pereinam į pabaigą. Kaip vertinate žurnalistikos padėtį Lietuvoje savicenzūros klausimu?

R7: Jei tik apie savicenzūrą – manau, čia mažiausia bėda. Žurnalistika Lietuvoj turi didesnių problemų. Mes nesam tiek polarizuoti kaip Vokietija, Jungtinė Karalystė, JAV. Pas mus „kultūrinių karų“ temos nėra tokios masiškai aktualios (pagal skaitomumus ir pan.). Tad savicenzūra – neesminė problema.

Interviuotoja: Kokios tada didesnės problemos?

R7: Pirmiausia – profesionalumas. Labai blogai su žurnalistais, kurie gebėtų gerai rašyti tekstą, atrasti temas, paklausti kritinių klausimų, kritiškai mąstyti. Priežasčių daug: jauni žmonės ateina silpniau paruošti (mokykla, universitetas), bet net jei išmoksta dirbti – neišsilaiko žiniasklaidoje dėl mažų atlyginimų ir menkų karjeros galimybių. Tada išeina į kitas sritis. Ir ratas užsisuka – grimztama į neprofesionalumo liūną.

Kita bėda – sensacijų vaikymasis. Prieš 10–15 metų niekas nebūtų daręs reportažų apie visiškai įprastus dalykus (pvz., kad pasnigo 10 cm). Tai nėra naujiena, tai įprasta. Bet dabar tai daroma.

Interviuotoja: Ar neprofesionalumas koreliuoja su savicenzūra? Gal menkai suprantantis žurnalistas lengviau internalizuoja spaudimą?

R7: Galima sieti. Su kompetencijom ir su amžiumi: vyresni dažniau atsparesni (ne 100% taisyklė). Kas psichologiškai tvirtesnis ir žino, kad yra geras žurnalistas, tas tvirčiau laikosi.

Bet yra paradoksų: tarptautiniame transliuotojuje [organizacijos pavadinimas pašalintas] patyrę žurnalistai eidavo į LGBT skyrių klausti, kaip kreiptis, kad neužgautų – o ten sėdėdavo jauni žmonės, diktuojantys toną. Tai iškreipta situacija – taip neturėtų būti. Lietuvoje kol kas dar nėra taip blogai.

Interviuotoja: O perspektyvoje – kaip matote? Ar blogės?

R7: Manau, kad taisysis – daug kas ateina iš politikos. Kai daugiau atsiranda dešiniųjų (ar kaip vadina „kraštutinių dešiniųjų“, nors kai kurie tiesiog dešinieji), jie išrenkami didesniais kiekiais – atsiranda daugiau drąsos ir žurnalistams, ir žmonėms kalbėti atviriau. JAV politika labai pakeitė klimatą – verslai atsitraukė nuo kai kurių ideologinių programų, „DEI“ ir pan. Matosi, kad verslai eina pagal pinigus, tendencijas, madą. Kai atsiranda kas nors, kas drįsta pasakyti kitaip – persisuka.

Vakarų šalyse polarizacija tęsiasi, kultūriniai karai stiprėja, klausimas „kas laimės“. Bet kai kur temomis kalbama atviriau nei prieš penkerius metus.

Interviuotoja: Paskutinis klausimas: kokią žinutę/patarimą perduotumėt jaunam žurnalistui apie ribas, atsakomybę, spaudimus?

R7: Mažiau bijoti. Suprasti, kad visada visiems netiksi ir nebūsi geras. Stengtis rašyti objektyviai ir profesionaliai. Jei darbą darai profesionaliai – neiškraipai faktų, nenutylėji, kalbini visas puses, sudėlioji – nėra ko bijoti. Vis tiek bus kritikos. Bet visiems geras nebūsi ir niekada nebūsi mylimas visų.

Interviuotoja: Super. Ačiū labai, R7, kad skyrei laiko. Jei turėsiu dėl forminimo klausimų – parašysiu.

R7: Gerai.

R8 – portalo naujienų žurnalistas

Interviuotoja: Jo, ir pradėkime. Truputį konteksto. Papasakok apie savo profesinį kelią žurnalistikoje. Kaip pradėjai? Kokiose redakcijose dirbai ir kokias temas dažniausiai nagrinėjai?

R8: Aš turbūt kitaip negu daugelis žurnalistų, šiuo metu dirbančių Lietuvoje, pradėjau dirbti. Tiksliau, aš visiškai nestudijavau žurnalistikos. Mėgėjiškai pradėjau dirbti mokykloje, tada mėgėjiškai rajoniniame laikraštyje, po to – irgi mėgėjiškai – viename savaitraštyje (švietimo temų). Esu dirbęs mėnraštyje, radijuje, televizijoje ir naujienų portale. Žodžiu, mano žurnalistinė veikla praktiškai visa – be profesinio žurnalistinio išsilavinimo. Ir manau, dėl to gal šiek tiek kitaip žiūriu į žurnalistiką.

Interviuotoja: Mhm, prieisim dar prie to požiūrio. Dabar dirbi, ar ne? Tu esi žurnalistas portale, bet ir redaktorius.

R8: Pareigos – mano žurnalistas, taip.

Interviuotoja: Žurnalistas.

R8: Visur prisistatau žurnalistu. Nors mintyse visą laiką suabejoju.

Interviuotoja: O kodėl?

R8: Nes pagal išsilavinimą nesu žurnalistas. Profesija nėra mano „žurnalistas“ pagal diplomą. Nežinau, kaip dar kitaip paaiškinti.

Interviuotoja: O kaip tau atrodo, kiek svarbu turėti žurnalistikos diplomą, kad būtum žurnalistu?

R8: Manau, tie, kurie save laiko „tikrais rimtais“, nežinau, „hardkoriniais“ žurnalistais, jiems gal svarbus tas žurnalistinis išsilavinimas. Ir man atrodo, kad žurnalistų „bendrija“ Lietuvoje irgi kažkiek susijusi su žurnalistikos studijomis. Ypač dabar, nes, kiek stebiu, gana nemažai įtakos ten turi, tarkim, viešasis transliuotojas – ir toms studijoms, pavyzdžiui, universitete.

Ir aš matau iš šono, kaip tai veikia jaunos žurnalistus, jaunos studentus, žurnalistiką studijuojančius. Tas atsineštas profesinis bagažas iš anksčiau. Nors turiu pažįstamų ir vyresnių žurnalistų, kurie studijavo žurnalistiką, ir jiems tas vyraujantis požiūris nebūtinai priimtinas.

Interviuotoja: Koks požiūris?

R8: Koks iš tikrųjų turėtų būti žurnalistas.

R8: Dabar greitai nesugalvosiu tų „kertinių kuoliukų“, bet kartais juntama, bent jau iš socialinių tinklų, kad jeigu tu nestudijavai žurnalistikos, tai gal ir nebūtinai esi „tikras“ žurnalistas. Bent jau man kartais toks įspūdis: „ai, tu čia kažkoks išorinis“. Gal jie taip ir nemano, bet man kartais susidaro įspūdis, kad tuos „nežurnalistus“ laiko kitokiais.

Interviuotoja: Man buvo minties šuolis į viešąją transliuotoją ir žurnalistikos studijas – šiek tiek nesupratau. Gali detalizuoti?

R8: Yra universitete kelios studijų kryptys, susijusios su komunikacija, taip?

Interviuotoja: Taip, aš baigiau žurnalistiką.

R8: O kas ten taryboje / valdyme, pavyzdžiui – kas dėstytojais daugiausiai? Iš kokios žiniasklaidos priemonės?

Interviuotoja: Kai aš buvau, tai nebuvo vien viešasis transliuotojas. Buvo vienas dėstytojas iš ten, bet šiaip – ne vien jie.

R8: Dabar žinau, kad yra keli žmonės iš viešojo transliuotojo, ir dar iš radijo, kiti. (Pavardžių neminėkim.)

Interviuotoja: Supratau. Ir tavo mintis?

R8: Mano mintis ta, kad jeigu kažkas nedirba viešajame transliuotojuje arba nestudijavo žurnalistikos „taip, kaip mes studijavom“ – tada tie kiti galbūt laikomi ne visai tikrais žurnalistais. Gal laikosi kitokių principų, „eretikai“ žurnalistikoje ar panašiai.

Interviuotoja: Ir ką tu apie tai manai – apie tokį požiūrį, kurį jauti?

R8: Aš reaguojau pagal tai, ką matau. Pas mus daug irgi studentų dirba. Aš matau, kaip jie pasakoja, kad yra toks susiskaidymas: viešasis transliuotojas ir jam prijauciantys – ir visi kiti, komercinė žiniasklaida.

Aš nesu įsigilinęs tiek, kad tvirtai pasakyčiau, ar mano prielaida teisinga. Bet ispūdis kartais toks, kad tie, kurie formuoja būsimų žurnalistų nuomonę, turi tam tikrą įsitikinimą, kas yra „tikra žurnalistika“. Ir vienas iš aspektų – ar tu baigei žurnalistiką, ar ne.

Interviuotoja: Aha, okei, supratau. Gerai, dar grįšim prie standartų ir nuomonių apie žurnalistiką. Grįžtant prie darbo: kaip tavo darbe paprastai gimsta tema? Nuo idėjos iki publikacijos?

R8: Labai įvairiai. Kartais važiuoju ryte į darbą ir sugalvoju. Kitą kartą kalbuosi su kuo nors – ir gimsta tema. Kitą kartą skaitau kokį bulvarinį užsienio portalą – ir gimsta tema. Galiu pasižiūrėti, ką rašė prieš metus, ir gimsta tema. Labai įvairiai: nuo anekdoto iki naujausio tyrimo, EBPO ar dar ko.

Ir aš visada vertinu pagal potencialų skaitomumą, nes naujienų portalai mato skaitomumą realiu laiku: vakar, užvakar, prieš mėnesį, prieš metus. Mes žinom, kas kuriuo metu „paeina“. Ir pagal tai daug kas reflektuoja, kas buvo skaitoma ir kas galėtų būti skaitoma.

Interviuotoja: Tas komercinis tikslas – skaitomumas – kartu su žurnalistine misija (informavimu): temų daug. Būna visuomenės teisė žinoti, svarba, o kartu skaičiai. Ar nebūna, kad misija su komercija kertasi? Kad nutylimos svarbios temos, nes jos nebus skaitomos?

R8: Aš manau, kad čia toks žanras. Žurnalistika tokia ir yra – miksas. Nėra gryno varianto, kad kažkas nusprendžia „kas svarbu“ ir apie tai vien tik pasakojama.

Jeigu žmonėms įdomu, kas mirė, kaip mirė – mirtis kaip fenomenas – tai kodėl apie tai neturėtų būti rašoma? Man filosofiniu požiūriu dažnai nesuprantama, kodėl žmonės domintys dalykai neturėtų būti žiniasklaidos objektas.

Aišku, jeigu priimamas biudžetas ar svarbus įstatymas, kuris paveiks visus – darai medžiagas. Bet man tas kriterijus, kad „kertasi su misija“, nesikerta, nes aš tos misijos savo galvoj taip neturiu. Grįžtant prie išsilavinimo – man atrodo, žurnalistams įdiegiama, kad tam tikri dalykai privalo būti, nes „tai misija“. Aš to galvoj neturiu, todėl kitaip dėliojasi temos.

Interviuotoja: Kai jau kuri reportažą / tekstą: kaip priimami sprendimai redakcijoje – kokia informacija patenka į publikaciją, o kokia ne?

R8: Nežinau. Aš niekada nesu sakęs žurnalistams: „tu šito nekalbink, apie tą nerašyk“. Rašyk apie ką nori, kaip tau atrodo geriausia išpildyti temą. Aš sau irgi keliu kriterijų – kas bus skaitoma.

Jeigu pašnekovas nuobodus: aišku, jei daugiau niekas kompetentingai nepakalbės – pakalbinu. Bet jei žinau, kad nuobodžiai pasakys, bandai rinktis kitą.

Interviuotoja: Tarkim, tema svarbi. Dvi opcijos: specialistas, kuris teisingai, be išankstinių nuostatų, bet nuobodžiai; arba tas, kuris meta gerą frazę antraštei vardan skaitomumo. Kaip rinktumėsi?

R8: Kai tu sakai „be išankstinių nuostatų“ – aš manau, visi turi išankstinių nuostatų. Visi kalba tai, ką nori tikslingai pasakyti. Nėra taip, kad kažkas „visiškai objektyvus“. Kiekvienas turi interesų, patirčių. Natūralu, kad bandai atspindėti skirtingas pozicijas.

Pavyzdžiui, pensijos: Lietuvoj nėra daug specialistų, kurie tikrai išmanytų sistemą. Ir žinai, kad vienas ekonomistas(-ė) kalbės nuobodžiai, bet gali pasakyti įdomaus. Tik jis(-i) daug kalba – daug darbo po to suredaguoti.

Interviuotoja: Gerai, vardų/pavardžių neminėsim.

Interviuotoja: Ar yra buvę atvejų, kai prieš publikaciją teko keisti, švelninti ar išimti tam tikrą informaciją? Nekalbu apie faktines klaidas – labiau apie vertybinius / „netiko“ momentus.

R8: Ne kad vertybiškai netiktų – aš versle rašau, ten apie vertybes mažai. Bet kartais sakau: „geriau šitą dalį išbraukiam“, kai įsivelia emocijos. Kartais pats parašau emocionaliau, bet paprašau, kad kas skaito mano tekstus, pažiūrėtų, ar „nepersišviečia“ emocijos. Nes tada pakerta pasitikėjimą: atrodo, kad esi šališkas, kad tema ar pašnekovas kelia emociją, ir tu negali „objektyviai“ rašyti. To stengiuosi vengti iš pagarbos skaitytojui, kad neatrodytų, jog noriu permesti jam savo emociją.

Interviuotoja: Ar buvo situacijų, kai sąmoningai nusprendei kažko neįtraukti į publikaciją ar viešai nepateikti?

R8: Dabar konkrečiai neprisimenu. Pas mus redakcijoje tikrai daug laisvės – jei ne absoliučios, tai racionalios. Kiekvienas gali rašyti, ką nori, kaip nori, kalbinti ką nori. Man neteko susidurti (bent jau pastarais metais). Arba neprisimenu.

Interviuotoja: O kalbant apie kolegų tekstus – ar pačiam teko ką nors mesti iš jų tekstų?

R8: Neprisimenu. Kartais ištrini dalį, kur pridėta „kad būtų pridėta“ – nieko nepasako. Arba kai įdėtas pasigyrimas: žmogaus ar įmonės „gyrimasis“ apie kažką. Trini, nes ne apie temą. Jei straipsny įdedi „gyrimasi“ – taip neina.

Interviuotoja: Ar buvo temų, kur pagalvodavai „reikėtų daryti“, bet persigalvodavai, nes tema nepatogi redakcijai ar visuomenei?

R8: Būna verslo temų. Žinai, kad su kokia nors įmone yra didelė sutartis. Supranti: jei parašysi, gali būti atoveiksnių – kas nors paskambins iš kito skyriaus ir sakys: „gal čia kažką...“ Tai būna – ištrini ką nors. Bet pastarais metais neprisimenu, kad būtų.

Interviuotoja: Gali sukonkretinti kiek įmanoma?

R8: Negaliu. *[juokiasi]* Išsiduosiu.

Interviuotoja: Gerai. O ar yra tekę „nudegti“, kai padarei, ir tada paskambino?

R8: „Nudegti“ ką reiškia?

Interviuotoja: Kad paskambino ir pasakė: „nu vat...“

R8: Tai dažnai paskambina ir pasako, ypač kai išeina kas nors, kas nepatinka. Yra man ir didelių įmonių atstovai skambinę. Ir verkia, ir keikia mane visaip.

Interviuotoja: Gali papasakoti detaliau – be pavadinimų? Bent sfera, dydis?

R8: Kiek pasakyčiau – tie, kurie skaitys, iškart suprastų.

Interviuotoja: Gerai, tada apie patirtį: kiek tekę, kokia komunikacija? Ar liepimai išimti?

R8: Labai skirtinga. Priklauso, kas skambina ar rašo. Tie, kas užima žemesnes pareigas, paprastai prašo arba verkia. Yra man tekę, kad žmogus apsiverkė – jauti, kad jam kažkas iš vadovų pasakė: „[necenz.], kas čia įvyko? Kodėl tokia publikacija, tokia antraštė, kodėl taip parašyta?“

Tie, kas žemesnėse pareigose, bando sužaisti emocijom: „pagailėk manęs“. O buvo, kad skambino vadovai ir keikė rusiškais keiksmiais [necenz.]. Per visą mano karjerą – nebūtinai šitoj dabartinėj darbovietėj.

Interviuotoja: Kiek dažnai tokie skambučiai (kai keikia)? Plius minus.

R8: Nedaug. Kelius kartus. Iki penkių per tiek, kiek dirbu.

Interviuotoja: Kai skambina ir keikia – kaip jautiesi? Mintys, vidus?

R8: Aišku, patiri visą emocijų spektrą. Pirma – gynybinė reakcija. Po to – „kodėl aš turiu klausyt šitų nesąmonių?“ Ir kyla žurnalistinis pasipiktinimas: „kaip čia taip – demokratinėj valstybėj gyvenam, kodėl aš turiu klausyt išsiliejimo, jeigu surašiau taip, kaip man atrodo, patikrinęs?“

Bet greit susidėlioja. Ir gali būti, kad tikslas toks ir yra: jeigu leidžia sau skambinti ir išsilieti ant žurnalisto, kad kitą kartą žurnalistas rašytų atsargiau – įsijungtų savisauga. Gal toks tikslas. Nežinau. Mane veikia priešingai: aš labai gerai prisimenu ir tada turiu omeny visą laiką.

Interviuotoja: Ar po tokių patirčių pasikeitė tavo tolesnis darbas? Ar pradėjai galvoti „gal nelįsiu“?

R8: Pagalvoji. Gal kyla mintis: „jeigu parašysiu, ar sulauksiu skambučio?“ Bet kad aš pradėjau kitaip rašyti apie juos – ne. Tu rašai taip, kaip atrodo teisinga: patikrini informaciją, išklausai vieną pusę, kitą. Jei kažkam nepatinka, kad pateiki skirtingas puses – čia ne žurnalisto problema. Gyvenam laisvėj: yra teisinės priemonės.

Interviuotoja: Ar kolegoms irgi yra tekę patirti grasinimų, spaudimo iš įmonių?

R8: Būna visokių. Manau, kad kiekvieno žurnalisto darbe – jeigu jis nerašo apie gėles (nors ir apie gėles turbūt būna). Jei rašo probleminėmis temomis, natūralu, kad viena ar kita pusė spaudžia: skambina, rašo. Žinau, kad taip būna ne tik man.

Interviuotoja: Ar profesinėje aplinkoje esate susidūrę su terminu „savicenzūra“? Kaip jį suprantate?

R8: Manau, kad taip. Net jei žurnalistai to neįvardija terminu, kiekvienas tai yra patyręs. Mes gyvenime irgi galvojame: ką pasakys tėvai, draugai, sutuoktiniai. Natūralu, kad pagalvoji apie pasekmes – straipsnio, reportažo.

Bet suaugę žmonės moka su tuo dorotis, peržengia ir stengiasi necenzūruoti savęs.

Interviuotoja: O kaip apibrėžtum terminą?

R8: Savicenzūra yra tada, kai sąmoningai ar nesąmoningai kažko nedarai tik dėl to, kad to padarymo rezultatas tau atneš neigiamų pasekmių. Skamba abstrakčiai, bet nežinau, kaip kitaip.

Interviuotoja: Čia dar yra niuansas: kai kurie savicenzūra vadina ir „padorumo savicenzūrą“ (pvz., nesikeiki ant senelės gatvėj). Bet mes labiau kalbam apie nesąžiningumą su savimi, kai „turėtų būti teisinga“, bet nutyli dėl pasekmių. Ar galėtum įvardyti konkretesnių atvejų – savo ar kolegų?

R8: Man atrodo, daugelis sąmoningai apie tai negalvoja. Daugiau viskas nesąmoningai. Jeigu man labai rūpėtų, ką kas pagalvos, aš daugelio straipsnių išvis nerašyčiau. Ir ypač jokių įrašų socialiniuose tinkluose.

Interviuotoja: O iš kolegų – ar esi girdėjęs apie savicenzūrą profesinėje aplinkoje?

R8: Neteko.

Interviuotoja: O stebėti informacijos pateikimą, kuris labiau sąlygotas nenoro kažko liesti?

R8: Ne. Pastaruoju metu neprisimenu nė vieno atvejo – bent jau verslo srity, kur aš rašau. Aš stengiuosi sudaryt atmosferą, kad niekas nebijotų rašyt nieko.

Interviuotoja: Ar yra temų, kurias esi girdėjęs kolegas sakant: „apie šitą neliečiam / šito nedarom“?

R8: Pastaruoju metu neteko. Anksčiau būdavo juokelių: atvažiuoja kas nors pasikalbėt su kuo nors – ir po to arba atsiranda straipsnis, arba neatsiranda. Bet pastaruoju metu – ne.

Interviuotoja: Jūsų manymu, kokie išoriniai veiksniai dažniausiai skatina žurnalistus Lietuvoje riboti tai, ką jie viešina? Politinis spaudimas, ekonominiai interesai, redakcijos politika, auditorijos reakcijos, asmeniniai santykiai?

R8: Manau, labiausiai – asmeniniai santykiai.

Interviuotoja: Išplėsk.

R8: Labiausiai veikia, su kuo dažniausiai bendrauji: tėvai, draugai, sutuoktiniai. Jei yra finansinė ar emocinė priklausomybė, sąmoningai ar nesąmoningai stengiesi nedaryti to, kas sukels neigiamą reakciją iš artimųjų.

O ką politikai? Ką jie padarys? Verslininkai – gerai, aprėks telefonu ir kas? Man atrodo, kad artimas emocinis ryšys yra labiausiai veikiantis cenzūrą.

Aišku, dar yra socialiniai tinklai: jei visas tavo artimas ratas seka vieną ar kitą nuomonės formuotoją, palaiko vieną ar kitą politiką, ir tavo pozicija priešinga – gali sulaukti patyčių, neigiamų atsiliepimų. Bet vis tiek manau, kad artimiausia aplinka labiausiai veikia savicenzūrą.

Interviuotoja: Kiek sprendimai riboti ar keisti viešinamą informaciją kyla iš išorinių veiksnių, o kiek iš vidinių įsitikinimų, lojalumo, baimių ar įpročių? Kaip čia „dialektika“ tarp ratų ir vidinio dėmens?

R8: „Dialektika“ [juokiasi]. Gal mes skirtingai suprantam „vidinį“ ir „išorinį“. Man vidinis – kai tu suvoki, kas tave veikia labiau. Jei tave labiau veikia internetinis ratas negu mama, kuri tave išlaiko ar padeda – tai čia ir yra.

Man sunku suvokti, kaip veikia šiuolaikinis jaunimas, bet manyčiau, kad artimesni santykių ratai labiau paveikūs. Bet gal dabar kitaip – gal žmonės labiau gyvena burbuluose. Nežinau.

Interviuotoja: Pavyzdys: tėvai balsuoja už vieną partiją, o tu kritikuoji tą partiją – ar tada cenzūruosi?

R8: Aš dabar apie politiką negalvoju. Gal kitos temos – tarkim, vienalyčių asmenų santuoka. Jei tėvai visą gyvenimą diegia, kad „tik tarp vyro ir moters“, o tavo burbulas sako „ne, atgyvena“, tada viduj triggerina: kur čia man? Kokią poziciją laikytis – šeimos, kurią girdėjai N metų, ar vėlesnių draugų, pažįstamų?

Politikoj jaunimas visada maištaus. Bet aš kalbu apie ne politinius, ne ekonominius dalykus.

Interviuotoja: Kalbant apie kultūrinius klausimus ir „kultūrinius karus“ (įtakos iš Vakarų, „woke“ diskursas) – ką manai? Ar matai, kad dėl to taikoma savicenzūra?

R8: Jei aš rašau apie verslą, tai apie vienalytes santuokas ar panašiai nerašau – tai man profesinėj sferoj tiesiogiai neveikia. Bet jei aktualijų ar politikos žurnalistas rašo apie, tarkim, Stambulo konvenciją ar panašiai – ten kitaip veikia.

Interviuotoja: Bet gal iš šalies pastebėjimų turi – bendruomenėj?

R8: Taip. Man atrodo, daugelis žurnalistų (ir net ne žurnalistų – komunikacijos žmonės, įmonių komunikatoriai) nedrįsta atvirai pasakyti, ką galvoja.

Interviuotoja: Apie kokias temas?

R8: Pavyzdžiui, apie sporto varžybas ir lyties / interlytiškumo klausimus dalyvavimo kontekste. Arba Stambulo konvencijos atveju – nedrįsta sakyti tiesiai, viešai, ką galvoja, nes įvertina pasekmes įmonei. Žino, kaip Amerikoje būna: pasisakai – gali kilti boikoto kampanija, „nepirksim iš šitos įmonės“, ir panašiai. Tarp žurnalistų irgi manau yra tokių, kurie savicenzūruojasi. Bet man sunku vertinti, nes aš versle dirbu ir artimai nebendrauju su tais, kurie nuolat rašo politiniais / kultūriniais klausimais.

Interviuotoja: Ar laikui bėgant pradėjai iš anksto žinoti, ko geriau nerašyti ar nekelti viešai, nors niekas tiesiogiai nereikalavo?

R8: Ne. Kadangi mano temos nesusijusios su kultūriniais karais...

Interviuotoja: Bet mes kalbėjom apie verslą, įmones, skambučius.

R8: Pastaruoju metu tikrai nesakyčiau, kad pajutau, jog pats save cenzūruoju ar kad kiti cenzūruojasi.

Interviuotoja: Kaip apibūdintum redakcijos darbo kultūrą, kai kalbama jautriomis temomis ir sprendžiama dėl ribų?

R8: Man atrodo, pas mus mažai cenzūros ir savicenzūros. Rašom gana laisvai. Aišku, diskusijų būna, požiūrių būna įvairių, net radikaliai priešingų. Bet šlifuojam gana demokratiškai ir neimam vienos linijos, kad „tikrai taip“.

Interviuotoja: O kai požiūriai kardinaliai skiriasi – ar vyksta diskusijos, ar lemiamas redaktoriaus žodis?

R8: Kardinalūs skirtumai dėl ko?

Interviuotoja: Tarp redaktoriaus ir žurnalisto, pavyzdžiui.

R8: Vieni žurnalistai vienaip parašo, kiti kitaip. Redaktorius gali turėti nuomonę. Aš stengiuosi, kad nebūtų spaudimo rašyti vienaip ar kitaip. Tikiuosi, kad nejaučia spaudimo. Jei tu manai kitaip – valio. Aš manau kitaip – irgi valio. Galim vienaip ir kitaip parašyti, nes visuomenėje yra skirtingos pozicijos. Kodėl turėtume atstovauti tik vieną?

Interviuotoja: Ar auditorijos reakcijos, spaudimas, grasinimai, skundai, viešos atakos yra privertę keisti temas, toną ar elgesį?

R8: Ne. Man tikrai ne. Ir kiek žinau – redakcijoje irgi ne.

Interviuotoja: Bet būna skundų – į komisijas, institucijas?

R8: Taip, būna, pavyzdžiui, dėl savižudybių temų. Buvo skundas, kad neva per daug atskleidėm ar per aštriai parašėm. Jei yra sprendimas – mes jį įgyvendinam. Bet kad dėl to „kitą kartą visai nerašysim“ – nemanau. Aišku, turim galvoj, kad jeigu parašys būdą, kaip žmogus nusižudė, gausi laišką. Jei galima išsisukti – darom kitaip. Bet aš to nelaikyčiau savicenzūra.

Interviuotoja: O žurnalistikos misija demokratinėje visuomenėje – kokia ji? Kiek svarbi?

R8: Na, aišku. *[juokiasi]* Informavimas svarbu: patikrintą informaciją teikti visuomenei. Bet žiniasklaida nėra vien politika ar verslas – yra ir pramoginis turinys, apie seksą ar dar ką nors, kur žmonėms norisi „paleisti laiką“. Kiekvienas renkasi mišrą: tarp to, kas tau atrodo svarbu, ir to, kas rūpi žmogui.

Svarbu netapti „dievu“ ir nesakyti: „tu turi skaityti tik tai ir tik patikrintą taip ir ne kitaip“. Reikia balanso.

R8: (Pamečiau mintį – kažką protingo norėjau pasakyti.) Neprisiminsiu.

Interviuotoja: Apibendrinant: kaip matai savicenzūros problemą Lietuvoje, sujungiant baimę kalbėti kultūriniais klausimais, vidinės įtakos, korporacinį elementą?

R8: Nematau, kad tai būtų baisi didelė problema. Kiekvienas žmogus skirtingas, skirtingas sritis nušviečia, skirtingas patirtis turi, skirtingus tėvus, draugus. Bendro vardiklio „Lietuvoj didėja savicenzūra“ aš nepasakyčiau.

Gal optimistiškai, bet aš niekada savęs necenzūravau griežtąja prasme. Taip, mokiausi, kas veikia, kas neveikia: ką labiau skaito, ką mažiau skaito, ką gal kitą kartą rašyti vėliau. Ten daug dėmenų. Čia ne toks dalykas, kur gali „pamatuoti temperatūrą“.

Interviuotoja: Ar savicenzūros patirtys keičia žurnalisto profesinę tapatybę?

R8: Nežinau. Bendras klausimas. Apie save galiu pasakyti: man savicenzūra nekenkia profesiskai. Atvirkščiai – priverčia tobulėti ir pagalvoti: jei aš laikau savicenzūrą blogu dalyku, kaip aš galėčiau ją apeiti?

Interviuotoja: Gali paaiškinti?

R8: Tarkim, galvoju, kad šiuo metu apie kokią nors įmonę geriau nerašyti. Bet prisimenu, ką ji darė prieš metus ar dvejus. Ir jei matau, kad aplinkybės pasikeičia – bandau vėl. Turi išmokti laviruoti. Kaip augalas: jei per vieną pusę nepralenda, bando per kitą. Taip ir žurnalistas: jei mato kliūtį vidinę ar išorinę, stengiasi apeiti, nes daužyti galvą į sieną – kas iš to?

Interviuotoja: Paskutinis klausimas. Pastaruoju metu buvo diskusijų: vieno regioninio portalo atvejis, kai žurnalistas paviešino valdininkų pavardes, tampėsi po teismus, galiausiai institucijos sprendimas pripažintas neteisėtu – pasisuko į viešojo intereso pusę. Daug diskusijų dėl BDAR, dėl dangstymosi ikiteisminio tyrimo medžiaga ir pan. Kokias matai didžiausias kliūtis žurnalistams šiuo metu?

R8: Didžiausia kliūtis... Gal išvardinsiu esmę. Manau, bendras institucijų, valdininkų, įmonių, komunikatorių požiūris kuo toliau, tuo labiau – ne atskleisti tiesą ir atsakyti į klausimą, o nuslėpti, pateikti tik sau naudą, arba išvis nieko neatsakyti.

Žurnalisto darbas tampa ne „surenki nuomones ir pateiki“, o „išvis išgauti komentarą“. Vis sunkiau gauti atsakymą, nes kita pusė slapstosi. Ir visuomenė, kuri nedirba žurnalistinio darbo, to nelabai supranta: problema ne tai, kad žurnalistas „neatsako“, o kad visuomenei neatsako tie, kurie turėtų atsakyti.

Dažnai matai publikacijose: „kreipėmės, bet neatsakė“. Tas neatsakymas, uždarumas, užsidarymas burbuluose – čia problema. Trūksta komunikacijos plačiąja prasme: vieni kitiems pateikti informaciją normaliai, atvirai.

Tampa norma neatsakinėti arba atsakinėti „bet kaip“ – ne į klausimą. Va čia, man, didžiausia problema.

Interviuotoja: Ar tas pasipiktinimas žurnalistais (kad „paviešino ne taip“) gali skatinti savicenzūrą?

R8: Nežinau, gal ir gali. Mano dilema tada – ką daryti: jei užduodu tiesų klausimą, o man atsako ne į klausimą arba prisidengia kitu įstatymu, kaip tai pateikti skaitytojui? Kaip parodyti, kad neatsako: ar sakyti „neatsakė“, ar sakyti „atsakė ne į klausimą“?

Profesinė dilema: ką daryt, jei tau neatsakinėja? Teoriškai gali kreiptis į komisijas, teismus, bet žurnalistas tam neturi laiko. O tie, kurie neatsakinėja, tą puikiai žino: šiandien tema, rytoj tema. Jie sako „neatsakysim“ – ir ką tu padarysi?

Pagal įstatymą žurnalistas turi atspindėti abi puses. Kai viena pusė neatsakinėja, daugės formuluočių „neatsakė, nepakomentavo“. Ir visuomenei tai tampa „ok“. Bet čia jau platesnė problema – ne savicenzūros vien.

Interviuotoja: Mhm. Ačiū labai už interviu, kad skyrei laiko. Praktiškai valandą kalbėjom.

R8: Praktiškai valandą.

Interviuotoja: Toks ir tikslas – giluminiai interviu.

R8: Ką tu darysi – viską šifruosi ir spręsi, ką naudot.

R9 – aktualijų žurnalistas

Interviuotoja (I): Trumpai profesinis kontekstas. Papasakok apie savo profesinį kelią žurnalistikoje: kaip pradėjai, kada pradėjai ir kodėl tai pasirinkai?

R9: Galvoju, nuo ko pradėti. Mokyklos laikais lankiau jaunųjų žurnalistų būrelį. Visada buvo įdomu pasakoti istorijas – realias, o ne išgalvotas profesine prasme. Man patinka kurti, aš ir teatrą lankiau laisvalaikio, bet profesiskai norėjau pasakoti tikras istorijas.

Nuo gimnazijos – žurnalistų būrelis, po to įstojau į žurnalistiką. Rašiau keliems portalams kino recenzijas – labiau kritika negu žurnalistika, bet leido „išlavinti plunksną“. Tada buvo universitetinės praktikos, o ketvirtame kurse pradėjau dirbti viename dideliame naujienų portale. Ten dirbau penkerius metus, o dabar dirbu naujienų agentūroje.

Interviuotoja (I): Kaip tavo darbe gimsta tema – nuo idėjos iki publikacijos ar reportažo?

R9: Dažniausiai yra du keliai. Vieną padiktuoja politinė darbotvarkė ar įvykiai: yra faktas, o tada vystai temą įvairiais kampais. Kitas kelias – temos iš aplinkos stebėjimo: nėra vieno konkretaus įvykio, bet matai tęstinius procesus ir galvoji, kad norėtum plėtoti vienu ar kitu kampu. Tai arba įvykęs faktas, arba „sava kūryba“ – tęstinės istorijos nauji kampai.

Interviuotoja (I): Kaip priimami sprendimai, kokia informacija patenka į publikaciją, o kokia ne?

R9: Čia vis tiek komandinis darbas. Tu pats atsifiltruoji, kas turėtų būti publikacijoje, o tada redaktorius, skaitydamas tekstą ir kalbėdamasis su tavimi, tariasi: ar šito tikrai reikia, ar tai „neperkraus“ teksto, ar nėra bereikalinga. Dažniausiai du filtrai: asmeninis ir redaktorinis.

Interviuotoja (I): O kokie jų kriterijai? Kaip išvardintum?

R9: Pirmas – esminė informacija: faktai, kurie atskleidžia žinutės ar teksto esmę. Antras – kontekstinė informacija: kai tekstas ilgesnis, ji prideda konteksto; kai trumpas – dažnai dalis jos „nukrenta“, nes reikia trumpai ir aiškiai pasakyti faktą. Trečias – „įdomi informacija“: detalės, kurios prideda netikėtumo ar spalvos, bet nebūtinai turi didelį informacinį svorį. Tai: esminė, kontekstinė ir „įdomi“ informacija.

Interviuotoja (I): Ar yra buvę atvejų per visą profesinę patirtį, kai prieš publikaciją teko keisti, švelninti ar išimti informaciją? Ar net visai nerašyti?

R9: Taip, yra buvę, bet senokai. Buvo atvejis, kai vienos publikacijos nerašiau, nes buvo pasakyta, kad gal nereikia.

Tai susiję su istorija apie vienos valstybinės transporto įmonės naudojamą stilizuotą simbolį ant vagonų (tokį „papuošimą“). Mintis buvo apie autorių teises: kad tas simbolis sukurtas seniai, kilo klausimai, ar įmonė gali jį naudoti, ar kreipiasi į autoriaus teisių turėtojus (autorių ar paveldėtojus), kaip tvarkomi leidimai ir pan.

Aš buvau nusiuntęs oficialią užklausą komentarui, ta įmonė žinojo, kad domiuosi tema. Kaip supratau, ji susisieikė su mano tuometiniu vadovu (ar skambino, ar susitiko – detalių nežinau), ir buvo paprašyta, kad aš nerašyčiau, nes jie „tvarkosi“ tuos autorių teisių klausimus ir „tuoju vis tiek nebus temos“. Tai buvo prieš maždaug šešerius metus (galiu klusti dėl tikslaus laiko).

Interviuotoja (I): Kas prašė ir kaip vyko sprendimo procesas? Ar dalinai su kažkuo?

R9: Paprašė mano tuometinis vadovas. Aš atsimenu, kad tai buvo metų pabaigos laikotarpis, daug darbų. Man kilo klausimų, bet aš labai nesipriešinau – ir todėl, kad nemačiau „milžiniškos temos“, ir todėl, kad buvau jaunesnis.

Vis tiek atrodė keista: verslas paskambina – ir mes „gražiai“ neberašom. Bet tuo metu man buvo kokie 22–23, nesijauti tvirtai, neseniai pradėjęs dirbti, tai paleidau.

Interviuotoja (I): Tai schema buvo tokia: tu kreipeisi į įmonę, o ji kreipėsi į tavo vadovą, ir vadovas – į tave?

R9: Taip. Aš nusiunčiau oficialią užklausą, o po to įmonė pakalbėjo su mano vadovu, ir vadovas pakalbėjo su manimi.

Interviuotoja (I): Kokias emocijas tau kėlė tas vadovo paliepimas?

R9: Blogas. Aš tada pagalvojau: pati istorija gana menka, bet net dėl tokių smulkmenų verslas siekia saugoti įvaizdį. Ir man kilo klausimas: jei dėl „menkos“ istorijos vyksta toks [slengas] „šūdeliavimas“, tai kas vyksta, kai temos rimtesnės?

Buvo nemalonu ir dėl to, kad vadovui atrodė, jog „viskas ok“ taip daryti. Ta tema nebūtų sugriovusi reputacijos, nebūtų buvęs skandalas, bet jis lengvai pasidavė. Man tada krito pagarba – toks jausmas.

Interviuotoja (I): Ar panašių patirčių buvo vėliau? Tau ar kolegoms?

R9: Man pačiam tokių situacijų nepasikartojė. Buvo keli atvejai, kai redaktoriai bandydavo pašvelninti toną ar formuluotę, bet jei man kampas atrodydavo teisingas ir aš jaučiausi tvirtai (mano pavardė po tekstu, aš atsakingas), sakydavau: „Ne, aš taip noriu.“ Ir dažniausiai taip ir likdavo.

Apie kolegas esu girdėjęs: kai žiniasklaidos grupė turi kitų verslų, ryšių, reklaminių ar asmeninių santykių – tada kai kurios temos „nepageidautinos“. Geri redaktoriai kartais siūlo: „paduok temą kolegai iš kitos redakcijos“ – kad būtų išvengta interesų konflikto.

Interviuotoja (I): Ar yra buvę, kad parašai kažką ir tada skambina piktintis – politikai, jų atstovai, verslas?

R9: Taip, skambučių būna, bet dažniausiai ne dėl „verslo“, o dėl citatų: netikslus pacitavimas, jų teigimu – netiksliai perteikta mintis. Tikrai ne kartą.

Interviuotoja (I): Ką tada darai? Kokia vidinė refleksija?

R9: Priklauso nuo turinio. Kartais žmogus turėjo vieną mintį, o tu supratai kitaip – pasikalbi, išsiaiškini, ir jei tikrai klaida – patikslini. Bet kartais būna prisikabinėjimas „lygioj vietoj“: tada atstovi ir sakai: „Jūs taip pasakėt, mes taip parašėm. Jei dabar jums nepatogu, tai nekeičia fakto, kad tai buvo pasakyta.“

Yra dar agentūrų specifika: agentūros tekstus perspausdina portalai ir jie laisvai keičia antraštes. Kartais pakeičia taip, kad iškraipo mintį arba prideda skandalingumo (klikbeto). Politikams dažnai sunku suprasti, kad tai ne mūsų antraštė – jie skambina piktintis ir prašo „pakeisti“. Tada aiškini, kad antraštė portalo, ne agentūros. Kartais, kai matai, kad situacija beviltiška, parašai portalui: „jūs iškreipėt, žmonės piktinasi – gal mažiau skandalingumo.“

Interviuotoja (I): Ar esi susidūręs su terminu „savicenzūra“? Kaip jį supranti?

R9: Taip, esu. Savicenzūra man – tai informacijos filtravimas: ką nori pateikti ir ko nenori. Kartais savicenzūrą taikai ne tam, kad nuslėptum „blogį“, o gal kad nepakenktum kai kuriems dalykams – tarsi „vardan gero tikslo“, dėl bendro visuomenės gėrio.

Interviuotoja (I): Aš noriu susiaurinti sąvoką (taip ją naudoju darbe): savicenzūra – kai turi faktinę, leistiną informaciją, ją neabejoji, nori pateikti visuomenei, bet dėl neformalių, „šešėlinių“ priežasčių jos nepateiki. Ar sutinki su tokiu rėmu?

R9: Taip, sutinku.

Interviuotoja (I): Ar esi pajautęs, kad po skambučių ar dėl redakcinių nuotaikų pradedi save cenzūruoti – prisitaikyti?

R9: Nesakyčiau. Tas atvejis, kurį pasakojau, man įsirėžė, nes buvo vienas iš nedaugelio ryškių „prašymų“. Bet jei aš noriu – aš ir ištransliuoju. Filtras atsiranda, kai pats nenori transliuoti.

Apie kolegas žinau, kad savicenzūra būna, ypač portaluose – pagal redakcijos liniją ar su verslu susijusią kryptį. Kartais tai net ne savicenzūra, o „rėminimas“: kaip turi atrodyti žinutė, kad atitiktų redakcijos politiką. Esu matęs, kad žmogus galvoja vienaip, bet iš teksto matosi, kad laikosi darbovietės linijos.

Mano aplinkoje aš nemačiau atvejų, kad, jei gali pagrįsti, kodėl nori pasakyti ar nepasakyti, būtų formalių kliūčių.

Interviuotoja (I): O horizontalūs spaudimai – kultūriniai naratyvai, socialiniai burbulai, nepopuliarios nuomonės, kontroversiškos temos? Ar matai čia pavojų?

R9: Mano darbe gal mažiau. Kalbant apie jautrias temas, vis tiek siekiama pateikti puses. Net jei trumpa žinutė remiasi vieno politiko pasisakymu, kontekste dažnai įdedama ir „antroji pusė“. Panašiai ir su poliarizuojančiomis temomis (pvz., partnerystės klausimai, viešų institucijų reformos ir pan.): net jei žinutė apie protestą ar kritiką, kontekste pateikiama ir argumentų pusė.

Bet esu matęs, kad kartais „apšlifuojamos“ citatos, kad neiššauktų nereikalingų stiprių reakcijų. Ypač kai žmogus sutinka kalbėti jautria tema ir yra rizika, kad po publikacijos jis taps neapykantos taikiniu. Tada perteiki esmę, bet sušvelnini kai kuriuos kampus, kad žmogus netaptų „auka“.

Interviuotoja (I): Ar esi matęs atvejų, kai žurnalistai atsiriboja nuo temos ar „nukenčia“ dėl audringos reakcijos?

R9: Esu, bet dažniau dėl interesų konflikto: kolega nerašo apie įstaigą, kur dirba artimieji (mama, tėtis, sesė). Tada tema perduodama kitam.

Interviuotoja (I): Kaip apibrėžtum situaciją su žodžio laisve ir savicenzūra Lietuvoje? Kodėl informacija kartais išeina „ne taip“, kaip žurnalistas nuoširdžiai mano, kad turėtų?

R9: Žodžio laisvė, mano vertinimu, gana gera. Tik kartais susitrina riba tarp žurnalistų ir apžvalgininkų / nuomonės formuotojų / visuomenininkų. Kai kurie vadinami „žurnalistais“, nors veikla labiau nuomoninė. Situacija leidžia labai aiškiai reikšti nuomonę ir likti viešumo lauke.

Dėl savicenzūros – irgi gana gera situacija, bet su žvaigždute: yra įmonių kryptys, interesai, kurie gali atsispindėti tekstuose. Problema ta, kad jei vienas nesutiks, atsiras kitas (jaunesnis, mažiau patyręs ar mažiau principingas), kuris sutiks. Kartais trūksta švietimo: kad tu gali sakyti „ne“, kad yra kolegos, į kuriuos gali atsiremti, yra institucijos, etikos kodeksai.

Nemanau, kad savicenzūra masiškai susijusi su „pamatiniais“ valstybės saugumo ar visuomenės gerovės dalykais. Greičiau su smulkesniais ryšiais ir įtakomis. Kai kur matosi ir „vidinė užsakomoji žurnalistika“ – kai ta pati linija nuolat „varoma“ per vieno žmogaus tekstus. Liūdna, kad taip yra. Bet svarbu žinoti: tu gali sakyti „ne“ ir turi kur kreiptis.

Interviuotoja (I): Ir pabaigai: kaip šiandien apibrėžtum žurnalistikos misiją demokratinėje visuomenėje?

R9: Informuoti apie įvykius ir procesus, supažindinti su įvairiais kampais, pusėmis ir pozicijomis. Bet esminis dalykas – kurti patikimą turinį. Ne tik konstatuoti įvykį, bet tikrinti informaciją, filtruoti, ypač dabartinėje erdvėje, kur daug netikslumų.

Man atrodo, esminė misija dabar – ne tik informuoti, bet būti tiksliai. Srautas greitas, daug kas keičiasi, daug informacijos reikia greitai apdoroti. Todėl gebėjimas atsirinkti, kas tikslu ir teisinga, yra pamatinis. Ypač kai yra sąmokslų teorijų ir žmonės linkę patikėti tuo, ką pirmiausia pamato antraštėje ar socialiniuose tinkluose, neįsigilindami į turinį. Tai – trumpai, aiškiai ir tiksliai pateikti informaciją.

Interviuotoja (I): Ačiū už pokalbį.

R10 – portalo aktualijų žurnalistas

Interviuotoja (I): Tai gal pradėkime nuo pradžių, nuo konteksto. Papasakokite apie savo profesinį kelią žurnalistikoje. Kaip pradėjote? Kokiose redakcijose esate dirbęs(-usi) (nebūtinai su pavadinimais, bet bendrai) ir kokias temas dažniausiai darote?

R10: Oi, tai aš pradėjau nuo to, kad studijavau žurnalistiką ir sąmoningai pasirinkau tęsti tai, ką studijavau, nes kitaip tos studijos turbūt būtų nuplaukusios šuniui ant uodegos.

Dirbau įvairiose redakcijose ir medijose. Neišvardinsiu dabar visų, bet tai buvo specializuoti naujienų portalai, televizija (užsienio naujienos), radijas (sportas), naujienų agentūra. Ir galiausiai – pilnas, nespecializuotas interneto naujienų portalas „su viskuo“.

Interviuotoja (I): Ką reiškia specializuoti ar nespecializuoti?

R10: Specializuotas – kai, sakykim, portalas skirtas tik sportui. Arba net tik vienai sporto šakai. Aš tai laikau specializuotu.

Interviuotoja (I): Bet jei imti daugiausia – vis tik aktualijos, naujienos buvo, ar ne?

R10: Dabar, pagal metus, taip – daugiausia dirbu su Lietuvos aktualijomis ir politika.

Interviuotoja (I): Kaip jūsų darbe paprastai gimsta tema – nuo idėjos iki publikacijos ar reportažo?

R10: Įvairiai. Šaltinių, iš kur pasisemiam temų, gali būti labai daug. Gali būti pratęsiama tema – randant kabliuką kitame tekste. Gali būti įrašas socialiniuose tinkluose, kurį patikrinam: paskambinam žmogui, pasigilinam, kas ten aprašyta; galbūt paskambinam antrai pusei. Tų šaltinių tikrai daug.

Interviuotoja (I): O kaip redakcijoje priimami sprendimai, kokia informacija patenka į publikaciją / reportažą, o kokia ne?

R10: Mes bet koku atveju galvojame apie auditoriją ir viešąjį interesą. Kokia auditorija, kam žinutė skirta, ir ar tai atliepia viešąjį interesą. Jeigu akivaizdu, kad atliepia, natūralu, kad tai atsidurs portale.

Interviuotoja (I): Ar galite papasakoti konkretų atvejį, kai prieš publikaciją teko ją keisti, švelninti ar išimti tam tikrą informaciją? Kaip vyko sprendimo procesas?

R10: Ne, neprisimenu tokio atvejo.

Interviuotoja (I): Kalbant per visas redakcijas – nebūtinai dabartinę. Imkim ir retrospektyvą.

R10: Ok. Prisimenu vieną atvejį iš darbo specializuotame sporto portale. Buvau išvykęs(-usi) į sporto varžybas, ten nutiko nelaimė – mirė vienas delegacijos atstovų. Aš norėjau pranešti apie tai, bet tuo metu delegacijos vadovai nenorėjo, kad aš tą žinią skelbčiau. Nors faktas jau buvo.

Interviuotoja (I): O kodėl?

R10: Neprisimenu. Čia buvo labai seniai – praėjo daug metų, gal kokie trylika. Gal jie buvo šoke tuo metu. Neįsivaizduoju.

Interviuotoja (I): Ar atsimenate savo vidinę emociją, kai jums sakė „ne“?

R10: Taip, emociją prisimenu, nes prisimenu, ką dariau po to. Kilo toks pyktis, bet valdomas. Nebuvo taip, kad pradėčiau daryti kažką blogo. Aš tiesiog paskambinau redaktoriui, papasakojau situaciją ir gavau „palaiminimą“ *[juokiasi]* rašyti. Ir tiek.

Interviuotoja (I): Ar jiems galėjo būti nenaudinga komerciniais sumetimais ar dėl reputacijos? Nes kai blokuoja, kartais kyla įtarimas, kad slypi kažkokia klaida.

R10: Nežinau. Man jausmas, kad ten tiesiog šokas – neeilinis įvykis. Vėliau tai stipriai nuskambėjo ir visoje Lietuvos žiniasklaidoje: per portalus, televiziją, radiją, spaudą. Galvoju, kad tai buvo paprasta žmogiška reakcija į tai, kas įvyko.

Man irgi buvo šokas: pamenu tą rytą – išeinu iš kambario, matau koridoriuje daug kriminalistų... Paskui sužinau, kas įvyko. Iš pradžių galvojau, gal vagystė ar dar kas.

Interviuotoja (I): Ar jūsų praktikoje buvo situacijų, kai sąmoningai nusprendėte kažko neįtraukti į publikaciją ar viešai nepateikti?

R10: O apie ką čia eina kalba?

Interviuotoja (I): Bet kokia informacija.

R10: Na, mes, žurnalistai, turim pateikti antrą pusę. Turim pateikti kuo daugiau nuomonių, jei įmanoma, kad žmogus susidarytų kuo platesnį vaizdą.

Interviuotoja (I): Aš kalbu ne apie „freiminimą“ ar šaltinių balansą. Kalbu apie „nepasakymą“: kai esi įsitikinęs, kad informacija teisinga ar tema svarbi, bet dėl vidinių barjerų – baimės reakcijų, patirčių, spaudimo, „ką pasakys kiti“ – nusprendi nutylėti, kad būtų ramiau.

R10: Ne, kol kas neprisimenu nieko panašaus. Galėčiau tik teoriškai svarstyti, bet tai būtų spėliojimas.

Interviuotoja (I): Ar profesinėje aplinkoje susidūrėte su terminu „savicenzūra“? Kaip jį suprantate?

R10: Aš pats jo nevartoju. Redakcijoje kartais išlenda pusiau juokais.

Interviuotoja (I): O kaip jis išlenda? Ir kaip jį suprantate?

R10: Kadangi nevartoju, ir negalvoju daug, kaip tiksliai apibrėžti. Bet turbūt kalba apie informacijos nepateikimą, kažko neparašymą. O redakcijoje – tiesiog pajuokaujama ir tiek.

Interviuotoja (I): Pavyzdžiui?

R10: Tiesiog „cenzūra“, kalbant apie komentarus, nuomones. Pajuokaujam: „va, čia reikėjo labiau kažką cenzūruot“ ir panašiai. Nieko ypatingo.

Interviuotoja (I): Jei nevartotumėte termino „savicenzūra“, kaip apibūdintumėte situacijas, kai žmogus ar žurnalistas sąmoningai nusprendžia neskelbti to, kas jam atrodo svarbu ir teisinga?

R10: Priklauso nuo turinio. Kartais turinys gali kompromituoti žmogų ir jį sužlugdyti, bet neturi pakankamo patvirtinimo – tada turi atkreipti dėmesį į įrodymus ir atsargumą.

Interviuotoja (I): Čia ne apie patikimumą. Aš kalbu apie atvejį, kai esi įsitikinęs, kad teisinga. Bet dėl kultūrinių konfliktų, dėl verslo interesų (sutartys su kompanijom), dėl spaudimo ir panašiai – nusprendi nedaryti, švelninti ar nutylėti.

R10: Bet čia kalba apie savicenzūrą tekstuose?

Interviuotoja (I): Nebūtinai tik tekstuose: ir temų nedarymas, ir informacijos nepateikimas, ir švelninimas. Čia apie sąžiningumą su savimi.

R10: Man sunku galvoti apie tai. Bet jei paminėjai „nedaroma temų“ – tai tikrai būna, kad nuo tam tikrų temų nusišalinu dėl savo interesų. Tai normalu. Gal kažkas tai ir pavadintų savicenzūra.

Interviuotoja (I): Bet čia labiau interesų konfliktas ir nusišalinimas.

R10: Taip, natūralu. Aš deklaruojau, tarkim, kad artimas žmogus dirba ten ir ten – aš negaliu rašyti apie tą vietą.

Interviuotoja (I): O kalbant apie tą „vidinę“ savicenzūrą, kaip sakiau.

R10: Man sunku įsivaizduoti, kas yra savicenzūra. Galbūt... pavyzdžiui, vyksta kažkoks kultūrinis konfliktas: tu jam nepritari, turi kitą nuomonę, ir tada save „cenzūroji“ – nerašai jokio pikto posto socialiniuose tinkluose.

Interviuotoja (I): Taip, tai jau būtų savicenzūra.

R10: Ne, su tuo nesu susidūręs. Aš šito nesieju su savicenzūra. Aš galvoju, kad žurnalistas neturėtų būti aktyvistas, neturėtų užsiimti aktyvizmu. Dėl to socialiniuose tinkluose mažai postinu – išskyrus darbo dalykus, nuotraukas. Apie politines ar kultūrines temas – labai mažai. Gal tai ir galėtų būti tam tikra savicenzūra, spėju.

Interviuotoja (I): Tai nebūtinai atskirta nuo profesinės tapatybės.

R10: Mano profesinis įsitikinimas: žurnalistas turi būti žurnalistu, o ne užsiimti aktyvizmu. Man nepatinka, kai žurnalistai lipa ant scenos mitinguose. Galiu kritiškai į tai žiūrėti, bet nėra taip, kad „norėjau parašyti pasipiktinimą ir save sulaikiau“. Aš galiu su žmogumi padiskutuoti privačiai, su kitais žurnalistais pakalbėti, bet viešai – nežinau.

Interviuotoja (I): Suprantu. Aš nekonfrontuoju nuomonės. Tiesiog sakau, kad kartais tai pasimato ir publikacijose: nenoras daryti jautrių temų, nes bijoma pasipiktinimo; redakcijoje pardavimų ar rinkodaros spaudimas („gal nerašom šita tema“); papeikimai, kurie internalizuojasi į vidinę cenzūrą. Čia keli pavyzdžiai, kad būtų aišku, apie ką kalbu.

R10: Man sunku kalbėt, nes aš galiu įsivaizduot, kad dalis tavo pavyzdžių realūs, bet aš su tuo nesu susidūręs.

Esu girdėjęs atvejų – per miglą prisimenu – kai kažkas iš rinkodaros pasako: „šita tema mums nepalanki, nes turim sutartį su tuo ir tuo“. Tau tiesiai nepasako „nerašyk“, bet tu supranti.

Interviuotoja (I): Va, būtent tas „supranti“ ir įdomiausia.

R10: Palauk – vieną atvejį prisimenu ir pats patyriau per pandemiją. Nežinau, ar čia tiesiogiai apie savicenzūrą, bet...

Interviuotoja (I): Viskas, kas tau atrodo susiję – sakyk drąsiai.

R10: Buvo laikotarpis, kai laukėm pirmųjų skiepų. Situacija ligoninėse buvo labai sunki. Atvyksta skiepai ir paaiškėja, kad vienoje gydymo įstaigoje (susijusioje su odontologija) buvo paskiepyti su ta įstaiga nesusiję žmonės.

Aš apie tai parašiau. Pamenu vakarą – buvau išvykęs(-usi) į kitą Lietuvos miestą, dirbau iš ten. Man paskambina vienas žinomas viešosios erdvės komentatorius ir prašo, kad aš nerašyčiau to teksto – tipo „nereikia čia problemų“ ar kažkas tokio. Buvo labai keista.

Bet pavyko atsilaikyti. Nebuvo minčių „save cenzūruoti“. Aš tiesiog informavau redaktore apie bandymą daryti įtaką. Turėjau įrašytą pokalbį. Ir viskas. Nebuvo taip, kad nerašyčiau ar švelninčiau. Rašau taip, kaip yra (stengiuosi rašyti taip, kaip yra).

Interviuotoja (II): Jei grįžtam prie vidinės savirefleksijos: kaip tuomet jauteisi, kai tau paskambino? Kokia emocinė paletė?

R10: Keistai. Toks jausmas, lyg būtum prisilietęs prie kažko labai nemalonaus, nes anksčiau nebuvau to patyręs taip akivaizdžiai. Ten buvo skambutis, bandymas aiškinti: „mes iš to paties miesto“, „gal geriau nereikia šito teksto“, „gal tu nerašyk“... Jaučiausi labai prastai. (Galima sakyti – „šūdinai“ / *[slengas]*.)

Bet mano darbo tai nepaveikė: aš puikiai žinojau, ką turiu daryti. Vis dėlto jausmas tikrai nebuvo geras.

Interviuotoja (II): Ar kolegos ar artimas žurnalistų ratas dalinosi panašiomis istorijomis?

R10: Neprisimenu. Bet įsivaizduoju, kad galėtų būti. Nenustebčiau.

Interviuotoja (II): Kodėl nenustebtum?

R10: Jei aš patyriau, reiškia, ir daugiau turėjo patirti. Nėra taip, kad čia vienetinis atvejis. Per studijas girdėjom, kad žurnalistams bandoma daryti įtaką įvairiomis formomis. Čia viena iš tų formų.

Interviuotoja (II): Ką žinai apie bandymus daryti įtaką įvairiomis formomis?

R10: Formų įvairių gali būti. Gali prasidėti nuo „nekaltų“ spaudos pusryčių.

Interviuotoja (II): Papasakok, kaip tai įsivaizduoji.

R10: Kai kviečia spaudą – bandymas paveikti: „parodyti, kokie mes faini“. Kas dar? „Off the record“ yra puikus pavyzdys – nuostabi terpė manipuliuoti žurnalistais ir viešąja nuomone. Kartais žurnalistui atrodo: „oi, gaunu ekskluzyvinę info, parašysiu ‘šaltinių teigimu’ ir būsiu didelį darbą padaręs“. Ne. Velnio.

Interviuotoja (II): O kaip tau tai atrodė karjeros pradžioje – spaudos pusryčiai, „off the record“? Kada atsirado kritika? Buvo iškart? Kaip tai suvokiai viduje?

R10: Nuo pat ankstyvų dienų man buvo aišku, kad žurnalistui negerai eiti „valgyti cepelinų su politikais“ ir panašiai. Nes taip galima daryti įtaką: kad nerašytų, rašytų kitaip, palankiau. Tą žinojau dar nuo studijų, nes apie tai buvo kalbama paskaitose, aptarinėta su dėstytojais (vardų neminėsiu).

Interviuotoja (II): Kiek, jūsų manymu, sprendimai riboti ar keisti viešinamą informaciją kyla iš išorinių veiksnių, o kiek iš pačių žurnalistų vidinių įsitikinimų, lojalumo, baimių ar profesinių įpročių?

R10: Neįsivaizduoju. Žurnalistas, mano akimis, turėtų būti nepriklausomas net nuo savo įsitikinimų ir gebėti pateikti temą kiek įmanoma objektyviai. „Objektyviai“ – tai bent jau pateikti antrą nuomonę, mažiausiai. Tai labai svarbu.

Interviuotoja (II): Kaip apibendrintumėt redakcijos darbo kultūrą, kai kalbama apie jautrias temas, turinio ribas ir sprendimus dėl publikavimo?

R10: O kokios jautrios temos?

Interviuotoja (II): Savižudybės, rezonansiniai nusikaltimai, bylos, kultūrinės temos, kurios poliarizuoja visuomenę.

R10: Dėl savižudybių – turim vidinę tvarką. Laikomės įstatymo (nenurodome būdo), gerbiam aukos ir artimųjų privatumą. Žiūrim jautriai, neutraliai, nes suprantam redakcinę politiką: romantizavimas prisideda prie savižudybių skaičiaus. Mes temos nevengiam, bet vengiame romantizavimo. Čia nereikia „kraujo“.

Interviuotoja (II): Ar dėl auditorijos reakcijų, spaudimo, grasinimų, viešų atakų teko keisti temas, toną ar profesinį elgesį?

R10: Ne, neprisimenu.

Interviuotoja (II): Kaip šiandien apibrėžtumėte žurnalistikos misiją demokratinėje visuomenėje?

R10: Žurnalistas yra tam tikras „sarginis šuo“ – watchdog. Užduotis parodyti negeroves, tai, kas vyksta iš tikrųjų, o ne tai, ką bandoma nupiešti. Ištraukti, kas po stalu. Kita misija – informuoti apie procesus, pranešti svarbias žmonių gyvenimą veikiančias žinias (pvz., net ir prastų orų prognozę). Žurnalistika yra žodžio laisvė, vienas iš demokratijos polių – labai svarbu demokratijai.

Interviuotoja (II): Ar žodžio laisvė šiuolaikinėje Lietuvos žiniasklaidoje atliepiama pilnai? Ar yra problemų?

R10: Platus klausimas. Aš sakyčiau – taip. Aš nepastebiu pas kolegas tokios savicenzūros. Nėra taip, kad kažkas ateitų ir uždraustų vieną ar kitą temą rašyti. Ne.

Interviuotoja (II): Bet būna manipuliacijų, bandymų pakreipti žurnalistą. Ar tokios patirtys keičia žurnalistą profesinę tapatybę? Jei taip – kaip?

R10: Sunku pasakyti. Neįsivaizduoju. Visko gali būti. Galvoju apie pavyzdžius: kaip tapatybę keičia nuolatinis ėjimas į „off the record“? Gal ir nekeičia. Klausimas, kaip žurnalistas reaguoja ir ką daro su informacija.

Buvo neseniai atvejis, kai vienoje institucijoje buvo surinkti nuomonės formuotojai ir jiems bandyta pakišti informaciją, kad paskui išeitų su tam tikra žinute. Aišku, išėjo – ir dar plačiau. Gal tai ilgainiui užaugina kritiškumą sau. O jeigu žurnalistas leidžiasi manipuliuojamas ir neklausia „kas čia vyksta ir kodėl“, gal tada trūksta kritiškumo. Tada reikėtų savirefleksijos, gal ir redaktoriaus pagalbos.

Interviuotoja (II): Paskutinė žinutė jaunajam žurnalistui: apie tylėjimus, kompromisus, ribas profesijoje?

R10: Pasitikėti savimi, savo kompetencija, vertinti viską pačiam. Jei reikia – pasitarti su redaktoriais(-ais). Bet jokia būdu nepriimti spaudimo iš šalies, kuris gali paveikti publikacijos turinį. Va taip, paprastai. *[juokiasi]*

Interviuotoja (II): Gerai, stabdau.

R11 – naujienų žurnalistė televizijoje

Interviuotoja (I): Taip, kaip minėjau, anonimizuoju interviu. Pradėkime nuo profesinio konteksto. Papasakokite apie savo profesinį kelią žurnalistikoje: kaip pradėjote, kaip susidomėjote ir panašiai.

R11: Dirbu daugiau nei dešimt metų televizijos žurnalistikoje. Tai mano pirmoji nuolatinė darbovietė su oficialia sutartimi, nes iki tol buvo praktikos. Žurnalistika domino nuo mažens – dar mokykloje žinojau, ką noriu veikti, ir būtent traukė televizija. Sėkmingai įstojau į žurnalistikos studijas, pasirinkau praktiką televizijoje, ir taip keliai atvedė iki to, kur esu dabar.

Interviuotoja (I): Kas paskatino būtent šią sritį rinktis? Kodėl atrodė, kad čia jūsų sritis?

R11: Labai anksti – dar vaikystėje, paauglystėje – man tapo aišku, ką noriu daryti. Mano bendraamžiai tuo metu dažnai būna pasimetę, blaškosi nuo vieno dalyko prie kito, o man buvo labai aiškus vidinis noras. Norėjau būti įvykių sukuryje „čia ir dabar“, būti ten, kur kiti negali.

Mokykloje turėjome mini laikraštuką, mini redakciją – labai mėgau rašyti. Taip pat patiko fotografuoti. Rašymas ir vaizdas, jų apjungimas, mane ir pastūmėjo link televizinės žurnalistikos, nes visada mačiau, kad vaizdas gali labai stipriai papildyti tekstą.

Nuo pat pradžių buvo noras informuoti žmones, pranešti. Atrodė įdomi, dinamiška profesija, ir kai atėjo tas jausmas, kad noriu, – jau nebesimėčiau.

Pradžioje įsivaizdavau, kad galbūt labiau keliausiu – kad bus kelionių žurnalistika, bet tai buvo toks ankstyvas, „pirminis“ įsivaizdavimas, kai dar ne iki galo supranti, apie ką yra žurnalistika.

Interviuotoja (I): Dirbate aktualijų žurnalistikoje, žiniuose. Papasakokite, kaip jūsų darbe paprastai gimsta tema – nuo idėjos iki publikacijos ar reportažo.

R11: Viskas prasideda nuo bendro aktualijų pulso sekimo: stebėjimo, analizės, temų aptarimo, pasiūlymų generavimo kartu su prodiuseriais. Tai komandinis darbas, bet žurnalisto indėlis labai pageidautinas.

Žurnalistas realiai dirba 24 valandas per parą: turi jausti srautą, numatyti, kas bus aktualu rytoj.

Dažniausiai žurnalistai turi savo sritis. Vieni specializuojasi politikoje – seka sprendimus, kur jie priimami. Teisėsaugos žurnalistikoje – stebi rezonansinių bylų stadijas: ikiteisminį tyrimą, kada byla perduodama teismui, palaiko „pulsą“. Net jei nėra labai griežto pasiskirstymo, jis vis tiek kažkiek būna: vieni kuratoriškai seka medicininės naujienas, kiti – kitas sritis. Iš to pulso ir gimsta temos.

Interviuotoja (I): Mhm.

R11: Nežinau, gal per daug išsiplėčiau?

Interviuotoja (I): Ne, ne. [juokiasi] O kaip jūsų redakcijoje priimami sprendimai dėl to, kokia informacija patenka į publikaciją ar reportažą, o kokia – ne?

R11: Dažniausiai tai diskusija. Žurnalistui gali atrodyti, kad tema įdomi, bet prodiuseris gali pasakyti, kad šiandien yra svarbesnė kita tema. Vyksta dialogas, o sprendimai kartais priimami pagal laiko ir svarbumo kriterijus.

Interviuotoja (I): Ar galėtumėte pateikti konkretų atvejį, kai prieš publikaciją teko atsisakyti temos, arba kai reikėjo kažką keisti, švelninti, išimti informaciją? Kaip tuo metu viskas vyko?

R11: Dažniausiai bandymo keisti jau parengtą tekstą beveik nebūna. Paprastai viskas aptariama iš anksto – prieš filmavimą, interviu, medžiagos rinkimą. Stengiamasi kuo mažiau daryti korekcijų.

Korekcijos dažniau būna dėl faktinių klaidų: prodiuseris patikrina, ir jei yra fakto klaida, ją reikia ištaisyti – natūralu, žurnalistas ne visada šimtu procentų viską gali žinoti.

O gaires – kur link važiuojam, kokie akcentai svarbiausi, kokią informaciją prodiuseris jau žino – tai aptariama prieš rengiant reportažą. Ypač kai tema žurnalistui dar nauja, šviežias įvykis. [tauro garsas]

Interviuotoja (I): Kalbant apie tuos akcentus – ar turite konkrečių atvejų, kurie įstrigo, buvo ypatingi, sukėlė abejonių ar klausimų?

R11: Per dešimt metų reportažų – labai daug, reikėtų gerai permąstyti. Pradžioje patarimų ir „užvedimo ant kelio“ buvo daugiau, nes tai buvo pirmi žingsniai.

Dabar dažniau būna smulkios diskusijos – kartais net dėl vieno žodžio: patinka/nepatinka.

Bet tie pakeitimai dažniausiai nėra labai reikšmingi. Man atrodo natūralu ir sveika diskutuoti, kelti klausimus kone kiekviename žingsnyje.

Svarbu, kad žurnalistas turėtų atsakymą, kodėl akcentuoja vieną ar kitą dalyką, kodėl pasirinko konkretų žodį. Žurnalistas turi gebėti pagrįsti kiekvieną frazę, kurią „spinduliuoja“ visuomenei. [taurės garsas]

Interviuotoja (I): Ar yra buvę ribinių situacijų, kai atrodė, kad redaktoriai tai daro dėl neaiškių priežasčių?

R11: Mano atveju – turbūt ne. Negalėčiau išskirti.

Nebent būna temų atmetimas, kai kartais ne iki galo aišku, kodėl. Tada paaiškinama, kad šiandien yra svarbesnė kita tema. Nors vidinis balsas gali sakyti, kad ir tavo tema svarbi.

Interviuotoja (I): Ar nėra buvę situacijų, kai kilo įtarimas, kad temos atsisakoma ar kažkas švelninama dėl kažkokio „aukštesnio“ intereso, spaudimo „iš viršaus“?

R11: Sunku tai įžvelgti.

Interviuotoja (I): Ar profesinėje aplinkoje esate susidūrusi su terminu „savicenzūra“? Kaip jį suprantate?

R11: Man savicenzūra pirmiausia siejasi su asmenybės subtilybėmis – kažkiek jos žurnalistas ir turi turėti. Ypač politinėse temose: natūralu, kad turi savo simpatijų ar antipatijų, bet privalai išlikti objektyvus.

Tai vienas pagrindinių žurnalistikos principų – negali spinduliuoti savo simpatijų ir antipatijų.

Interviuotoja (I): Tu savicenzūrą vartoji plačiau – kaip padorumą. Bet savo darbe savicenzūrą apibrėžiu siauriau: kaip informacijos nepaskelbimą visuomenei, kai žurnalistas tiki, kad informacija yra svarbi, faktinė, reikšminga, bet dėl kažkokių priežasčių vis tiek jos nepateikia ir nebūna sąžiningas su savimi. Kalbam apie savicenzūrą su neigiama konotacija, kertančiąsi su žodžio laisve ir laisvos žiniasklaidos principu.

R11: Man savicenzūra labiausiai pasireiškia per etinius sprendimus. Aš dažniausiai darau temas apie sveikatą, paauglius – mano sritis nėra politika, bet kartais būna ir teisėsaugos temos. Tokiais atvejais turiu įsivertinti, ar nebus žalos, ar neskelbsiu per jautrios informacijos, pavyzdžiui, sveikatos duomenų.

Būna ir subtilių momentų: televizijoje reikia labai atsižvelgti į intonaciją, kontekstą. Pavyzdžiui, po interviu apie naujametinę naktį, traumas ir panašiai, gydytoja pasakojo apie paauglį, kuris susižalojo, nes ėjo patikrinti, kur sproginėja fejerverkas, ir po interviu ji pradėjo kvatoti.

Tada kyla klausimas: ar išleisti į eterį tą reakciją? Teoriškai galiu, bet suprantu, kad viena ar dvi sekundės eteryje gali labai stipriai pakenkti pašnekovui. Tai ir yra savicenzūra tokiuose dalykuose. Profesionalas turi įsivertinti – išleisti ar neišleisti. Čia elementari situacija.

Interviuotoja (I): O ar yra buvę pavyzdžių, kai jautėsi spaudimas „iš kažkur“ ir po to atsirasdavo nemalonūs jausmas, pergalvojimas, ką rašyti, net jei jautiesi sąžiningai norėdamas skelbti informaciją? Arba ar aplinkoje yra tokių atvejų?

R11: Ne. Kad būtų savicenzūra dėl redaktorių sprendimo „neskelbiam, nes kažkieno interesas“ – tokio dalyko nebūna. Jei taip būtų, galėtų kilti konfliktinė situacija: žurnalistas matytų, kad informacija reikšminga ir svarbi. Mes ne tokioje sistemoje, kur būtų draudžiama skleisti svarbią informaciją.

Ta savicenzūra, apie kurią kalbu, pasireiškia subtiliuose etiniuose momentuose, kur žurnalistas pats turi įsivertinti.

Interviuotoja (I): Iš kur kyla tie subtilūs momentai?

R11: Iš realios medžiagos, iš realių interviu. Kaip minėjau: juokas po frazės apie sužalotą vaiką. Savicenzūros „neturintis“ žurnalistas gal transliuotų viską, bet profesionalas turi pagalvoti apie pasekmes: kam to reikia ir kokią žinutę siunti parodydamas, pavyzdžiui, gydytojo juoką po pasakojimo apie sužalotą vaiką.

Interviuotoja (I): Jūsų manymu, kokie išoriniai veiksniai dažniausiai skatina žurnalistus Lietuvoje riboti tai, ką jie viešina – politinis spaudimas, ekonominiai interesai, redakcijos politika, auditorijos reakcijos?

R11: Šitas klausimas jau turi teiginį, kad „kas skatina riboti“.

Jei kalbam apie tuos „mini subtilius“ dalykus, tai pirmiausia tai ateina nuo paties žurnalisto – nuo profesionalumo.

Apie kitas redakcijas ar kitus žurnalistus sunku kalbėti. Nesinori tikėti, kad ateitų redaktorius ir sakytų: „mes užsimerkiam“.

Interviuotoja (I): Bet netiesiogiai? Ar buvo pojūtis?

R11: Ne, man ne.

Interviuotoja (I): Kaip apibūdintumėte auditorijos, politikų, institucijų ar kitų veikėjų įtaką jūsų profesiniams sprendimams?

R11: Politikai gal ir norėtų daryti įtaką, bet ačiū Dievui, aš neturiu daug sąsajų su jais – temų laukas nelabai sutampa.

Šiaip kiekvienas nori būti parodytas gražiai ir pozityviai. Bet žurnalistai ne tam, kad rodytų gražiai – rodome taip, kaip yra realiai.

Mano srityje dažniausiai pašnekovų noras būna tiesiog „parodykit mane gražiai“ – net humoro forma: „kad būčiau susišukavusi“, „parodykit lėknesnę“.

Buvo ir keli atvejai, kai rečiau kalbinami pašnekovai prašė atsiųsti interviu ar sumontuotą reportažą iki eterio. Temų dabar neatsiminsiu, bet teko paaiškinti, kad taip nedaroma. Jie nustebo, bet priėmė kaip faktą.

Interviuotoja (I): Stebint iš šalies viešojo transliuotojo situaciją, susijusią su žodžio laisvės tema ir protestais, kaip tai vertinate?

R11: Visuomenėje daug kalbų ir priešpriešos. Dažnai komercinės televizijas stato į vieną eilę – tarsi žiniasklaida tyli. Bet aš matau, kad bent jau mes netylim: situacija nušviečiama. Asmeniškai su konkrečiu reportažu nesusidūriau, todėl detaliau komentuoti negaliu.

Interviuotoja (I): Ar, jūsų manymu, dabar žodžio laisvė kritinėje padėtyje? Ar reikia „gelbėti“ laisvą žodį?

R11: Tai sudėtingas klausimas. Matau daug priešpriešos. Mano, kaip žurnalistės, profesinis neutralumas ir asmeninė nuomonė gali skirtis, bet šioje situacijoje laikausi neutralumo.

Interviuotoja (I): Kaip apskritai vertinate žodžio laisvę Lietuvoje?

R11: Manau, kad žodis Lietuvoje yra laisvas.

Interviuotoja (I): Pabaigai: kaip apibrėžtumėte žurnalistikos misiją demokratinėje visuomenėje?

R11: Žurnalistikos misija – atspindėti ir nušviesti realybę: pateikti informaciją kuo objektyviau, ne vienašališkai, kad žmonės ją pasiektų. Pakalbinti žmones, kurie pateikia tikrus faktus, rodyti autoritetą per patikimus pašnekovus ir patikimą informaciją, ir suteikti kuo platesnį vaizdą.

Interviuotoja (I): Kaip skirtingos įtakos – politikų ar verslo – gali keisti tą demokratinę žurnalistikos misiją? Ar tai keičia žurnalistų profesinę tapatybę? Ar vėliau žurnalistas gali bijoti rašyti?

R11: Aš manau, kad pagrindinės misijos niekas negali pakeisti – nei politikai, nei verslininkai. Čia ir yra žodžio laisvė. Žurnalistai turėtų neleisti, jei yra noras užgniaužti.

Interviuotoja (I): Aš kalbu apie precedencijas, kai žurnalistai „nudega“ ir po to gali bijoti rašyti.

R11: Sunku pasakyti, ar bijos. Čia labai individualu. Galima kalbėti ne tik apie žurnalistus, bet apie bet ką, kas atlieka tyrimą.

Yra nepatogių temų, kai žurnalistas gali sulaukti grasinimų. Kaip jis elgsis – sudėtinga pasakyti.

Klausimas ir apie saugiklius: kiek veikia mechanizmai, galintys apsaugoti žurnalistą, kai yra reali grėsmė. Bet čia jau labai specifiniai atvejai – rimti tyrimai, kriminalinės temos, didelis resursų ir laiko svoris. Nežinau, kaip tokiais atvejais žurnalistai laviruoja, jei sulaukia grasinimų, persekiojimo ar panašiai.

Interviuotoja (I): Mhm. Ačiū už interviu.

R12

R12: Pradėjau prieš daugiau nei dešimtmetį. Kaip ir visi – studijavome žurnalistiką, turėjome įvairias praktikas. Pirmą praktiką buvo regioninėje redakcijoje. Tada pasirinkau televizijos profilį. Kita praktika – vienoje komercinėje televizijoje.

R12: Po to perėjau į komercinės televizijos kanalų grupę – iškart po praktikos. Ten pradirbau bene pusę karjeros.

R12: Dabar dirbu visuomeniniame transliuotojume – situacija kitokia. Didelę dalį profesinio laiko praleidau komercinėje žiniasklaidoje, todėl mačiau darbą iš vienos pusės, o dabar – iš kitos. Dėl karjeros trajektorijos ir darboviečių specifikos yra rizika, kad galima atsekti, kas kalba.

I: Kontekstas bus fragmentuotas – nebus vientisos biografijos pasakojimo.

R12: Gera, bet prašau pasirūpinti, kad manęs nebūtų galima atpažinti.

R12: Pirmus dvejus metus rengiau sporto naujienas. Vėliau sporto naujienų apimtis buvo mažinama – nuspręsta, kad jų nereikia tiek daug. Man buvo pasiūlyta pereiti į naujienų žurnalisto funkcijas. Taip pradėjau dirbti su aktualijomis.

R12: Formatą tuo metu galima apibūdinti taip: temas važiuodavome filmuoti kelis kartus per savaitę, nes daug turinio pateikdavo centrinė žinių tarnyba, o mes adaptuodavome. Dirbau kaip žurnalistas, orientuotas į informacinį foną ir faktinę medžiagą.

R12: Vėliau buvo suburta reporterių grupė ir maždaug dvejus–trejus metus dirbau kaip reporteris naujienų kanale, o tada perėjau į visuomeninį transliuotoją.

I: Ar galiu minėti, kad dirbai naujienų kanale?

R12: Geriau sakykime „komercinės televizijos kanalų grupė“ ir „žinių tarnybos“. Ten viskas buvo susipynę: tarsi dvi skirtingos redakcijos, bet dalindavomės turiniu; reportažai patekdavo kartais į vienas, kartais į kitas žinias.

R12: Laidų formatas buvo toks, kad dirbome prie trijų, kartais keturių valandų nenutrūkstamo tiesioginio eterio. Tuo tarpu pagrindinė žinių tarnyba dirbo prie trumpesnių žinių.

R12: Buvo daug erdvės turiniui: galėjai padaryti įdomesnius siužetus. Tematika kaitaliojosi – teko dirbti su įvairiomis temomis. Kartais, kai būdavo atostogos, dirbdavau su užsienio temomis, pavaduodavau. Pradėjau nuo sporto, po to – aktualijos: kriminalai, socialinė politika, dalis vidaus politikos („hard“ politika). Ekonomikos ir gynybos ankstyvoje fazėje beveik nebuvo, ypač naujienų kanale.

R12: Kai perėjau į visuomeninį transliuotoją, situacija kita – daugiau misinių siužetų, kita vertybių skalė. Darėme temas, kurių komerciniai kanalai dažnai nenori daryti: socialines, istorines, viešojo intereso temas.

R12: Pavyzdys: „atmintini metai“, kuriuos paskelbia parlamentas – reporteriams priskiriamos atitinkamos temos, kurias reikia dengti, rengti siužetus. Spektras platus: nuo eismo iki istorinių siužetų – bendros temos.

R12: Per pandemiją perėjau prie ekonomikos ir tai labai patiko. Užsilikau prie „hard“ temų. Dabar realiai dirbu su gynyba, nacionaliniu saugumu, dezinformacija, ekonomika – kaip Europos ir užsienio procesai veikia Lietuvą: geopolitikos efektai, interesų laukas, kaip su tuo dirbti. Taip nuo sporto atėjau iki šios specializacijos.

I: Kaip tavo darbe paprastai gimsta temos – nuo idėjos iki publikacijos?

R12: Kiekvienas turime savo lauką, kurį sekame ir kuriame turime kompetencijų, įdirbio. Iš to natūraliai gimsta temos: sugalvoji kampą, stebi procesą, seki informacijos srautą, skaitai socialinius tinklus, tarptautinius pranešimus.

R12: Nėra taip, kad temas kažkas nuolat „nuleistų“. Kartais redaktoriai pasiūlo kryptį, o tada tu sugalvoji specifinį kampą ir randamas kompromisas.

R12: Daug temų pasiūlau pats. Redakcijoje veikia pasitikėjimas: vadovai žino stiprybes ir specializacijas, suteikia laisvę, mažiau kvestionuoja, ar temos „reikia“. Jei siūlai, laikoma, kad tema svarbi ir ją padarysi kokybiškai.

R12: Lyginant su ankstesne patirtimi komercinėje kanalų grupėje, ten būdavo daugiau įrodinėjimo, kodėl tema aktuali. Dabar atsineši temą ir tavimi pasitikima.

I: Kaip redakcijoje priimami sprendimai – kokia informacija patenka į siužetą, o kokia ne? Gali palyginti praeities ir dabarties perspektyvą.

R12: Pirma fazė – susirinkimai. Yra bendras susirinkimas su keliomis platformomis (pvz., radiju ir portalu), kur išsiginčijamos bendros temos. Visi išklausomi, kiekvienas pasiūlo.

R12: Tada vyksta atskiri susirinkimai pagal padalinius. Iš ten išsirutulioja konkreti tema: galvoji, ką kalbinti, ko reikia.

R12: Ieškai žmonių su kompetencijomis ir ekspertize, kad nebūtų atsitiktinių pašnekovų. Dienos eigoje visko būna: vienas negali, su kitu nepavyksta susitikti – ieškai alternatyvų. Kartais pasitari su redaktoriais, kartais sprendimus priimi pats.

R12: Dėl pasitikėjimo ir laisvės retai būna priekaištų dėl pašnekovų pasirinkimo. Kartais būna pastabų, kad nepakalbina vieno ar kito, labiau dėl lūkesčio, bet atrankos prasme daug kas priklauso nuo paties žurnalisto.

I: Suprantu pirminį planavimą. O kalbant apie antrinę atranką: kai jau turi medžiagą ir reikia atsirinkti, ką palikti, ką išimti. Protestai, įvykiai, daug spontaniško turinio, ekspertų citatos, kontroversiškos temos... Pagal kokius kriterijus atsirenki?

R12: Pagrindiniai kriterijai – informatyvumas ir neutralumas.

R12: Kai dirbi temoje, kur turi įdirbį, žinai, kas jau buvo pasakyta. Ieškai naujo rakurso: kas pasikeitė, kas nauja, kad siužetas būtų informatyvus. Kartojimas prasmingas tik darant retrospektyvą.

R12: Neutralumo principas visuomeniniame transliuotojyje aiškesnis nei komercinėje žiniasklaidoje. Vengiama emocinių elementų, kurie „gražiai žiūrisi“, bet nebūtinai duoda informacinės naudos. Aš ieškau, kad žmogus išreikštų poziciją, mintį, informaciją, o ne emociją. Kuo mažiau emocijų, kuo daugiau turinio ir skirtingų pozicijų.

R12: Mitingai – specifinis žanras: visada klausimas, kiek nuomonių parodyti, nes formatas ribotas. Taikomi ir balansavimo principai (pvz., lyties balansas atrenkant pašnekovus).

I: Ar yra tekę prieš publikaciją keisti, švelninti ar išimti tam tikrą informaciją? Kaip vyko sprendimas?

R12: Tikėtina, kad buvo, bet sunku atsiminti – daug laiko praėjo, labiau komerciniuose kanaluose.

R12: Visuomeniniame transliuotojyje dažniausiai išimi dėl laiko limitų: turi daug įdomios informacijos, bet netelpi į numatytą trukmę.

R12: Kadangi yra kelios platformos, dalį „netilpusios“ informacijos galima perkelti į tekstinį formatą (pvz., portalui). Taip kompensuojama: kas nepateko į reportažą, gali būti išplėsta tekste.

I: Ar buvo situacijų, kai sąmoningai nusprendei kažko neįtraukti dėl minčių apie kolegų reakciją, redaktoriaus repliką, visuomenės reakciją? Tas „save sustabdymas“ – tiek anksčiau, tiek dabar.

R12: Taip. Yra kontroversiškai vertinamų asmenų, kurių pasisakymai poliarizuoja ir sukelia daug problemų. Yra tokių, kurie su žurnalistais elgiasi agresyviai ir gali specialiai kelti konfliktus.

R12: Kartais pasisakymai pereina į neapykantos kalbą ar net galimą įstatymo pažeidimą. Yra atvejų, kai negalima rodyti dėl pažeidžiamumo, būklės, etikos ir teisinių ribų.

R12: Esu neįdėjęs informacijos, siekdamas apsaugoti šaltinius ir jų tapatybes. Esu neatskleidęs informacijos institucijoms, kurios jos reikalavo, saugodamas šaltinius – vadovaudamasis žurnalistų etika.

R12: Esu neįdėjęs informacijos, kuri galėjo būti panaudota prieš Lietuvą kaip propagandos ar dezinformacijos medžiaga.

R12: Esu neįdėjęs informacijos, kuri galėjo padaryti žalos, jei neturėjau pakankamai įrodymų ar patvirtinančių šaltinių.

R12: Tačiau nutylėti vien dėl to, kad „man bus blogai“, „redakcijai bus blogai“ ar „politinė aplinka nepalanki“ – tokiu motyvu nedarau.

I: Ar profesinėje aplinkoje susidūrei su terminu „savicenzūra“? Kaip jį supranti?

R12: Taip, su tuo esu susidūręs dar studijuodamas. Teoriškai savicenzūra apibrėžiama vienaip, praktikoje ji veikia konkrečiau.

R12: Būna, kad redakcijoje nusprendžiama: kai kurių temų geriau nejudinti, kai kurių politikų geriau nekalbinti, kai ko nerodyti, nes po to gali būti neigiamas efektas.

R12: Abstrakčiai tariant, savicenzūra kartais veikia kaip bandymas nesukelti konflikto tarp pusių, nes ateityje vis tiek projektuojama, kad bendrausi su tais pačiais asmenimis. Tada pasirenkama „geriau to nedaryti“.

R12: Asmeniškai taip nesu elgęsis, nes tai prieštarauja žurnalistikos esmei: tada neatlieki funkcijos iki galo ir gali nuslėpti visuomenei reikšmingą informaciją. Kaina – santykio su objektu iškraipymas, tarsi pataikavimas.

I: Vis tik sakei, kad sprendimų būna. Be vardų ir be konkretybių: ar buvo situacijų, kai komercinėje žiniasklaidoje kilo klausimas „kaip elgtis“, kai žiniasklaidos savininkas ar susijusi struktūra atsidūrė politinio skandalo centre?

R12: Buvo laikotarpis, kai vienoje žiniasklaidos grupėje kilo tokia situacija: koncernas, kuriam priklausė televizija, atsidūrė didelio politinės korupcijos tyrimo centre. Tada ore kabėjo klausimas: „kaip dabar turime elgtis?“ (juokiasi)

I: Paliekame ties klausimu „kaip elgtis“. Detalių nepasakosi.

R12: Detalių nenorėčiau. Kiek pamenu, pasirinktas maksimalus neutralumas: faktų konstatavimas, kad vyksta tyrimai, kad laukiama oficialios informacijos. Bet čia aišku, ką tai reiškia: tyrimai trunka ilgai. Įdomiausia buvo pirmą dieną – netikėtumo reakcija. Diskusijų buvo, bet akivaizdu, kad komercinė televizija negalėjo apskritai nekalbėti, todėl pasirinktas „faktų konstatavimas“.

I: Grįžtant prie dabarties: kaip žurnalistui duodama suprasti, kad „šito gal neliečiam“? Kaip vyksta sprendimas? Kaip tu tai reflektuoji?

R12: Dažniausiai tai išryškėja per pokalbius su redaktorais vystant temą. Susiduri su situacija ir nežinai, kaip elgtis. Tada eini pasikalbėti su vadovais. Jie patyrę, turėję panašių situacijų, vyksta nuomonės apsikietimas: „turim situaciją – kaip pasielgti, kaip nepažeisti etikos, kokia mūsų politika?“

R12: Pasikalbi su vienu kitu vadovu ir priimi sprendimą.

R12: Savicenzūra kartais pasireiškia taip: jei negali pakalbinti vienos pusės, bet gali kitos, kartais geriau nerodyti nė vienos, kad nekiltų šališkumo įspūdis. Pagalvoji, kad tai gali pakenkti tavo reputacijai ar žinių tarnybos reputacijai. Tada ieškai alternatyvaus sprendimo: perkonstruoji temą, kad neliktų regimybės, jog esi šališkas.

I: Dėl kokių priežasčių negali pakalbinti? Analizuoju kaštų–naudos skaičiavimą, kurį žurnalistas kartais atlieka.

R12: Suprantu, apie ką kalbi.

I: Mane domina ir kiti sluoksniai: visuomenė, socialiniai burbulai, reakcijos, sankcijos, „sudeginti tiltai“, šaltiniai, redakcijos tinklai.

I: Pavyzdžiui, tyrinėjant azartinių lošimų temą, galima pagalvoti apie galimas reakcijas. Arba renkantis, ar kalbinti poliarizuojantį komentatorių, kai aišku, kad dalis auditorijos ir profesinių aplinkų tai vertins neigiamai.

R12: Kai kalbame apie poliarizuojantį asmenį, klausimas toks: ką gausi jį kalbindama? Gali gauti daug neapykantos, daug dezinformacijos, daug šalutinio triukšmo. Taip, viskas kartais slepiama po „nuomonės“ skėčiu, bet nuomonė taip pat turi ribas – dėl to egzistuoja neapykantos kalbos reguliavimas.

R12: Klausimas: ar ribos tiek pastumtos, kad tokį žmogų leistum į eterį? Kokia nauda? Ar tai bus informatyvu, ar atspindės objektyvią ir civilizuotą poziciją? Ar tai bus dezinformacijos paveiktas žmogus, kuris ateina toliau skleisti dezinformaciją?

R12: Čia pavojinga, nes tu pats gali tapti dar vienu kanalu dezinformacijai plisti.

I: [Trumpa pauzė.]

R12: Esmė – netapti dezinformacijos kanalu. Kartais matosi žmonės, kurie socialiniuose tinkluose prisiskaitę sąmokslų teorijų (pvz., apie technologijas, sveikatą ir pan.) ateina į eterį ir pateikia tai kaip „nuomonę“. Bet tai nėra argumentais, įrodymais ar mokslo faktais pagrįstas teiginys.

R12: Net jei pavyzdys atrodo ekstremalus, yra ir mažiau akivaizdžių atvejų: tikrini faktus ir matai, kad žmogus meluoja arba nežino, bet jo teiginiai vis tiek pateikiami kaip „nuomonė“. Tokiu atveju žurnalistas gali tapti „roporu“, padedančiu plisti melagienoms.

I: Suprantu, bet čia svarbu brėžti skirtį: sąmokslų teorijos nėra „nuomonė“. Kartu po „nuomonės“ etikete kartais nepagrįstai atsiduria ir ekspertai, kurie kelia pagrįstas abejones, ir dezinformacijos skleidėjai.

R12: Sutinku. Čia grįžtame prie ekspertiškumo. Jei tai mokslininkas ar specialistas, visą gyvenimą dirbęs tyrimuose ir praktikoje, tai kita kategorija – jis gali kelti pagrįstas abejones.

R12: O jei žmogus be kompetencijos kalba bet ką, nuomonių svoris skiriasi. Klausimas – kuri pozicija yra pagrįsta ir informatyvi.

I: Kalbant apie savicenzūrą neigiama prasme – sąžiningumą su savimi: „nepateiksiu, nes redakcijoje nesupras“, „neužduosiu, nes bus mažiau problemų“, „rašysiu neutraliau, nes aplinka kitaip reaguos“. Ar esi su tuo susidūręs?

R12: Konkrečių situacijų nevardinsiu, bet taip: kartais kyla klausimas. Ne dažnai, bet būna.

R12: Tu viduje pasidiskutuoji: ar verta šitą informaciją išleisti? Tada klausimas paprastas: ką laimėsi, ką pralaimėsi? Ar informacijos paviešinimas duos daugiau naudos – geresnį reportažą, gerą efektą visuomenei? O jei nusišlėps – kokios pasekmės?

R12: Tai yra pasiskaičiavimas.

I: Kokios pasekmės dažniausiai svarstomos?

R12: Pasekmės gali būti įvairios. Pirmiausia – artimiausia profesinė aplinka: kolegos, vadovybė. Jei tampa platesniu visuomeniniu klausimu – tada visuomenė, institucijos ir pan.

R12: Dar vienas aspektas – žurnalistų asmeniniai interesai. Kartais, kai dirbi tema ilgiau, skaičiuoji: ar tau verta „susideginti tiltus“ su šaltiniu? Ar verta paversti kažką iš kalbėtojų tau „skolingų“?

I: Pavyzdys?

R12: „Skolingą“ informacijos ir šaltinio prasme. Tarkime, šaltinis duoda informaciją, o tu dalį jos sulaikai ar neišleidi, nes šaltiniui būtų blogiau. Taip sukuri situaciją, kad šaltinis tau lieka skolingas.

R12: Kai tau reikės, ypač jei šaltinis „riboto naudojimo“ (susitinki vieną–du kartus, gauni labai naudingos informacijos ir žinai, kad ryšys bet kada gali nutrūkti), tu tarsi „užmeti kabliuką“: žmogus jaučiasi skolingas. Vėliau gali grįžti ir pasakyti: „Aš kažkada nepasakiau to, kas tau būtų pakenkę, o dabar man reikia iš tavęs papildomos informacijos.“

I: Kaip tu tai pavadintum?

R12: Apie tai retai kalbama atvirai, nes tai jautru profesinėje aplinkoje.

I: Ar tai savicenzūra vardan kažko?

R12: Jei kalbame apie situaciją, kai neįdedi informacijos į siužetą ar publikaciją – pirminis efektas yra savicenzūra: tu neįdedi kažko svarbaus. Tu gal ir norėtum įdėti, bet pasižiūri:

„dabar man nenaudinga“, o vėliau gali turėti daugiau naudos – „neišleisiu dabar, bet vėliau gausiu papildomos informacijos“.

I: Vadinasi, savicenzūra dėl instrumentinių paskatų?

R12: Taip – savicenzūra dėl instrumentinių (ekonominių, santykių su šaltiniais) paskatų.

R12: Kitaip tariant, žaidi ilgą žaidimą: jei turi didesnę užmanymą, neatskleidi visų kortų. (kosėja)

I: Ar egzistuoja „ženklai“ redakcijoje, neverbaliniai signalai, iš kurių žurnalistas nuskaityto: „šito geriau nerašyti“, „šito neliesti“?

R12: Aš su tuo nesusidūriau. Mano temų lauke nebuvo nei tiesiogiai, nei netiesiogiai pasakyta „geriau to nedaryk“ ar „čia neaktualu“.

R12: Bet gali būti, kad kitose specializacijose situacija kitokia – negaliu už tai laiduoti.

I: Vis tik minėjai, kad kartais kai kurių kampų neliečiama dėl politinių priežasčių.

R12: Gali būti tam tikrų kampų, labiau susijusių su politikais ar partijomis.

I: Kaip tie kampai išaiškėja?

R12: Paprastai per susirinkimus. Diskutuojama, užbrėžiama kryptis. Kai kryptis detalizuojama labai aiškiai, tai savaime tampa rėmu: tu negali „išeiti į kraštus“. Kartais būna ir rekomendacijos, ką pakalbinti. Tą galima interpretuoti kaip ribų nustatymą.

I: Kaip apibūdintum auditorijos, politikų, institucijų ar kitų veikėjų įtaką tavo profesiniams sprendimams?

R12: Įtaka tiek, kiek jie suteikia informacijos. Kad kažkas diktuočiau, kaip elgtis – ne. Sistemingo spaudimo nejaučiu.

R12: Esu susidūręs su situacijomis, kur riba tarp asmeninio ir spaudimo ne visada aiški: pavyzdžiui, intensyvus „skubinimas“ žinutėmis ar skambučiais: „kada paleisite reportažą?“ Viena vertus, žmonėms tai svarbu; kita vertus, gali būti ir interesas.

I: Ar yra buvę grasinimų?

R12: Buvo vienas atvejis, kurio negaliu detalizuoti, nes tai atpažįstama. Tai buvo vienintelis kartas gyvenime.

I: Gali abstrakčiai nupasakoti – nevardinant aplinkos. Koks buvo bandymas daryti poveikį?

R12: Galiu pasakyti priežastis ir ko politikai tikisi iš žurnalistų.

R12: Pastaruoju metu politikai dažnai nesupranta, kaip veikia žiniasklaida, ypač televizijos žurnalistika. Jie galvoja, kad kiekvienas jų duotas interviu turi būti ištransliuotas visas.

R12: Jie ne visada suvokia naujienų atrankos logiką. Jeigu tai siužetas, interviu niekada neišgina visas: dalis naudojama kontekstui, daug kas nepanaudojama, nes politikas nuklysta nuo temos arba informacija netinka siužeto struktūrai.

R12: Politikams lengviau kalbėti savo platformose (pvz., tinklalaidėse), kur jie gali transliuoti žinutę be redakcinės atrankos. Žurnalistai, priešingai, atrenka, kas aktualu ir patikrinama. Dėl to politikai pyksta.

R12: Ypač tai reiškia visuomeniniam transliuotojui, nes jis suvokiamas kaip „visuomeninis“, todėl kyla lūkestis, kad „privalo transliuoti“. Atsiranda ciniškas komentaras: „jūs vis tiek iškirpsite“, „nenoriu duoti interviu, nes viską iškerpate“.

R12: Kartais tai pasireiškia juoko forma, kartais – grasinimais skųsti institucijoms (pvz., etikos priežiūros ar kontrolės organams), teigiant, kad žurnalistas pasielgė netinkamai, nes neįdėjo visos pateiktos informacijos.

R12: Bet praktiškai neįmanoma rasti naujienų reportažo (kuris nėra tiesioginis eteris), kuriame būtų pateikiamas visas interviu be atrankos.

I: Kiek dažnai su tuo tenka susidurti? Ir kas vyksta tavo viduje – mintys, emocijos?

R12: Nedažnai. Pirma indikacija dažniausiai ta pati: žmogus nesupranta, kaip veikia žiniasklaida.

R12: Dabar, kai turiu patirties, pernelyg nekreipiu dėmesio. Žinau, kad neverta eikvoti energijos, nes gali aiškinti ar neaiškinti – jis vis tiek kartos tą patį. Stengiuosi nesureikšminti ir elgtis neutraliai.

I: O pirminė reakcija, kai susiduri su bandymu tave palaužti?

R12: Pirma mintis: „ką tu darai?“ (juokiasi)

R12: Natūralu, kad prasisuka ir aštresnių minčių (įskaitant necenzūrinę leksiką), ypač jei santykis su tuo žmogumi prastas ir nėra abipusės pagarbos.

R12: Yra politikų, su kuriais būna konstruktyvus dialogas ir abipusė pagarba: politikas gerbia žurnalisto darbą, žurnalistas – politiko. Toks bendravimas duoda daug gerų rezultatų ir informacijos.

R12: Bet kai yra išankstinis nusistatymas, pyktis, prikaišiojimai, nesuvokimas, kaip viskas veikia, žurnalistas irgi formuoja nuomonę. Skirtumas tas, kad žurnalistas privalo mokėti emocijas patraukti į šalį ir padaryti darbą. O kita pusė to ne visada gali.

I: Apibendrinant: bandymai daryti įtaką – politiniai ar verslo, skambučiai, grasinimai, nemalonios situacijos... Kaip tai veikia žurnalisto profesinę tapatybę, „sarginio šuns“ vaidmenį?

R12: Tokios situacijos padeda išlaikyti budrumą: neleidžia užmigti ir tikėtis, kad visi visada elgsis pagarbiai. Tai grūdina. Tu pasitikrini savo principus ir ar sugebi atsverti įtakas.

R12: Jei sugebi atsverti – viskas gerai. Jei ne – tampa pažeidžiamas.

I: Kaip apibrėžtum žurnalistikos misiją demokratinėje visuomenėje?

R12: Idealiu atveju žurnalistai padeda paaiškinti procesus gyventojams: kas vyksta valstybėje, kokios problemos, ir kartais padeda tas problemas spręsti.

R12: Žurnalistai – kaip tarpininkai tarp visuomenės ir institucijų: kaip „nervai“, perduodantys impulsus ir paaiškinantys, kas vyksta. Tikslas – kad visuomenė būtų stipresnė ir kad augtų pasitikėjimas institucijomis, žurnalistais ir vieni kitais.

R12: „Sarginio šuns“ funkcija išlieka, bet jos nuosekliai laikosi ne visi – dalis žurnalistų įvairiais būdais pasiduoda kompromisams ar pataikavimui.

I: Ar yra kas nors, kas tau dar atrodo svarbu apie šias patirtis, bet pokalbyje liko neaptarta?

R12: Manau, kad svarbius dalykus aptarėme.

R13

Jei viskas aišku – pradedam nuo profesinio kelio. Kaip sugalvojai eiti į žurnalistiką ir kada tai prasidėjo?

R: Kelias prasidėjo prieš dvidešimt metų – gal net kiek daugiau. Realus darbas prasidėjo prieš dvidešimt, bet užuomazgos buvo dar mokykloje. Aš gana anksti supratau, kad tai mano dalykas. Ir čia yra... vaikystės traumos.

Kodėl tiriamoji žurnalistika? Freudiškai į save žvelgiant – viena iš priežasčių ta, kad mano šeima nukentėjo nuo finansų piramidės devyniasdešimtaisiais. Ir aš norėjau keršto.

I: Keršto – tiesiogine prasme?

R: Ne taip, kad sugaučiau tuos pačius niekšus, kurie išdūrė. To net hipotetiškai nebuvo. Bet trauma suformavo tokį egzaltuotą teisingumo troškimą. Ir jis konvertavosi į norą būti žurnalistu. Žurnalistika atrodė kaip būdas pasiekti teisingumą – net jei ne tuos pačius, tai bent „smalačius“ skaudinti.

I: O kaip prasidėjo pats kelias „į rinką“?

R: Pradžia buvo... nemokamas laikraštukas, man buvo penkiolika – manęs niekas nepriėmė. Buvau nieko nebaigęs, kiekvienais metais bandžiau stoti į tai, ko norėjau, bet nepavykdavo, stodavau į bet ką kitą, mesdavau. Kategoriškai norėjau žurnalistikos.

Ir galiausiai mane priėmė viena sena, agresyvi, bulvarinė redakcija – tokia vieta, kurią aš tuo metu vadinau labai grubiai (šį pavadinimą anonimizuoju). (Juokiasi.) Nes tuo metu, „kas mane tokį priims?“ – realiai tik tokie.

I: Kodėl taip ją vadina?

R: Nes tai buvo ir yra siaubinga vieta, kur dirbti nelinkiu niekam, kas turi nors kiek sąžinės. Traumuojanti, deformuojanti, žalojanti vieta žmogui, kuris nori užsiimti padoria žurnalistika. Ten ne „savicenzūra“. Ten buvo diktatūra.

Ten buvo iš viršaus nuleidžiami dalykai. Atviras politinis šališkumas. Proteguojami konkretūs verslo interesai. Viskas, kas žurnalistikoje gali būti blogai.

I: O gali prisiminti pirmąsias apraiškas – kaip ta „diktatūra“ pasirodė praktiškai ir kaip tu ją reflektavai?

R: Ankstyvais metais aš nesupratau, kad ten taip blogai, nes buvau durnas ir neišprusęs. Kuo ilgiau dirbau, tuo labiau supratau, kokioje siaubingoje vietoje esu. Po kokių poros metų jau buvo aišku: proteguojami konkretūs verslo subjektai, aiškos politinės protekcijos, „šilti santykiai“ su tam tikromis politinėmis jėgomis.

Buvo atviros kampanijos prieš tuo metu besiformuojančią naujos kartos žiniasklaidą. Buvo šlykšti kampanija prieš internetinius portalus. Aš prisimenu svetimą gėdą – nors truputį ir savo, nes ten buvau.

I: Bet diktatūra – tai reiškia, kad ateina redaktorius ir sako: „apie šitą rašai gražiai“, „apie šitą nerašom“? Kaip tai atrodė?

R: Tokių dalykų buvo. Buvo neliečiamųjų – apie kuriuos blogai rašyti negalima. Ir atvirkščiai – buvo „liečiamųjų“, kuriuos būtina drožti. Ateidavo komandos iš viršaus. Negaliu pasakyti, iš kur tiksliai – administracija, akcininkai ar dar kas – bet tai buvo aišku. Tai buvo įrankis suvedinėti sąskaitas, išmušinėti pinigus ir dar velnias žino ką.

I: Dėl atpažįstamumo – laikotarpį galim suapvalinti?

R: Taip. Suapvalinkim į XXI amžiaus pirmą dešimtmetį. Ten praėjo dešimtys žmonių, ir taip bus saugiau.

I: Kaip tu manai, ar ten kas nors pasikeitė dabar?

R: Mano supratimu, ten niekas nepasikeitė, išskyrus leidimo dažnį. Sprendžiu iš turinio, kurio stengiuosi neskaityti, bet kartais pamatau – ten tas pats. Kartais nusileidžiant iki žemiausio įmanomo dugno: atviro propagandinio turinio rezonansavimo. Todėl sakau – iš esmės nepasikeitė.

I: Kaip iš ten išėjai? Kaip „išbridai“?

R: Buvo vertybinis konfliktas su vadovybe. Po jo turėjau pasirinkimą: arba paklusti sistemai, arba eini lauk. Aš nedvejodamas išėjau.

I: Skamba taip, lyg konfliktas būtų apie turinį – ta prasme, cenzūros/savicenzūros šešėlis.

R: Taip. Konflikto priežastis buvo tekstas, kurį parašiau, ir kuris vadovybės nuomone kenkė santykiams su verslo grupėmis, kurios vadovybei buvo labai svarbios.

I: Kaip vyko konfliktas? Kaip tu jauteisi viduje?

R: Nieko stebuklingo. Išėjo tekstas, aš net nesuvokiau, kad jis užkabins tas grupes. Mane iškvietė „ant kilimo“ ir pastatė prieš faktą: taip negalima. Arba paklusti sistemai, arba eini lauk. Aš pasirinkau išeiti.

Viduje... Aš mačiau, kad darbdavys „gazas dugnas“ režimu eina prieš bet kokius padorios ir sąžiningos žurnalistikos standartus. Tai buvo nepriimtina.

I: O emocija – pyktis, liūdesys?

R: Palengvėjimas. Nes tuo metu jau buvau supratęs, kokioje siaubingoje vietoje dirbu, ir galvoje ieškojau būdų išeiti. O čia man net nereikėjo ieškoti – būdas buvo „pasiūlytas“.

I: Kai matai pataikavimą interesams, „mylimukus“ ir „nemylimukus“ – kas galvoje?

R: Tai neturėtų vykti. Nes tai kerta per fundamentaliausią dalyką – žurnalistikos patikimumą. Jei žiniasklaidoje atsiranda „mylimukai“ ir „nemylimukai“, kuriuos „būtinai drožti“ arba „būtinai saugoti“, tai destabilizuoja organizaciją ir laužo principus. Žiniasklaida neturi turėti mylimukų ar nemylimukų. Ji turi būti vienodai kritiška visiems.

I: Kaip po to klostėsi kelias? Ar „užtrenkei duris“ ir pamiršai, ar ta patirtis liko kaip vidinis filtras?

R: Ta vieta man labai padėjo. Ji padėjo identifikuoti verslo grupes, kurios linkusios naudotis pernelyg „draugiškais“ žiniasklaidos kanalais – arba draugiškais iš idėjos, arba draugiškais už kainą. Išeidamas jau žinojau, kas potencialiai dvokia korupcija. Už tai – ačiū.

Išėjau suprasdamas, kad tokių „žiniasklaidos priemonių“ neturėtų būti. Deja, jos vis dar yra.

I: Kur dirbai po to – nebūtinai vardinant?

R: Išėjau į normalesnę privačią žiniasklaidos priemonę (anonimizuota). Ji neilgai buvo normali, nes ją nusipirko vienas įtakingas savininkas (anonimizuota). Ir ten vėl vyko tas pats – veidmainystė, ėjimas savininko pėdomis. Buvo redakcinės iliuzijos, buvo interesai, buvo noras pasidaryti sau politinę sceną.

Tiesioginių komandų pats gal ir negaudavau, bet faktas, kad buvo savininko interesai, buvo nurodymai „atidirbinėti“, buvo revanšistiniai sujudimai. Ir buvo savęs kišimas į turinį – man tai yra yda, aš to niekur nepriimčiau.

Po to perėjau į didelį interneto portalą (anonimizuota). Ir tai buvo labai ryškus skirtumas. Tuo metu buvo pervarta: senųjų spaudos magnatų era traukėsi, portalai kilo. Internetas atrodė naujas, šviežias ir didžiąja dalimi švarus. Nemokama informacija realiu laiku – „game changeris“. Tai buvo galimybė švaresnei žiniasklaidai efektyviau informuoti visuomenę.

Aišku, vėliau ir ten išsivystė verslo interesai – atskiros kolizijos, atskira istorija.

I: Dabar peršokim į dabartį. Stebint šiandieninį lauką: kiek savicenzūros/cenzūros matai ar įtari?

R: Bendrai lauke, ačiū Dievui, to yra daug mažiau negu prieš dvidešimt metų. Tada buvo beveik norma, kad viena įmonių grupė ar partija yra „mylimukai“ – apie juos kaip apie lavonus: arba gerai, arba nieko. O kiti – „blogieji“: apie juos arba blogai, arba nieko. Aš džiaugiuosi, kad tie laikai didžiaja dalimi baigėsi.

Dabar, eliminuojant „pūlinius“, kurie vadina save žurnalistika, bet tai yra melas, turime pakankamai sveiką lauką. Bet yra kiti dalykai. Vienas esminių – nesveika konkurencija žiniasklaidoje. Ji skatina savicenzūrą ir cenzūrą.

I: „Pūliniai“ – ką turi omeny? (Tik bendrais bruožais, be konkrečių vardų, kad neatpažintų.)

R: Pūliniai – pseudožiniasklaida, „alternatyvūs“ kanalai, visa ta fauna. Juos pūliniais daro: sisteminga ir atvira dezinformacija, akivaizdus konkrečių politinių jėgų propagavimas (kartais ir verslo grupių), informacijos iškraipymas, melavimas, sąmoningas oponentų diskreditavimas. Jie mėgo vaidinti „nesisteminis“, bet realiai atidirbinėjo labai konkretiems interesams.

I: O konkurencija – kaip ji maitina savicenzūrą?

R: Konkurencija pati savaime yra normalus dalykas. Bet kai ji tampa nesveika – prasideda problemos.

Anksčiau buvo paprasčiau: keli stambūs leidiniai vienas ant kito stumdavo – aiškūs frontai, aiškus triukšmas. Po to atsirado daugiau žaidėjų: sustiprėjo televizijos, atsirado portalai, išaugo pajamų kanalai ir interesai.

Ilgainiui iš to išsivystė rimta konkurencija tarp privačių kanalų, o dar vėliau – ir konkurencija tarp privačių kanalų ir visuomeninio transliuotojo. Mano galva, tai nesveika. Ir čia atsakomybės turi ir pati visuomeninio transliuotojo administracija, nes ilgą laiką traktavo visus kaip konkurentus: „su niekuo nedraugaujam, visi mums konkurentai“.

To šaknys dabar matosi taip: net vykstant akivaizdiems bandymams politizuoti visuomeninį transliuotoją, dalis privačios žiniasklaidos laikosi ne neutraliai, o net priešiška. Ir ta priešiška laikysena kelia pavojų laisvam žodžiui, nes kai kurie komerciniai kanalai savo veiksmais pradeda legitimizuoti valdžios spaudimą ir taikosi į „lietuviškų Fox News“ modelį. Kartais

atrodo, kad kai kurie kanalai veikia pusiau kolaborantiškai valdžios atžvilgiu. Ir viso to šaknys – senos konkurencinės žaizdos, konfliktai dėl pinigų, teisių, įtakos.

Tai žiauriai apmaudu, nes žmonės, kurie pirmiausia turėtų būti žurnalistai ir galvoti apie žodžio laisvę, ima veikti kaip interesų grupė: gina siaurus interesus ir rizikuoja ant svarstyklių padėti demokratiją. Man tai yra liūdna.

I: Kai sakai „kolaboravimas“, ką turi omeny konkrečiau? Kad konkurencinė kova virsta veikimu prieš laisvą žodį?

R: Patikslinsiu: ne tai, kad konkurencinėje kovoje tiesiogiai veikiama prieš laisvą žodį. Bet konkurencinėje kovoje per ilgus metus buvo sukaupta... (pauzė)

Žiniasklaidos žmonėms reikia ginti žiniasklaidą. Dabar, mano tvirtu įsitikinimu, yra tas laikas, kai visi konkuravimai turi būti nustumti į šalį. Turi būti apgintas visuomeninio transliuotojo nepriklausomumas, nes jeigu mes to nepadarysime dabar, visus kitus išrankios po vieną ir atidaužys. Vienus išrankios, kitus galbūt pasotins valdiškais pinigais, dar kitus išpirks. Yra daug variantų, kaip iš esmės uzurpuoti visą informacinę erdvę valstybėje. Mes matėme tokius pavyzdžius Slovakijoje, Vengrijoje, Lenkijoje ir kitur. Tai yra labai lengvai padaroma, ir aš iš širdies smerkiu žiniasklaidos priemones, net ir tą „normalesnę“ pseudožiniasklaidą, kurios atsisako tai suprasti ir, vedinos savo asmeninių nuoskaudų vieniems ar kitiems menamiems konkurentams, iš tikrųjų (intonacija griežtėja) stumia šalin principinius žodžio laisvės dalykus, kurie turi būti numeris vienas, nepriklausomai nuo aplinkybių.

RV - VADOVAI

RV-1 (žinių tarnybos vadovas)

RV-1: Į žiniasklaidos rinką atėjau maždaug apie 2000-uosius. Pradžioje buvo toks idealistinis, beveik „šeimos projekto“ tipo leidinys. Tada paraleliai dirbau tarptautinėje radijo redakcijoje, vėliau – viename dideliame interneto portale. Tarp jų buvo ir kitas darbas, o po to – šitas darbas.

I: Kitas darbas – ministerijoje?

RV-1: Ne. Tai buvo viešųjų reikalų / lobizmo kontora.

I: O ankstesnėse redakcijose buvote konkrečių sričių žurnalistas ar rašėte įvairiai?

RV-1: Ten buvo miškas. Pirmajame projekte daugiau buvo administracinio, vadybinio darbo, šiek tiek žurnalistikos. Daugiausia „grynos“ žurnalistikos buvo tarptautinėje radijo redakcijoje – buvau reporteris ir redaktorius. Portale vėlgi dirbau kaip redaktorius.

I: Žurnalistika dažnai siejama su pašaukimu – noru dirbti su informacija. Kaip jums?

RV-1: Aš niekada negalvojau, kad būsiu žurnalistas. Ir iš principo, „grynuoju“ žurnalistu nebuvau labai ilgai.

I: Kiek apytiksliai?

RV-1: Pirmajame projekte rašiau tai, kas man buvo įdomu ir aktualu. Tarptautinėje redakcijoje – taip, buvau žurnalistas. Portale – plačiąja prasme irgi. Bet jeigu kalbam apie reporterį, kaip „klasikinį“ žurnalistą, tai to laikotarpis buvo gana trumpas. „Žurnalistas“ vis tiek yra labai plati sąvoka.

I: Kaip susiformavo jūsų santykis su žurnalistine etika ir laisve? Ar tai keitėsi perėjus į vadovo poziciją?

RV-1: Nesu apie tai specialiai reflektavęs, tai negaliu pasakyti „kaip susiformavo“. Greičiausiai per konkrečias situacijas – susiduri ir sprendi, ką daryti.

I: Ar galėtumėte pateikti pavyzdį, kur reikėjo apsispręsti: kaip pateikti reportažą, ar „geriau taip, o ne kitaip“?

RV-1: Pavyzdys – 2022-aisiais prasidėjęs karas Ukrainoje. Su kolegomis kalbėjom: vertybinė pozicija – aiški, nediskutuojama. Bet atsiranda situacijų dėl akcentų. Pavyzdžiui, diskusijos: ar verta akcentuoti temas apie problemas Ukrainos viduje (korupciją, oligarchus ir panašiai), kai vyksta egzistencinė kova. Vieni kolegos sakė: geriau vengti, nes tai gali būti „nenaudinga“ bendram tikslui.

I: Bet ar čia nėra rizikos devaluoti patikimumą, jei jautrių temų neliesti?

RV-1: Aš ir pats iki galo nesutikčiau su visišku vengimu, ypač kai karas tęsiasi ilgai. Jeigu visiškai neliesti jautrių temų, patikimumas nukenčia. Bet čia buvo kitas aspektas: kai kalbam apie karą, mes neieškom „dviejų lygiaverčių pozicijų“ ten, kur jos nėra. Tuo metu dalis tarptautinės žiniasklaidos bandė mechaniškai ieškoti „kitų pusių“, o tai buvo interpretuojama propagandos naudai. Mums svarbu – nesileisti manipuliuojamiems.

I: Ar turite metodą, kaip priimate tokius sprendimus?

RV-1: Neturiu vieno ypatingo metodo. Yra užrašyti principai, yra teisingumo jausmas, yra situacijos vertinimas – ir taip eini per klausimus.

I: Kaip buvo per Covid-19 pandemiją? Kai kurie žurnalistai pripažįsta, kad dalį naujienų „geriau nustumti“, nes buvo egzistencinis klausimas.

RV-1: Ekstremalios situacijos reikalauja ryžtingų sprendimų ir tam tikro „pusės pasirinkimo“. Jei būtų karštasis karas, mes irgi „nežaistume objektyvumo“. Etika sako: žurnalistika neturi tapti įrankiu blogiui, panikai, neturi perduoti informacijos, kuri gali pakenkti.

Covid'as reikalavo visuomenės susitelkimo ir tam tikro aukojimosi. Tai buvo ir apie laisvių sumažėjimą – visuomenėje, ir žiniasklaidoje.

I: Ar tai galima vadinti „pozityvia cenzūra“ – nepilnu atspindėjimu?

RV-1: Vieniems tai atrodys negatyvu, kitiems – pozityvu, jei vertini vertybiškai. Bet net paprastoje buitinėje istorijoje tu negali būti visiškai objektyvus. Svarbiausia – būti sąžiningam: padaryti viską, kas tavo kontrolėje.

Iš perspektyvos lengva vertinti. Tuo metu mūsų pozicija buvo labiau būti kartu su valstybe, kritikos sumažinti. Bet buvo momentų, kai pradėjom kalbėtis redakcijoje: ar nėra perlenkimų, ar nėra „vieno žmogaus šou“, kai visuomenei transliuojama be realių klausimų ir be atsvaros.

I: Per pandemiją buvo didelis susiskaldymas: abejojančius dažnai sudėdavo į vieną „krūvą“. Kaip tai vertinote?

RV-1: Mūsų pozicija buvo tokia: pasirinkimas egzistuoja, gali nesiskiepyti, bet tada renkiesi ir nedalyvavimą dalyje socialinio gyvenimo. Negali reikalauti tų pačių privilegijų kaip žmogus, kuris prisiima riziką ir dalyvauja bendrame susitarime. Tai buvo socialumo logika: nori privilegijų – prisiimi atsakomybę; nenori – turi laisvę, bet su pasekmėmis.

I: Ar teisingai suprantu: svarbiausia – sąžiningumas, o patyręs žurnalistas turi diskreciją spresti, kaip konstruoti naujieną ir kontekstą?

RV-1: Taip, bet daug kas sprendžiasi „vieną dieną“. O anomalijose – karas, pandemija – atsiranda dar vienas elementas: pozicija, kurioje esi.

Kai vyksta ideologiniai karai „taikos metu“, paradoksaliai reikia apsispręsti negatyviai – t. y. nuspręsti nestovėti nė vienoje pusėje ir bandyti papasakoti iš šalies, kad istorija būtų istorija.

I: O kai diskursas persisveria į vieną pusę – ar kartais, kad būtum teisingas, turi jį dekonstruoti?

RV-1: Tu nepasirenki „kitos pusės“. Tu pasirenki galimybę pažiūrėti ir atspindėti, kas yra kitoje pusėje. Bet „atspindėti“ kaip terminas man nepatinka – jis pasyvus, mechaniškas. Mechaninis dviejų pusių sudėjimas nėra žurnalistika. Reikia suprasti motyvus, rasti santykį, o ne tik „sulyginti“.

I: Kaip suprantate žinių tarnybos misiją šiuo metu?

RV-1: Prieš keletą metų būčiau sakęs: žinių tarnybos misija – būti tam tikra „galutine instancija“ plačiajai auditorijai. Ne „objektyvumas“ kaip absoliutas, bet maksimaliai platus spektras, mažiausiai paveiktas skirtingų vertybinių grupių. Toks „catch-all“ principas: vakare žmogus gauna plačią, kiek įmanoma sąžiningą, visumą.

Dabar turbūt tai devalvuojasi: vertybinės pozicijos žmones labiau įtraukia, poreikis „vienai universaliai instancijai“ gali mažėti. Čia labiau mano jausmas – ne skaičiais pagrįsta.

I: Kaip matote interneto veikėjus, influencerius?

RV-1: Jie užima dvigubą poziciją: nori žurnalistų privilegijų, bet jiems dažnai negalioja pareigų dalis – informacijos tikrinimas, atsakomybė, net tas „laisvasis“ santykis su tema. Jie

gali transliuoti poziciją ir naudotis algoritmais, kurie veikia per emociją, supriešinimą. Tai ir platformų, ir influencerių modelis: kuo daugiau emocijos ir konflikto – tuo daugiau dėmesio.

Kitas momentas – „įtakingumo“ fenomenas. Seniau, kai dominavo dideli laikraščiai, žiniasklaida smarkiai eksploatavo įtakos idėją: kas paveiks koalicijas, kas „nuims ministrą“. Man tai nėra žiniasklaidos funkcija. Tai patrauklu, nes susiję su galia, bet čia lengva perlenkti.

I: O vertikalios įtakos? Susitarimai, interesų sutapimai?

RV-1: Susitarimai nebūtinai yra „susėdom prie stalo“. Dažnai tai nerašytiniai dalykai, interesų sutapimai, burbulai. Mes gyvename savo informaciniame rate ir esame bombarduojami tam tikrų žinučių. Kas vyksta kituose burbuluose – ne visada matau.

Aš skeptiškas didelėms sąmokslų teorijoms. Kas kas gali „žaisti“, bet ne taip, kad dėlėtų strategines šachmatų figūras ilgam laikui. Mūsų visuomenė gana „plokščia“ – tokių centrų, kurie ilgai planuotų ir realizuotų, aš nematau.

I: Kaip priiminėjami sprendimai dėl temų ar akcentų? Ar būna, kad dienos redaktoriai ateina tartis?

RV-1: Taip, būna, bet ne labai dažnai.

I: O kai tema galėtų sukelti aštrią visuomenės reakciją – ar tai kriterijus?

RV-1: Aštri reakcija nėra kriterijus. Kriterijai: ar tema tikra, ar aktuali, ar etiška, ar nekelia žalos. Jei atsiranda etikos, kenkimo, žalos klausimai – tada sveriamo.

I: Ar esate gavę laiškų dėl neva netinkamų terminų?

RV-1: Būna pavienių epizodų. Kartais žmonės bando pristoti „vertybinius šnekėjimus“.

I: Koks jūsų atsakas?

RV-1: Pirmiausia žiūriu, ar žmogus geranoriškas, ar ideologizuotas. Jei žmogus nediskutuoja ir tik transliuoja nuo „savo bačkos“, aš neprivalau eikvoti energijos – galiu nereaguoti, ir tai

bus mano laisvė. Jei žmogus abejoja, yra geranoriškas, jam svarbus kontaktas – tada verta kalbėtis.

Dažnai rašo ne žiūrovai: žmogus kažkur pamato fragmentą ir puola moralizuoti, nors neturi santykio su produktu. Kodėl jis turėtų pristesti taisykles?

Nuostatos keičiasi – natūralu. Bet yra ribos, kurių neperžengiame.

I: Ar tenka susidurti su išoriniu spaudimu dėl reklamos? Ar būna, kad kažko „liečiama mažiau“?

RV-1: Yra buvę. Kartais signalai ateina iš viešojo sektoriaus institucijų atstovų: „blogai atspindėjote istoriją, o mes juk perkame reklamą“. Įdomu, kad dažnumo prasme tokie bandymai dažniau ateina iš valstybės institucijų nei iš verslo – ten susipina pinigų ir valdžios iliuzija.

Dideli verslai dažniausiai supranta, kad reklamos pinigai nesuteikia privilegijos valdyti turinį. Jie net gali išnaudoti neigiamą istoriją savo komunikacijai („sprendžiame problemą“), todėl dramatinio vengia.

Derybose dėl metinių kontraktų spaudimas kartais naudojamas kaip instrumentas: peržiūri siužetus ir kelia klausimus. Bet bendrai – tai reta, eina bangomis.

Mūsų principas aiškus: nėra draudžiamų temų ir tabu. Jei yra problema – ją darysime. Suteiksime galimybę pasisakyti, paaiškinti – tai profesinė pareiga, nepriklausomai nuo to, ar subjektas yra klientas.

I: Ar azartinių lošimų reklama turi išskirtinumą?

RV-1: Didelio išskirtinumo nematau. Suprantu „atsargumo“ argumentus, bet čia lengva nuslysti į kaltinančią, moralizuojančią žurnalistiką ir „mušti tą patį arklį“. Problema gilesnė: priklausomybės mechanizmai, socialinės priežastys, reguliavimas. Reklamos „karas“ kartais tampa pakaitalu, kai nenagrinėjame esmės.

I: Kaip matote savicenzūrą šiandien – tarp vertikalių įtakų ir dėmesio ekonomikos?

RV-1: Matau dvi rūšis. Pozityvioji – kai atsakingas žmogus įvertina kontekstą, visuomenę, rizikas ir renkasi atsakingai, net jei kartais suklysta. Negatyvioji – kai tave spaudžia: grasinimai teisiniais instrumentais, skundais institucijoms, „bombardavimas“ paneigimais.

Tada atsiranda psichologinis poveikis: padarai reportažą, tave užverčia reikalavimais, kviečia aiškintis, grasina teismu. Ir tu pradedi galvoti: „Ar verta kitą kartą?“ Tai realiai kuria negatyvią savicenzūrą.

Bėda ta, kad institucijos neretai veikia formaliai: jos neįvertina, ar tai nėra spaudimo priemonė, o tiesiog persiunčia tau „pateik paaiškinimą“. Taip biurokratinis mechanizmas pradeda veikti prieš motyvaciją kalbėti apie problemas. Čia yra tikra problema.

RV-2

Interviuotoja (I): Pradėkime nuo profesinio konteksto. Kaip atsidūrei žurnalistikoje ir kiek laiko jau joje dirbi?

RV-2: Žurnalistikoje dirbu daugiau nei du dešimtmečius. Atsidūriau gan atsitiktinai – pradėjau dirbti ir taip išėjau, kad dirbu iki dabar.

I: Redaktoriumi esi jau kurį laiką. Kiek laiko dirbai „eiliniu“ žurnalistu, kuriam vadovauja, ir kiek laiko vadovauji pats?

RV-2: Tiksliai neatsimenu, bet daugiau nei dešimt metų dirbau tokioje pozicijoje, kai man vadovavo kiti, ir panašiai – maždaug tiek pat – vadovauju pats.

I: Kaip jūsų redakcijoje vyksta temų atranka? Kaip nusprendžiate, ką rodysite, kai naujienų labai daug?

RV-2: Yra kriterijai. Pirmas dalykas – bandomė numatyti, kas bus įdomu didžiajai daliai auditorijos. Pagrindiniai du kriterijai – **įdomu** ir **aktualu**.

I: Aktualumas aiškus, bet kaip veikia tas „įdomumo“ principas? Kaip atpažinti, kas „užkabins“?

RV-2: Kiekvienas turi savą supratimą, bet iš esmės įdomu yra tai, kas žmogų jaudina, sukelia emociją ir padaro jį neabejingą. Antras dalykas – aktualu: jei tai liečia žmogų tiesiogiai ar netiesiogiai (pavyzdžiui, per mokesčius, pajamas, kasdienybę), tai automatiškai tampa ir įdomu, ir svarbu.

I: Ar būna atvejų, kai tenka atsisakyti temos dar prieš parodant?

RV-2: Atsisakyti tenka praktiškai kasdien – jei matai, kad nesigauna, jei tema neišlaiko įdomumo ar aktualumo, atsisakai. Jei pasigilinus įdomumas ir aktualumas neišnyksta – tema eina iki galo.

I: O ar būna situacijų, kai ribojate ar švelninate informaciją ne dėl to, kad „nesigauna“, o dėl kitų priežasčių?

RV-2: Labai retai, bet yra buvę. Dažniausiai tai susiję su **interesų konfliktu**: kai supranti, kad konkrečios temos negali padaryti taip objektyviai, kaip turėtum, arba ji tampa neetiška, nes vienaip ar kitaip liečia mus pačius (redakciją, organizaciją, jos interesus). Bet tokių atvejų nedaug – kartą per kelis metus.

I: Kaip tokiais atvejais tai atrodo praktiškai: kas ateina, kaip pasako?

RV-2: Nenorėčiau labai modeliuoti. Tokie atvejai per reti, kad iš jų būtų galima daryti sistemą.

I: O kai gaunate prašymų kažko nerodyti – kokie jausmai kyla, kaip vertinate?

RV-2: Dažniau būna prašymai nerodyti konkrečių žmonių, situacijų, temų. Tada vertiname: ar rodymas duotų kažkokį teigiamą rezultatą. Jei matome, kad žmogui poveikis būtų aiškiai neigiamas, o visuomeninės naudos beveik nėra – galime atsisakyti. Ypač jei tema paliestų nekaltą privatų žmogų ir jam pakenktų.

I: Ką darote, kai gaunate skundą, kad reportaže pateikta neteisinga ar neetiška informacija?

RV-2: Imame reportažą ir labai atidžiai nagrinėjame: ar žurnalistas suklydo, ar ne. Jei viskas etiška – lieka. Jei matome klaidą ar neetiškumą – taisome: pataisome, papildome, išimame neteisingą dalį. Čia nėra problemos: jei padarėme klaidą, ją ištaisome.

I: O kiek būna atvejų, kai kažkam tiesiog „nepatinka“, bet pažeidimo nėra?

RV-2: Tokių situacijų pasitaiko, žmonės paburna, bet formalūs skundai retai ateina. Bent jau mano patirtyje – pastaruoju metu jų girdžiu mažiau.

I: Ar jūsų aplinkoje vartojamas terminas „savicenzūra“? Kaip jį suprantate?

RV-2: Pats termino dažnai nevartoju, bet manau savicenzūra yra kiekviename žmoguje – nesvarbu, ar jis žurnalistas. Žmonės galvoja, ką sako viešai, ką rašo, ką pasako vieniems ar kitiems. Kiekvieno galvoje yra dalykų, kurių garsiai nepasako.

I: Aš darbe naudoju siauresnį apibrėžimą: kai žmogus turi faktiškai teisingą, teisėtą informaciją, bet sąmoningai jos nepateikia dėl baimės, lojalumo, kultūros ir pan. Ar tokios savicenzūros žurnalistikoje matote?

RV-2: Apie tai sunku kalbėti, nes jei kažko nepadarei – to ir nėra, iš šono nepamatysi. Bet kartais jaučiasi, kad žurnalistai vengia sakyti tai, kas prieštarauja vyraujančiai burbulo nuomonei. Tai veikia ne tik žurnalistus – tai bendra psichologija: kai daug kartų girdi tą patį, pradedi abejoti savimi.

I: Kokie išoriniai veiksniai labiausiai tai veikia: politika, ekonomika, savininkai, auditorijos reakcijos?

RV-2: Pirmas veiksnys – psichologija ir minios spaudimas. Jei aplinkui kartojama viena versija, dalis žmonių pradeda ja tikėti ir kartoti. Taip pat ir žurnalistai kartais bijo ar nedrįsta sakyti to, ką mato, jei tai kertasi su vyraujančia nuomone.

I: O viduje – kas labiau veikia: kolegos, aplinka, vadovai?

RV-2: Viskas: kolegos, draugai, aplinka, vyresni kolegos, vadovai. Nuomonės formuojasi per bendravimą.

I: Kaip elgiatės su kontroversiškais temomis, kai visuomenė poliarizuota? Ar žurnalistai prašo instruktažo?

RV-2: Jei tema kontroversiška, žurnalistas turi atspindėti skirtingas puses. Jei tai daroma – mažiau priekaištų. Tai bazinis principas.

I: Bet objektyvumo idealaus nebūna – vis tiek akcentai kažkur nusėda. Kaip tai sąmoningai valdote?

RV-2: Visiško objektyvumo niekada nėra, nes niekada nežinai visko. Kuo daugiau žinai, tuo daugiau atsiranda abejonių – tai natūralu. Mes stengiamės surinkti, kiek įmanoma, esminę informaciją ir parodyti svarbiausius aspektus.

I: Ar būna, kad žurnalistas atsisako temos, nes pozicija nesutampa, arba nenori „kalbėti blogai“ apie jam patinkančią organizaciją?

RV-2: Gali būti, kad žmogus nenori daryti konkrečios temos – tai įmanoma. Tada gali daryti kitas. Bet aš manau: nėra temų, apie kurias negalima kalbėti, jei dirbi sąžiningai ir pateiki skirtingus požiūrius.

I: Koks jūsų supratimas apie žurnalistikos misiją – objektyvumas ar sąžiningumas?

RV-2: Man atrodo, egzistuoja tarsi dvi kryptys. Viena – žurnalistai kaip kovotojai / aktyvistai (kartais net propagandinio tipo), kurie kovoja už vieną tiesą, politinę stovyklą, lozungą. Kita – žurnalistai kaip švietėjai ir pasakotojai, kurie informuoja, pateikia bent dvi nuomones ir leidžia žmonėms spręsti patiems.

Mūsų redakcija save mato kaip informuotojus: nebrukame savo politinių pažiūrų. Yra tekę daryti reportažus apie temas, kur asmeniškai su tuo požiūriu nesutinku ir jis man atrodo kvailas, bet jeigu toks požiūris egzistuoja ir yra paplitęs – jis turi teisę būti parodytas, aišku, su atsvara.

I: Ar „propagandinio“ stiliaus žurnalistika paplitusi?

RV-2: Yra redakcijų ir žurnalistų, kurie labiau kovoja už savo politines simpatijas ir bando diskredituoti kitus. Kiek tai sudaro procentais – nesakysiu, bet dalis tokios žurnalistikos yra. Kita dalis – informuotojai. Bet visiško objektyvumo niekas nepasiekia, ypač sudėtingose temose.

I: Ar matėte, kaip savicenzūra ar nuomonių kaita atsiranda redakcijoje?

RV-2: Taip. Pavyzdžiui, kai keičiasi vadovas ar redaktorius ir ateina su kitomis pažiūromis, po truputį gali keistis ir žurnalistų pažiūros – jiems patiems to nepastebint. Tai vyksta visur: autoritetai, garsiai kalbantys žmonės, formuoja nuomones ir gali diriguoti kryptį tiek visuomenėje, tiek kolektyvuose.

I: Ar yra buvę situacijų, kai buvo paprašyta kažko nedaryti ar švelninti, ir tai sukėlė pyktį?

RV-2: Taip, yra buvę. Pyktį kelia, kai kas nors vadovaujasi subjektyvia nuomone ir tai tampa vieninteliu kriterijumi. Tokiais atvejais reikia reikalauti pataisyti, papildyti, pasigilinti ir pamatyti plačiau. Dažniausiai viskas išsprendžiama, jei grįžti prie argumentų.

I: O jei pasakymas būna „nedarom, nes nedarom“?

RV-2: Tokių atvejų beveik nebūna. Paprastai vis tiek atsiranda argumentai – kodėl neverta, kodėl klaidingas įsivaizdavimas, kodėl nėra prasmės ar nėra pagrindo.

I: Ką pasakytumėte jaunam žurnalistui, kuris ateina į lauką su baimėmis ir dilemomis?

RV-2: Patarčiau prisiminti, kad nuomonės keičiasi. Kuo ilgiau gyveni ir dirbi, tuo daugiau kartų keisi savo įsitikinimus. Jei dabar atrodo, kad „viską žinai“ ir aišku, kas teisas ir kas neteisas – palauk penkis, dešimt, dvidešimt metų. Plačiau žiūrėk į dalykus ir venk radikalių, išankstinių nuostatų.

